SÛRE- İ MAİDE

Bu Sûre-i Şerife; Medine'de nazil olan sûre'lerdendir. Yüz yirmi veyahut yüz yirmi üç âyeti havidir.

بِسۡمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحۡمَـٰنِ ٱلرَّحِيمِ

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ أَوْفُواْ بِالْعُقُود

[Ey müminler ! Beyninizde cereyan eden ukuudun ahkâmım ve hukukunu eda edin.]

Yani; ey müminler ! Sizin umur-u dünya ve umur-u âhiretinizi muhafaza ve halinizi ıslaah için taraf-ı ilâhiden vaz'olunan kavanînin iktizası üzere beyninizde cereyan eden ukud ve muahedatın ahkâmını muhafaza ve icabatını ikaame etmeniz vâcibtir. Binaenaleyh; ukudun muktezasını terkederseniz günâhkâr olursunuz.

Fahr-i Razi ve Nisaburi'nin beyanları veçhile i m a n ; Allah'ın zatını, sıfatını ve ef'alini bilmek ve tasdik etmek olup cemi-i tekâlifini cami' olan emre imtisal ve nehyihden içtinapla Allah-u Tealâ'ya inkıyadını izhar etmek ahkâm-ı ilâhiye cümlesinden olduğu cihetle şu akd-i imana riayet; Allah'a ve resûlüne imanın muktezasını eda etmek icab eylediğinden Cenab-ı Hak ehl-i imana ukuudu ifa etmelerini emretmiştir. Çünkü; imanı kabul eden bir kimse iman-ı iltizamiyle imanın muktezayatından olan tekâlif-i ilâhiyenin cümlesini kabul ve iltizam etmiş olduğu gibi uhûd ve ukuuda müteallik olan şeylerin cümlesini dahi iltizam etmiş olduğundan Cenab-ı Hak müminlere ukuudun ahkâmını ifa etmelerini emretmiştir.

A k i d ; birşeyi diğer birşeye sağlam bağlamak ve raptetmek manâsına olup ukuudat-ı şer'iyede de icabı kabule raptolduğundan a k i d

denmiştir. Bu âyette u k u d ; tekâlif-i ilâhiyenin kâffesine şâmil olduğu gibi insanların kendi aralarında akdettileri bey'ü şirâya, nikâhu talâka, nezir ve yemine, emanât ve hibeye, karz ve şirkete, akd-i münasarat yani yekdiğerine karşı muaveneti taahhüd etmeye ve muamelat-ı saireye ve devletler arasında mukaaveleye velhasıl uhûdatın cümlesine şâmil olduğundan ukuudu ifa ile emir; herbirinin muktezasını ifa etmekle emir olduğu cihetle insanın iltizam ettiği akdin levazımatını eda etmesi vâcibtir. Binaenaleyh; imanı iltizam eden kimsenin imanın muktezayatından olan namaz, oruç, hac, zekât gibi furû-u a'mali edâ etmesi vâcib olduğundan terketmesiyle günâhkâr ve azaba müstehak olduğu gibi nikâhı iltizam eden kimsenin de nikâhın muktezası olan hatunun mehrini, nafakasını veltisvesini edâ etmesi vâcibtir. Binaenaleyh; nikâhla iltizam etmiş olduğu levazımatı terkederse hatuna karşı zalim, Allah'a karşı âsim olduğu cihetle Allah'ın intikaamma müstehak olur.

U k û d a t ı i f a ile emir; fevrî, yani derhal muktezasını yerine getirmek olduğundan İmam-ı Azam indinde bir mecliste vaki olan akid derhal nafiz olur, hıyar-ı meclis yoktur. Binaenaleyh; tarafeynden birisi o meclis dağılmaksızın akdi feshetmek istese feshine kaadir olamaz.

İşte beyan olunan tafsîlât-ı ânife veçhile Cenab-ı Hak şu bir cümleyle kullarının bütün vazifelerine işaretle gerek zat-ı ulûhiyetine karşı ubudiyette, gerek insanlar arasında cereyan edecek muamelâtta ve gerek insanın kendi nefsinde iltizam ettiği ukuudat ve uhûdda terk ve tekâsülün caiz olmadığını ve tamamıyla yerine getirmek lâzım olduğunu beyanla hıyanetin asla caiz olmadığına işaret etmiş ve kulları arasında muamelenin intizamını temin buyurmuştur.

Hulâsa; Allah'a ve resûlüne iman eden müminlerin bilcümle ahkâm-ı şer'iyeyi lüzumunda ve zamanında ve mekânında ifa edip yerine getirmeleri ve kendi aralarında iltizam ettikleri ukuudatın levazım ve muktezayatını tamamıyla eda eylemeleri vâcib olduğu ve hillü hürmete ve nâs'la muamelâta müteallik ahkâmda hıyanet câizolmadığı ve edası

mümkün olan ahkâmı edadan imtina eden kimselerin günâhkâr olacakları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ tekâlif-i ilâhiyesinin cümlesine itaat olunup ve herbirini lâyıkı veçhüzere edâ olunmasını emredip icmalen insanların ukud ve uhûda ve muamelâta dair pazarlıklarını ve vermiş oldukları sözlerini yerine getirmek vâcib olduğunu kaide-i külliye makaammda beyandan sonra tekâlif-i ilâhiyeden bazılarını tafsilen bey'anetmek üzere :

أُحِلَّتْ لَكُم بَهِيمَةُ الأَنْعَامِ إِلاَّ مَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ غَيْرَمُحِلِّي الصَّيْدِ وَأَنتُمْ حُرُمٌ

buyuruyor.

[Ey müminler ! Size hayvanatla intifa helâl kılındı. Ancak Kur'ân'da, haram olduğu sizin üzerinize tilâvet olunanlar ve bir de siz hac için ihramda olduğunuz halde avı helâl kılmanız müstesnadır.] Yani; bunlar size helâl kılınmadı.

إِنَّ اللهُ يَحْكُمُ مَا يُرِيدُ ﴿1﴾

[Zira; Allah-u Tealâ istediği ahkâmıyla hükmeder.] Binâenaleyh; hayvanattan bazısını size helâl ve bazısını haram kılar. Hiç kimsenin itiraza salâhiyeti yoktur.

Yani; eti yenilen hayvanatın etini yemek ve sütünü içmek ve derisini giymek ve yününü kırkıp elbise yapmak suretleriyle intifa etmek size helâl kılındı. Ancak hac için ihramda olduğunuz halde av helâl olmadığı gibi Kur'ân'da haram olduğunu beyaneden âyetlerde sizin üzerinize tilâvet olunanlar dahi helâl olmadı, Zira; Allah-u Tealâ zamana ve mekâna göre sizin ahvalinize muvafık haram ve helâlden dilediği ahkâmıyla hükmeder, hiç kimse karışamaz. Çünkü; her neyle hükmetse kendi mülkünde hükmoİduğundan «Şu helâl oldu da bu neden haram oldu» demeye hiç kimsenin hakkı yoktur. Çünkü; insanlara menfaat olan şeylerle mazarrat olan şeyleri Allah-u Tealâ bildiğinden menfaat olanları helâl ve mazarrat olanları haram kılmıştır. Binaenaleyh insan için vazife; Allah-u Tealâ'nın helâl kıldığını helâl itikaad edip ondan suret-i meşruada intifa eylemek ve haram kıldığı şeyi haram itikaad edip ondan ihtiraz etmektir ki, haram olan şeyde insan için dünyevî ve uhrevî mazarrat muhakkaktır. Ve ahkâm-ı nahiyeyi vaz'dan maksat; kulların menfaat ve mazarratlarını beyan olduğu cihetle kulların itaat etmeleri vâcibtir. Binaenaleyh; sarahat-ı nassla haram olduğu beyan olunan birşeyi helâl veyahut helâl olduğu beyan olunan birşeyi haram itikaad etmek nususa karşı bir itiraz ve Allah'ın hükm-ü katisine muhalefet olduğu cihetle küfürdür.

Fahr-i Razi, Taberi, Kazi ve Hâzin'in beyanları veçhile bu âyette e n ' a m la murad; deve, koyun, keçi, sığır ve hayvanat-ı vahşiyeden bunlara müşabih olan geyik ve sairedir.

Hillü hürmet insanların ef aline îsnad olunup zata isnad olunmadığından bu âyette (أُحِلَّتْ) lâfzının mukadder (انتفاع) kelimesine isnad ,olunması zaruridir. Binaenaleyh; âyetin manâsı: [Kur'ân'da hürmeti sizin üzerinize tilâvet olunan ve ihramda avlanmış avdan maada en'amdan behimeyle intifa sizin için helâl kılındı.] demektir. Zira; helâl olan ayn-ı koyun, deve ve emsali değildir. Belki helâl olan onlarla insanın intifaıdır. Binaenaleyh; «Behime sizin için helâl kılındı» demek «Behimeden intifa helâl kılındı» demektir.

Bu âyette Vâcib Tealâ en'amdan behimeyle intifam helâl kılındığını beyandan sonra iki cihetle istisna ilâve etmiştir.

B i r i n c i s i ; (إِلاَّ مَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ) kavl-i şerifidir ki, bundan murad; bundan sonraki âyetlerde hürmeti beyan ve tilâvet olunan meyte ve hınzır eti gibi şeylerdir. Ve bu istisnaya ihtiyaç, behimeyle intifam helâl olduğu beyan olununca eceliyle ölen veya yüksek yerden düşmek ve süsüşmekle helâk olan hayvanatın eti de helâl olacağı fehmolunduğundan bunların haram olduğunu beyanla Cenab-ı Hak bu fehmi izale etmiştir.

İ k i n c i s i ; (غَيْرَمُحِلِّي الصَّيْدِ وَأَنتُمْ حُرُمٌ) nazm-ı celilidir. Zira; behime iki olup biri ehli diğeri vahşidir. Vahşi olanların avlanması mubah olduğundan behimenin helâl kılındığı beyan olununca vahşi olanların da helâl olduğu beyan olunmuştur. Lâkin hal-i ihramda insan için av avlamak caiz olmadığından, hal-i ihramda hayvanat-ı vahşiyeyle intifa müstesna kılınmıştır ki, muhrem olan kimsenin av avlaması ve av etiyle intifa etmesi haram olduğu beyan olunmuştur. Çünkü; insan ihramda bütün alâik-i dünyeviyeden kat-ı alâka ederek meyyite müşabih bir halde olduğu cihetle hayvanat-ı vahşiyeyi itlaftan men'olunmuştu.

İnsandan başka hayvanatta akıl ve temyiz olmadığından behime denirse de mütearef olan yırtıcı ve zarar edici hayvanattan maada hayvanlardır.

Hulâsa; koyun ve deve gibi hayvanat-ı ehliye ve bunların emsaliyle geyik ve saire gibi hayvanat-ı vahşiyeden intifaı mümkün olanlardan her suretle insanların intifaı helâl olduğu ve hürmetine dair Kur'ân'da tilâvet olunur âyetler olanların haram olduğu gibi ihramda av avlamak ve avlanan hayvandan intifa eylemek de haram olduğu ve hillü hürmette Allah-u Tealâ'nın dilediği ahkâmıyla hükmettiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ muhrim olan kimselere avın haram olduğunu ve bu suretle avlanan hayvanattan intifa eylemek de haram olduğunu beyan ettiği gibi tekâlif-i ilâhiyeye muhalefet edenleri muhalefetten nehyetmek üzere:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ لاَ تُحِلُّواْ شَعَآئِرَ اللّهِ وَلاَ الشَّهْرَ الْحَرَامَ وَلاَ الْهَدْيَ وَلاَ الْقَلآئِدَ وَلاآمِّينَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ يَبْتَغُونَ فَضْلاً مِّن رَّبِّهِمْ وَرِضْوَانًا

buyuruyor.

[Ey müminler ! Hac zamanında Allah'ın size haram kıldığı şeyleri kendinize helâl kılmayın ve şehr-i haramda Allah'ın haram kıldığı kıtali ve sair haram olan ef'ali kendinize helâl saymayın ve huccac tarafından kurban olmak üzere Beyt-i Şerif cihetine gönderilen hediye ve Beytullah'a hediye olduğuna alâmet için boynuna veya hörgücüne eski takılan kurbanlara taarruzu nefsinize mubah kılmayın ve Beyt-i Şerif'i kasdeden ve Kabe'ye hac için teveccüh eden müminlere taarruzu helâl addetmeyin. Zira; onlar Rablerinden rızasını ve lûtfu ihsanını isterler.] Şu halde rıza-yı ilâhiyi taleb için yola çıkmış olan kimselerin taarruzdan masun olmaları lâzımdır. Binaenaleyh; bu misilli hak yolunu arayanlara taarruz edenler gazab-ı ilâhiden kurtulamazlar.

Tefsir-i Taberi'de beyan olunduğuna nazaran (شَعَآئِرَ اللّهُ) ile murad; (حرمات الله)'dır. Yani; «Allah'ın haram kıldığı şeyleri siz helâl kılmayın» yahut «Harem-i Şerifin hürmetini kaldırmayı kendinize helâl kılmayın» demektir ki, «Harem-i Şerife lâyık olan hürmeti yerine getirin, hürmetsizlik etmeyin» demektir.

Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran (شَعَآئِرَ اللّهُ) ile murad; hal-i ihramda ve ihramın gayrında vaki bilumum tekâlif-i ilâhiye ve menasik-i hacdır. Buna nazaran manâ-yı nazım: [Allah-u Tealâ'nın sizin üzerinize vâcib kıldığı

tekâlifi ve maslahatınız için vaz'ettiği hududu helâl addederek hudud-u ilâhiyenin haricine çıkmayın ve hal-i ihramda haram olan şeyleri helâl addederek işlemeyin ve menasik-i haccı tağyir edip yerine başka menasik koymayın.] demektir. (İbn-i Abbas) Hazretlerinden Fahr-i Razi'nin rivayetine nazaran âyetin sebeb-i nüzulü de bu manâyı teyid eder. Çünkü; müşrikler zaman-ı cahiliyede Beyt-i Şerife hacceder ve hediye gönderir ve menasik-i hacca tazim eder ve kurban keserlerdi. Ufuk-u diyanetten İslâmiyet tulü' edince ehl-i İslâm'ın bazı menasik-i haccı âdet-i cahiliye diyerek tağyir etmek istemeleri üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir. Bu rivayete nazaran ş e a i r le murad; menasik-i hacdır. Çünkü; Ebussuud Efendi şeâiri «Ef'al-i haccın herbirerleri ayrı ayrı birer alâmettir. Meselâ; haccın vakti ve Mina'da şeytan'a taş atılan mahal, tavaf, Safa ile Merve arasında sa'yetmek ve kurban kesmek ki, bunların herbiri birer alâmettir ve bunların cümlesine riayet lâzımdır» şeklinde tefsir etmiştir ve bu tefsirde menasik-i hac olmasına mebnidir.

Âyetin sebeb-i nüzulünde ikinci rivayet de bu manâyı teyid etmektedir. Çünkü; Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran Yemame'de sakin (Bekri) kabilesinden (Şureyh) isminde bir kimse Medine'nin dışında atını bırakır, Huzur-u Risalete gelir ve Resûlullah'a «Sen nâs'ı nereye davet edersin? » der. Resûlullah «Kelime-i tevhide davet ederim» deyince (Şureyh) «Benim yanımda birtakım ümera vardır, onlarla istişare edeyim. Memul ki, onlarla beraber İslâm olur gelirim» der ve çıkar gider. Resûlullah «Kâfir yüzüyle girdi ve zâlim kafasıyla çıktı» buyurur. (Şureyh) Medine etrafında başıboş hayvanattan bazısını alır götürür. Medine'den arkasına düşerlerse de yetişemezler. Ertesi sene (Şüreyh) hacca gelir ve hediy gönderir. Ehl-i İslâm sene-i salifede yapmış olduğu cinayete mukaabil (Şüreyh)'e hücum etmek isterlerse de Resûlullah «Hacca geldi, hediy gönderdi» diyerek müsaade etmez ve re'y-i Risaletpenahi üzere bu âyetin nazil olduğu mervidir. Şu halde menasik-i haccın tağyiri hiçbir veçhile caiz olmadığını Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur.

Ş e h r - i H a r a m 'la murad; Züka'de, Zilhicce, Muharrem ve Recep aylarıdır. Çünkü; kavm-i Arap bu aylarda kıtali haram addederek tazîm ederlerdi. Şu halde manâ-yı nazım: [Allah'ın kıtali haram kıldığı şehr-i haramda siz kıtali helâl kılmayın.] demektir.

H e d i y ; huccac tarafından Kâ'be-i Muazzama'ya hediye ve kurban olmak üzere Harem-ı Şerif haricinden Mekke'ye gönderilen deve ve sığır gibi eti yenen hayvanattır.

K a l â i d ; kilâdenin cemidir. K ı l â d e ; kurban olmak üzere Mekke'ye gönderilen hayvanın hediy olduğuna alâmet olmak üzere boynuna takılan bir bez parçasıdır. Lâkin bu makamda k a l â i d le murad; boynuna kılâde takılan kurbanlardır. Bu kurbanlar her nekadar hediy'de dahil iseler de kılâdeli olan hedyin, kılâdesiz olandan efdal ve eşraf olduğuna işaret için hediy zikrolunduktan sonra kalâid ayrıca zikrolunmuştur. Buna nazaran manâ-yı nazım: [Huccac tarafından kurban olmak üzere Mekke'ye gönderilen hedye ve bilhassa kılâdeli olan hediylere taarruzu helâl kılmayın.] demektir. Zira; Allah'ın rızasını arayan insanların taarruzdan masun olmaları lâzım olduğu gibi rıza-yı Bari için gönderilen kurbanların dahi taarruzdan masun olmaları lâzımdır.

(وَلاآمِّينَ) hac veya umre için Beyt-i Şerifi kasdeden kimselerdir: Şu halde: manâ-yı nazım: [Beyt-i Şerifi ziyaret etmek kasdeden kimselere taarruzu helâl kılmayın.] demektir. Ziyaret kasdedenlerin taarruzdan masun olmalarının sebebini beyanda Vâcib Tealâ onların Allah'ın fazlını ve rızasını taleb ettiklerini beyan buyurmuştur. F a z ila murad; Mubah olan ticaretle kesbolunan rızıktır.

R ı d v a n la murad; sevaptır. Şu halde meşru surette ticaretle kulların dünyada maişetlerinin temini için Allah'ın fazlını aramaları ve âhiretlerini ıslah için rıza-i ilâhi murad etmeleri taarruzdan masun olmalarına sebeptir. Yani «Bu misilli kimseleri Mekke'den men'etmeyin. Zira onların maksatları; maksad-ı hasendir. Binaenaleyh- taarruzdan salim olmaları lâzım» demektir.

Bu âyette şehr-i haramda kıtalin haram olması kıtal âyetiyle mensuhtur. Çünkü; kıtal âyeti, icabında düşmanla her ayda muharebeyi meşru kılınca şehr-i haramda dahî kıtal meşru olmuştur.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile huccac-ı müslimînin taleb ettikleri fazıl ve rıdvanın büyüklüğüne işaret için her ikisi de tazime delâlet eden tenvinle varid olmuş ve fazlu ihsanı ve Rablarından taleb ettiklerini beyanla şanlarına tazîm ve matluplarının husulüne işaret olunmuştur.

Hulâsa; ef'al-i haccın ve şeair-i İslâmiyenin hürmetini muhafaza edip hurumatı helâl addetmemek lâzım olduğu ve tekâlif-i ilâhiyeyi yerinde edâ edip, hududunu tecavüz etmek ve huccac tarafından alâmetli ve alâmetsiz Mekke'ye gönderilen kurbanlara taarruz ve huccaca eza eylemek caiz olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ ihram içinde av avlamak haram olduğunu beyan ettiği gibi ihramdan çıkan kimsenin av avlaması caiz olduğunu dahi beyan etmek üzere :

وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُواْ

buyuruyor.

[Siz ihramdan çıktığınızda av avlayın.] Zira; avı size haram kılan ihram zail olunca av avlamanızda zarar yoktur.

Tefsir-i Hâzin ve Taberi'de beyan olunduğu veçhile bu makamda (فاصطادوا) emri ibahe içindir. Çünkü; birşey haram kılınıp işlenmesi

memnu olduktan sonra bir emirle o şeyin işlenmesine izin, o şeyin mubah olduğuna delâlet etmesi kavaid-i usul iktizasındandır. Yani; hürmetten sonra varid olan emirler ibahe için denir. İşte bu âyette av avlamakla emir ibahe içindir. Çünkü; evvelce ihram içinde av haram kılınmışken bu âyette Cenab-ı Hak «İhramdan çıkınca av avlayın» buyuruyor ki, av avlamayı haram kıldıktan sonra emirdir. Şu halde bu emir; ibahe ifade eder. Yani «İhramdan çıktığınızda siz av avlayabilirsiniz. Zira; avlamanıza mani olan ihram zail olunca memnu olan av size mubah oldu» demektir. Yoksa «İhramdan çıkınca herhalde av avlamanız vâcibtir. Av avlamazsanız günâhkâr olursunuz» manâsına değildir.

***

Vâcib Tealâ ihramdan çıkan kimse için ihram içinde haram olan av avlamak mubah olduğunu beyan ettiği gibi bir kavme adavetten dolayı tecavüzün caiz olmadığını dahi beyan etmek üzere :

وَلاَ يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ أَن صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ أَن تَعْتَدُواْ

buyuruyor.

[Ve sizi Mescid-i Haram'a ziyaretten men'ettikleri için bir kavme sizin adavetiniz onlara tecavüze, zulüm ve taaddiye çekip götürmesin ve onların sizi, Beytullah'ı ziyaretten men'etmelerine mukaabil siz de onları men'etmeye cüret etmeyin.]

Yani; evvelden vaki olmuş bir hâdiseden dolayı bir kavme buğuz ve adavetiniz sizi o kavme zulmetmeye sevk etmesin ve onlar sizi Mescid'e ziyaretten men'etmekle sizin de onları men'etmeniz doğru değildir.

Medarik'te beyan olunduğu veçhile Mekke ahalisi Resûlullah ve ashabını Mekke'ye ziyaret ve umre etmekten men'ettiler ve (Hudeybiye)'de musalaha akdederek ashabıyla beraber Resûlullah Medine'ye avdet etmişlerdi. Bu vak'a ehl-i İslâmın kalplerine pek fena tesir ettiğinden bittabi Mekke ahalisine daha ziyade buğz ve adavet tevlid etmişti. İşte bu âyette Cenab-ı Hak müslümanlara «Sizi (Hudeybiye) senesi Mescid-i Haram'ı ziyaretten menetmelerine binaen ehl-i Mekke'ye büğz ve adavetiniz intikaam almaya sevketmesin ki, onların hukukuna tecavüz etmeyesiniz. Çünkü; onların sizi, Beyt'i ziyaretten men'etmeleri batıl olduğundan, sizin de onlar gibi o batılı işlemeniz lâzım gelmez» buyurmuştur.

Bu âyette «Buğz ve adavetiniz sizi gayrılara zulmetmeye sevk etmesin» demek; mutlaka zulümden nehyetmektir. Zira; birşeyin sebebinden nehyetmek o şeyin kendisinden nehyetmektir. Binaenaleyh; bu âyette buğz ve adavetten nehiy asıl zulümden nehiydir. Amma, o zulme sebep gerek buğz ve adavet olsun ve gerek başka bir sebep olsun ve gerekse hiçbir sebep olmayarak zulüm olsun. Şu halde her ne suretle olursa olsun zulüm haramdır ve menhidir.

***

Vâcib Tealâ bir kavme buğz ve adavetin o kavme zulme sebep olması caiz olmadığını beyandan sonra insanların iyilik üzere içtima etmeleri ve iyi işlerde yardımlaşmaları lâzım olup. kötü işlere muavenetin caiz olmadığını beyan etmek üzere :

وَتَعَاوَنُواْ عَلَى الْبرِّ وَالتَّقْوَى وَلاَ تَعَاوَنُواْ عَلَى الإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ

buyuruyor.

[Siz iyilik ve takva olan şeylere muavenet edin, küfür ve zulüm gibi fena şeylere muavenet etmeyin.]

وَاتَّقُواْ اللّهُ إِنَّ اللّهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿2﴾

[Siz fena işlere muavenet etmekte Allah'tan korkun. Zira; Allah'ın azahı şiddetlidir.]

Yani; insanlar için vazife, birbirine muavenet etmek ve yardımlaşmaktır. Fakat bu yardım her yerde değildir. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak «Ey müminler ! Siz iyilik ve enva-ı ibadet ve hayrat ve hasenat ve muharremattan içtinaptan ibaret olan takva üzere birbirinize muavenet edin. Ve lâkin küfür ve sair günâhlar ve nâs'a zulüm ve tuğyanla haklarına tecavüz üzere muavenet etmeyin ve masiyete muavenet etmekte Allah'tan korkun. Zira; Allah'ın masiyete muavenet edenlere azabı şiddetlidir. Binaenaleyh günâh ve zulüm üzere muavenetten nefsinizi vikaaye edin ki, azaptan halâs olasınız» buyurmuştur. Âyetin âhirinde ittikaa ile emir; masiyette muavenet edenleri tehdid içindir.

İşte Vâcib Tealâ bu âyetle ehl-i imanı ahlâk-ı hamîdeye ve muavenet-i içtimaiyeye teşvik ve ahlâk-ı zemime ve masiyet üzere içtimadan tenfir etmekle cemiyet-i beşeriyeye lâzım olan asayişin intizamını temin ve muavenet-i içtimaiyenin esasını tesis etmiştir. Çünkü; «İyilik üzere muavenet edin» demek «Birbirinizin ihtiyacını defa çalışın ve eytam ve eramile muavenet edin ve yollarınızı yapıp, rahat yaşamanıza ve Allah'a ubudiyette, ve hayrat ve hasenatta, su olmayan yerde su yolları yapıp ebna-yı cinsinizin istirahatlarını temin etmeye, top, tüfek gibi esliha-i mühimme bulundurmakla düşmanınıza galebe etmek üzere birbirinize muavenet edin, yardımlaşın, hırsızlık, uğursuzluk ve gayra zulmetmek

gibi cinayetlerde birbirinize muavenet etmeyin ki, âlemin rahatını selbetmeyesiniz» demektir.

Hulâsa; ihramdan çıkan kimsenin av avlaması mubah olduğu ve bir kavme buğz ve adavetten dolayı ve o kavme zulmetmek caiz olmadığı ve iyilik olan birr ve ihsandan ve muharremattan içtinaptan ibaret olan takva üzere muavenetin lâzım olduğu, günâh ve zulüm üzere içtimain caiz olmadığı ve insanlar için masiyete muavenette Allah'tan korkmak vâcib ve asiler üzerine Allah'ın azabı şiddetli olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ hayvanatla intifam helâl olduğunu beyan sırasında bazı haram olanlara (الامايتلى عليكم) kavl-i şerifiyle işaret ettiği şeyleri tafsil etmek üzere :

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالْدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ وَمَاأُهِلَّ لِغَيْرِاللهُ بِهِ وَالْمُنْخَنِقَةُ وَالْمَوْقُوذَةُ وَالْمُتَرَدِّيَةُ
وَالنَّطِيحَةُ وَمَا أَكَلَ السَّبُعُ إِلاَّمَاذَكَّيْتُمْ وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ وَأَن تَسْتَقْسِمُواْ بِالأَزْلاَمِ

buyuruyor.

[Sizin üzerinize ölmüş hayvan leşi, akmış kan, hmzır eti, kesilirken Allah'ın gayrının ismi zikrolunan hayvan eti, boğulmak ve döğülmekle öldürülen hayvanın eti, yüksek yerden düşmek ve süsüşmekle helâk olan ve yırtıcı hayvanın bir miktarını yemekle öldürdüğü hayvanların leşlerini yemek haram kılındı. İllâ şu zikrolunan hayvanlardan telef olmaksızın bıçak ulaştırıp kestiğiniz sizin için helâldir ve kiliselerde putların rızası için

putlar üzerine kesilen kurban etleri ve sizin ok atmakla kısmet taleb etmeniz de haram kılındı.]

ذَلِكُمْ فِسْقٌ

[İşte şu sayılan hayvanatın etini yemek, ok atarak kısmet aramak ve sizin için bunları irtikâb etmek fısk-ı azîm yani günâhtır.]

M e y t e ; kesilmeksizin kendi eceliyle ölen hayvandır ki, onun leşini yemek insan için haram kılınmıştır. Çünkü; Tefsir-i Hazin'de beyan olunduğu veçhile eceliyle telef olan hayvanın kanı etlerinin arasına hapsolup damarlar arasında kalınca eti ifsad edip beden-i insana muzır birçok mikroplar hasıl olmakla, o eti yemek vücud-u insanı ifsad ettiğinden bu zarardan kullarını muhafaza için Cenab-ı Hak ölmüş hayvan iaşesinden yemeyi haram kılmıştır ki, insanlar maddeten mutazarrır olmasınlar. Amma hal-i zarurette ölümden kurtulmak için meyteyi yemek iki zararın ehvenini ihtiyar etmektir. Zira; açlık nihayete vardığı bir zamanda İaşeden yemese helâk olacağından helâke nispetle meyteden eklin zararı ehvendir. Binaenaleyh; «İki zarar cem olsa ehveni ihtiyar olunur» kaidesine tevfikan hal-i zarurette meyte ekline taraf-ı şeri'den müsaade olunmuştur.

Kezalik gerek kan ve gerek hınzır etinde muzır mikroplar ziyade olup vücud-u insana mazarrat ve maraz tevlid ettiğinden onların eklini Cenab-ı Hak şiddetle nehyetmiştir. Kesilirken Allah'tan gayrının ismi zikrolunan hayvanın etini Allah-u Tealâ haram kıldı. Zira; Allah'ın ismi zikrolunmak lâzımken Allah'ın gayrı putların veyahut Şeytan'ın ismi zikrolununca Allah-u Tealâ kullarına kahrolmak üzere haram kılmıştır.

M ü n h a n i k a ; boğulmakla ölmüş hayvandır. M e v k u z e ; döğülmekle öldürülen hayvandır. M ü t e r e d d i y e ; yüksek mahalden düşmekle ölen hayvandır. N a t i h a ; süsüşmekle ölen hayvandır. Bunların cümlesi

eceliyle ölmüş hayvan gibi vücud-u insana muzır olduğundan cümlesi haram kılınmış ve eklinden insanlar men'olunmuştur.

Yırtıcı hayvanın bazı azasını yemekle helâk ettiği hayvandan bakiye kalanı zaman-ı cahiliyede yerlerdi. Cenab-ı Hak bu âyette bu misilli bekaayanın hürmetini de beyanla ehl-i imanı eklinden men'etmiştir. Şu âyette haram olduğu beyan olunan hayvanlardan hayat emmaresi olup kesilenlerin helâl olduğu (إِلاَّمَاذَكَّيْتُمْ) istisnasıyla beyan buyurmuştur.

N u s u b ; putlar olmak ihtimali varsa da Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile putların yanına kurban kesmek için nasbolunup üzerinde müşriklerin kurban keserek, kurbanın kanıyla boyayıp putlara tazîmen kurbanların etlerini üzerine koydukları taşlardır. Ashab-ı Kiram Resûlullah'a «Ehl-i cahiliye Kâ'be'ye kanıyla tazim ederler. Biz de onlar gibi tazîm edelim mi?» dediklerinde Resûlullah'ın sükûtu üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir. Binaenaleyh; putlara karşı kurban kesmek ve tazimle o taşlar üzerine kurbanların etini koymak ve o yolda kesilen kurbanların etini yemek haram kılınmıştır.

E z l â m ; hayrı ve şerri bilmek için atılan oklardır. E z l a m l a i s t i k s a m ; ok atmakla kısmet taleb etmek ve okta zuhur edecek hale göre hükmetmektir. Kaza ve kaderi bırakıp da bu misilli şeylerle bir işin hayır veya şer olduğuna hükmetmeyi Cenab-ı Hak haram kılmıştır. Çünkü; Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile zaman-ı cahiliyede Kâ'be'de (Hübel) denilen putun yanında üç veya yedi ok bulundururlar ve hususi memur tayin ederler, o memur da müracaat edenlere oku atmakla işini haber verirdi. O memura da yüz dirhem gümüş vermek şarttı. Okların adedi üç olduğuna nazaran birinde (امرنى ر بى) yazılı ki, «Rabbim bana emretti», diğerinde (نى ر بى نها) yazılı ki, yani «Rabbim beni nehyetti» ve üçüncüde de (غفل) kelimesi yazılıydı ki, «Gaflet etti» demektir. Zaman-ı cahiliyede nikâh, müsaferet, ticaret ve gazve gibi mühim işlerden birine başlayacakları zaman okları bir zarf içine korlar ve içinden birini alırlar, eğer (امرنى) yazılı çıkarsa o işi işler ve eğer (نى نها) çıkarsa o işi şer addeder terkederler ve eğer (غفل) yazılı ok çıkarsa emir veya nehiyden biri

çıkıncaya kadar tekrar ederlerdi. İşte Cenab-ı Hak zaman-ı cahiliyedeki Arapların me'luf oldukları bu âdet-i kabihayı haram kılmıştır ki, bununla amel etmek ve ondan para almak cümlesi haramdır. Şu halde zamanımızda mevcut olan bakıcılık, cincilik, bakla atmak ve kum üzerine çizgi çizmek gibi falcılık ve bunların emsali şeylerle iştigal etmek ve ondan para almak, hayır ve şerre hükmetmek haramdır, hürmetine bu âyet delildir. Zira; gaibe hükmetmek cihetiyle haram olduğu gibi doğru olduğunu itikaad etmek bile küfür olmuştur. Amma âyât-ı beyyinat ve ahadis-i nebeviyatla tefe'ül caizdir. Çünkü; bunlarla tefe'ülde istinad, Allah-u Tealâ'ya olduğundan Allah'ın kendi kelâmı ve resûlünün hadîsiyle kullarını irşad etmesi baîd değildir.

(ذلكم فسق) Şu tadad olunan muharrematı ekletmek hayırdan gaayet uzak olup, serden pek yüksek mertebesi olduğuna işaret için bu'd-u meratibe mevzu olan (ذلكم) lâfzı varid olduğu Ebussuud Efendi'nin cümle-i beyanatındandır.

***

Vâcib Tealâ hayvanattan helâl olan ve olmayanları ve helâl olmayanlarla intifam haram olduğunu beyan ettiği gibi kâfirlerin din-i İslâmdan meyus olduklarını dahi beyan etmek üzere :

الْيَوْمَ يَئِسَ الَّذِينَ كَفَرُواْ مِن دِينِكُمْ فَلاَ تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِ

buyuruyor.

[Bugün kâfirler sizin dininizden meyus oldular. Binaenaleyh; kâfirlerden korkmayın. Ancak benden korkun.]

Yani; kâfirler evvelce din-i İslâmın fürceyab olarak âleme intişar edeceğine ümitleri olmadığından ehl-i İslâm, dinlerinden döner, İslâmiyet münkariz olur zu'munda bulunurlarken din-i İslâm âleme dağılmaya ve kökleşmeye başlayınca kâfirlerin din-i İslâmın inkirazından meyus olduklarını beyan ederek Vâcib Tealâ «Bugün müşrikler sizin dininizden dönüp onların dinine dahil olmanızdan meyus oldular» buyurmuştur. Zira; din-i İslâmın günbegün teâlî ve terakkisini ve etrafa intişar edip kökleşmesini ve hakkaa niyetle hükmün zuhurunu görmeleri ve dinin münkariz olmayacağını anlamaları üzerine meyus oldular. Binaenaleyh; «Dininiz üzerine kâfirlerin galebesinden korkmayın. Çünkü; dininiz cümle edyan üzerine gaalip olduğundan korkuya mahal yoktur. Şu halde ancak benden korkun. Zira; sizin her işinizi tedbir eden ve kâfirler üzerine sizi gaalip kılan Ben Azîmüşşan olduğum için korkunuzu bana hasretmeniz lâzım» demektir.

Beyzavi'nin beyanı veçhile âyette y e v m le murad; zaman-ı hâzırdır. Yevm-i muayyen değildir. O günde haccet-ül veda'da arefe günü ki, Cumadır. Çünkü âyetin o gün ikindi namazından sonra nazil olduğu mervidir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile din-i İslâmın inkırazını ve müminlerin irtidad etmelerini kâfirler ümid ederlerdi. Din-i İslâm kuvvet bularak her yere dağılıp ehl-i İslâm çoğalınca müminlerin irtidadlarından ümitleri munkatı olduğunu Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur. İşte âlemde her zaman din-i İslâmın aleyhine uğraşanlar ve inkırazına çalışanlar bulunmuş ve elyevm bulunmaktadır. Lâkin böyle bâtıl üzere uğraşanlar her zaman meyus olmuş ve emekleri dünyevî ve uhrevî hüsranla neticelenmiştir.

Hulâsa; din-i İslâmın tamamiyle zuhur Ve galebesinden sonra kâfirlere müdahene ve mudârânın caiz olmadığı ve bihakkın din uğrunda çalıştıkça kâfirlerin dine galebe etmeleri endişesi kalmadığı ve din aleyhinde uğraşanların gaalip gibi görünürken mağlûp ve meyus

oldukları ve insanların korkuları ancak Vâcib Tealâ'dan olması lâzım geldiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ kâfirlerin meyus olduklarım beyandan sonra meyus olmalarının hikmeti din-i İslâmın tekemmülü olduğunu beyan etmek üzere:

الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الإِسْلاَمَ دِينًا

buyuruyor.

[Bugün sizin dininizi sizin için ikmal ettim ve nimetimi sizin üzerinize itmam ettim ve din yönünden İslâm dinine sizin için razı oldum.]

Yani; size yardım etmek ve dininizi cemi-i edyan üzere gaalip kılmak suretiyle, kavaid-i itikaadiyeyi, usul-ü şeriatı ve kaanun-u içtihadı beyan ve tasrih etmekle sizin için dininizi ikmal ettim. Zira; bütün müşkülâtınızı halletmek için âyetler inzal olunduğu gibi mesail istihraç etmek için tariklar da gösterildi. Binaenaleyh; dininizde bir noksan kalmamıştır. Bilâd-ı şirki size fethettirmek ve tevfik ve hidayet vermek suretiyle zahirî ve batını nimetimi sizin üzerinize itmam ettim ve edyan-ı saire içinden din-i İslama sizin için razı oldum. Binaenaleyh din-i İslâm dairesinde vaki olan amellerinize razı olurum. Ve ancak o dinin haricinde olan a'mâle razı olmam.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile d i n i i k m a l ; tekâlif-i ilâhiyeye müteallik mesailin cümlesine dair müşkülâtın hallolunması ve ilâ yevm-il kıyam havadise kâfi kavaidin vaz'edilmesi ve düşmanlara galebe vermesi ve

düşmanlar tarafından korkuyu izale etmesiyle hasıl olmuştur. Çünkü; bi'set-i nebeviyenin iptidasından bilitibar her zamanda mevcut olan ahkâm o zamana nispetle kâmildi. Fakat kıyamete kadar kâmil olması bütün Kur'ân'ın nazil olup ahkâm-ı şeriat tekemmül edince hasıl olmuş ve noksan kalmamıştır.

Bu âyetin, hicret-i nebeviyenin onuncu senesi haccet-ül vedada arefe günü Arafat'ta Resûl-ü Ekrem (S.A.) Efendimize devesinin üzerinde bulunduğu halde nazil olduğu ve vahyin ağırlığından devenin döşü yere döşendiği ve bu âyetin nüzulünden sonra Resûlullah'ın seksen iki gün kadar muammer olduğu ve bu âyetten sonra ahkâm-ı şeriatta ziyade veya noksan suretiyle tebeddül ve tağayyür vuku bulmadığı ve âyetin nüzulü Resûlullah'ın vefat edeceği haberini mutazammın olduğu Fahr-i Razi'nin cümle-i beyanatındandır.

Bu âyet nazil olunca «Dinimiz tekemmül etti» diyerek Ashab-ı Resûlullah memnun olup yalnız Ebubekir (R.A.)'ın ağladığı ve sair Ashab-ı Kiram müşarünileyhten ağladığının sebebini sual edince «Bu âyet Resûlullah'ın vefatı yakın olduğuna delâlet ettiğini, zira; her kemâlin bir zevale maruz olduğunu» beyanla cevap verdiği mervidir. Bu cevap, Sıddîk-ı Azam'ın âyette sairlerinin vakıf olamadığı esrara vakıf olduğuna ve ilminin kemâline delâlet eder.

Din-i İslâmı ikmal ettiğini beyandan sonra Vâcib Tealâ'nın nimetini itmam ettiğini beyan etmesi; din-i İslama temessük eden ümmet hakkında pek büyük nimet olduğunu bildirmektir:

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran bir Yahûdinin Hz. Ömer'e «Siz Kur'ân'da dininizin ikmaline ve nimetinizin itmamına dair bir âyet okursunuz, eğer o âyet bize nazil olsaydı biz onun nazil olduğu günü bayram ittihaz ederdik» deyince Ömer (R.A.) «Ben o âyetin nazil olduğu zamanı ve mekânı bilmem» demekle bu âyetin nazil olduğu günün bayram olduğuna işaretle Yahûdiye tariz etmiştir. Çünkü; bu âyet mevsim-i hacda Arafat'ta Cuma gününe tesadüf eden arefe gününde

nazil olmuştur. Binaenaleyh; âyetin nazil olduğu gün üç cihetle bayramdır. Zira; mevsim-i hac müminler için bayram olduğu gibi Cuma ve arefe günleri dahî bayramdır.

Hulâsa; din-i Muhammedi'nin tekemmül edip asla noksan kalmadıgı ve Allah-u Tealâ'nın din babında ümmet-i Muhammed üzerine nimetini ikmal buyurduğu ve din-i İslâm indallah marzî olup ahkam-ı Islamiyenin gayrı, cümle ahkâmın rıza-yı ilâhiye muhalif ve ahkam-ı Islâmiyeye muvafık amelden Cenab-ı Hakkın razı olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ muharrematı beyandan sonra kâfirlerin meyusiyetini ve din-i İslâmı ikmalini cümle-i muterize olarak beyanla beraber bu âyetten evvel beyan olunan muharremata merbut olarak hal-i zarurette teleften nefsini muhafaza edecek kadar muharremattan yemek caiz olduğunu beyan etmek üzere :

فَمَنِ اضْطُرَّ فِي مَخْمَصَةٍ غَيْرَ مُتَجَانِفٍ لِّإِثْمٍ فَإِنَّ الله غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿3﴾

buyuruyor.

[Halet-i mahmasada beyan olunan muharremattan yemeye mecbur olan kimse günâha meyletmeyerek yerse zararı yoktur. Zira; Allah-u Tealâ zaruret zamanında vaki olan kusuru mağfiret eder ve zaruret zamanı size ruhsat vermekle merhamet buyurur.]

Yani; haram olduğu beyan olunan hayvanatın etini yemek her nekadar haramsa da hal-i zarurette bazan .haram olan şeyi yemek helâl olur.

Binenaleyh; bir kimse açlığın şiddetinden haram olan şeyi yemeye mecbur olursa, günâha meyletmeyerek nefsini teleften muhafaza için zaruret miktarı yerse zararı yoktur. Zira; Allah-u Tealâ hâl-i zarurette vaki olan kusuru mağfiret eder ve o kusurdan dolayı muahaze etmemekle merhamet buyurur.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile Vâcib Tealâ evvelâ muharrematı beyandan sonra o muharrematı beyanla habis olan şeyleri yemekten kullarını men'etmesi marzî olan din-i ilâhinin ikmalinde dahil olduğuna işaret için arada dinini ikmal ettiğini beyan buyurmuştur. Badehu haram olan şeyleri ekle ruhsatını beyanda marzî olan dinde dahil olduğundan hal-i zarurette kulların haram olan şeyden yemeleri de din-i İslâmm ahkâm-ı marziyesinden olduğuna işaret vardır.

I z t ı r a r ; bir zarara isabet etmek ki, muharrematı yemeksizin o zarardan kurtulmak mümkün olamaz. M a h m a s a ; bir açlıktır ki, gıdadan karnı tamamen boş olmaktır. Helâl olarak gıda bulamaz ve haramdan yemek de helâk olacağı tahakkuk ederse ölmeyecek kadar o haramdan yemesine ruhsat-ı ilâhiye vardır. Binaenaleyh; o haramdan ölmeyecek kadar yemek vâcibtir. Eğer yemez de ölürse günâhkâr olur.

M ü t e c a n i f ; meyletmek ve birşeyi kasdetmektir. İ s m le murad; ihtiyacı olmayarak haram yemek ve intifa kasdetmektir. Şu halde manâ-yı âyet: [Şu haram olduğu beyan olunan eşyanın hürmeti din-i İslâmın ahkâmından ve nimet-i tâmmesinden olunca eğer bir kimse şiddetle açlığından dolayı ölmüş hayvan leşinden ve onun emsalinden yemeye ıztırar hasıl olursa hal-i zarurette günâh kasdetmeyerek zaruretini defedip telef-i nefisten kurtulacak kadar yemesinde zarar yoktur. Zira; Allah-u Tealâ zaruretle işlenilen günâhları mağfiret eder ve zaruret zamanı haram olan şeyleri ekle müsaade etmekle merhamet buyurur.] demektir..

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile bu âyet; muharrematı beyaneden âyete merbuttur ve bu iki âyetin arasındaki âyetler beyan olunan

muharremattan içtinabı icabeden şeyleri beyan hakkında cümle-i muterizedir. Çünkü; bilâ zarure muharrematı ekletmek fıskolduğu gibi onların haram olması ahkâm-ı dinden ve nimet-i tâmmeden olduğunu beyan için arada dinin tekemmülünü ve nimetin itmamını beyan; bu ahkâm, nimetin itmamı cümlesinden olduğunu beyandır.

Hulâsa; telef-i nefse sebep olacak kadar açlığa müptelâ olan kimsenin teleften kendini vikaaye için leş ve cifeden ekletmesi mubah ve telefini izale edecek miktardan ziyadesini ekletmesi haram olduğu ve hal-i zarurette zarurete binaen vaki olan kusurları Allah-u Tealâ'nın affedeceği bu âyetten müstefad olan fevâid cümlesindendir.

***

Vâcib Teâlâ hillü hürmetten bazılarını beyandan sonra tayyibatın helâl olduğunu beyan etmek üzere :

يَسْأَلُونَكَ مَاذَا أُحِلَّ لَهُمْ

buyuruyor.

[Ey Resûl-ü Ekrem ! Müminler sana hangi şeyin kendilerine helâl olduğunu sual ederler.]

قُلْ أُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ وَمَا عَلَّمْتُم مِّنَ الْجَوَارِحِ مُكَلِّبِينَ تُعَلِّمُونَهُنَّ مِمَّا عَلَّمَكُمُ اللهُ

[Sen onlara cevapta tab'-ı salimin sevdiği tayyibat size helâl kılındı demekle müşkülâtlarım hallet ve cevaba şunu da ilâve et ve de ki, hayvanat-ı vahşiyeyi avlamakla bazı menafii kesbeden av hayvanlarını Allah'ın size talim ettiği ilim ve hünerinizden onları talim eder olduğunuz halde onların avladığı avın eti ve derisiyle intifa etmek size helâl kılındı.]

فَكُلُواْ مِمَّا أَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ وَاذْكُرُواْ اسْمَ اللّهِ عَلَيْهِ

[Av hayvanlarının avladığı şey size helâl kılınınca av hayvanlarının sizin üzerinize tutup zaptettikleri hayvanlardan eti yenenleri siz yiyin. Zira; size onu yemek mubahtır ve av avlanmak için beslediğiniz hayvanı ava saldığınızda onun üzerine Allah'ın ismini zikredin ki, tuttuğu av size helâl olsun.]

وَاتَّقُواْ اللّهَ إِنَّ اللّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿4﴾

[Av hayvanı üzerine Allah'ın ismini zikretmemekte ve haramı irtikâb etmekte Allah'tan korkun. Zira; Allah'ın azabı gaayet sür'atlidir.] Binaenaelyh; kullarının kusurunu derhal hesab eder ve cezasını verir. Şu halde Allah'ın azabından ve gazabından korkmalısınız.

Tefsir-i Taberi ve Hâzin'de beyan olunduğu veçhile t a y y i b a t la murad; mezbuhat ve sair nimetlerden Allah-u Tealâ'nın ekline ve intifama izin verip helâl olan ve tab-ı selimin leziz addedip nefret etmediği şeylerdir. Çünkü; zaman-ı cahiliyede Araplar birtakım tavyib ve leziz olan şeyleri kendilerine haram kıldıklarından Cenab-ı Hak bu âyetle bilumum tayyibatı helâl kıldığını beyanla Arapların itikatlarını reddetmiş ve tayyibatın ekline müsaadeyle cümlesini helâl kılmıştır.

C e v a r i h ; carihanın cemidir. C a r i h a ; kesbedici hayvandır. Birtakım ef'ali kisbe âlet olduğundan insanın azalarına da âlet-i cariha denir ki, âlet-i kâsibe demektir. Şu halde insanların av aldırmak için besledikleri köpek cinsinden tazı, zağar ve kuş nev'inden şahin ve doğan gibi hayvanlara cevarih denilmiştir ki, cümlesi insan için nev'ine göre av kisbine hazır ve binaenaleyh; cariha denilmeye şayandırlar. Bu misilli talim ve terbiye olunmuş ve av avlaması öğretilmiş olan hayvanatın avladığı avların helâl ve hayvanatla av avlamanın cevazı hayvanın talim ve terbiyesine mütevakkıf olduğunu Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur. Çünkü; Vâcib Tealâ bu âyette tâlim olunan hayvanların avladıkları şeyin helâl olduğunu beyan buyurmuştur ki, talim görmeyen hayvanların avladığına itibar yok demektir.

Av hayvanatının malûm olması avm salındığında ön ve arkasından gitmek ve tuttuğu avı yememek ve sahibini beklemek ve sahibi çağırdığında icabet edip kaçmamak gibi hallerin üç defa vaki olmasıyla hasıl olur. Binaenaleyh; İmam-ı Azam indinde iki kere tecrübeyle muallem addolunur ve İmam-ı Ebu Yusuf'a göre üç kere tecrübeyle muallem addolunur ve fetva da Ebu Yusuf'un kavlinedir. Zira; tecrübede muteber olan üçtür. İmam-ı Şafii indinde adede itibar yoktur. Yalnız sahibinin muallem olduğuna kanaati hasıl olmak şarttır. Ancak kanaat; gerek bir tecrübeyle ve gerek iki veya üç tecrübeyle hasıl olsun. Şu halde Şafiîce muteber olan sahibinin kanaatidir, tecrübede adet değildir.

M ü k e l l i b î n ; talim, terbiye ve te'dip manâsına olduğu halde av için beslenen hayvanın talimine kemâl-i dikkat ve itina lâzım olduğuna işaret için Vâcib Tealâ «Allah'ın size talim ettiği ilim ve hünerinizden onlara talim edersiniz» buyurmakla ikinci merrede talimi istimrara delâlet eden muzari sıygasıyla tekrar zikretmiştir. Mükellip kelimesi tef'il babından teksire delâlet edip teksir ise lâekal üç defa ile sabit olacağından İmam-ı Ebu Yusuf kavli bu âyetle sabittir. Av hayvanının avladığı hayvana vurduğu yara insanın boğazlaması mesabesinde olduğundan Cenab-ı Hak av hayvanlarının tutup zaptettiklerini yemekle emretmiştir. Eğer

onun yarası kesmek makaamında olmasaydı mutlakaa av hayvanının tuttuğunu yemekle emretmezdi. Hayvanın yaralamasının kesmek yerine geçmesi avladığı hayvan ölmüş olduğu surettedir. Eğer diri olarak ele geçerse bittabi boğazlanır, hatta diri olduğu surette tutan kelbin muallem olması bile şart değildir. Vâcib Tealâ ahkâmına dikkat etmeyenleri tehdid etmek üzere âyetin ahirinde ittikaa ile emretmiş ve hesabının süratli olduğunu beyan buyurmuştur.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile ittikaa lâzım olduğunun sebebini beyanda zamir mevkiinde lâfza-i celâli getirmek ahkâmı beyanda mahabeti tezyid, hafi ve celî cümle a'mal üzere hesab edip ceza vereceğine işaret içindir.

Hulâsa; tab-ı selimin seveceği ve kerih addetmeyeceği lezaizin helâl kılındığı ve talim olunan hayvanların avladığı avlarla intifam helâl ve av için bazı hayvanı beslemek, talim ve terbiye etmek meşru olduğu ve av avlamak için salıverilen hayvanın üzerine Allah'ın ismini zikretmek lâzım ve ahkâm-ı ilâhiyeye muhalefetten ittikaa vâcib olduğu ve Allah-u Tealâ'nın kullarının amellerini derhal hesab edip cezasını vereceği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ tayyibatın helâl olduğunu beyan ettiği gibi tayyibatın ve ehl-i kitabın taamının, afife ve tahire olan hatunların ve lezzât-ı sairenin helâl olduğunu dahi beyan etrnek üzere:

الْيَوْمَ أُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ

buyuruyor.

[Bugün sizin için bilumum tayyibat helâl kılındı.]

وَطَعَامُ الَّذِينَ أُوتُواْ الْكِتَابَ حِلٌّ لَّكُمْ وَطَعَامُكُمْ حِلُّ لَّهُمْ

[Dahi şol kimselerin taamı size helâldir ki, onlara kitap verildi ve sizin taamınız da onlara helâldir.]

وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُواْ الْكِتَابَ مِن قَبْلِكُمْ إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ وَلاَ مُتَّخِذِي أَخْدَانٍ

[Dahi mümine olan kadınlardan hürre, afife ve zinadan tahire hatunların ve sizden evvel kendilerine kitap verilen ehl-i kitaptan afife ve zinadan tahire olan kadınların mehirlerini verdiğinizde açıkta ve gizli zina etmez ve zina için dost tutmaz olduğunuz halde onların nikâhları ve nikâhlarıyla intifaları size helâl kılındı.]

وَمَن يَكْفُرْ بِالإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ وَهُوَ فِي الآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿5﴾

[Eğer bir kimse şeriat-ı İslâmiyeyi inkâr ederek iman edilmesi lâzım olan şeylere küfrederse muhakkak amelinin sevabı batıl olur. Halbuki o kimse âhirette zarar edenlerdendir.]

Yani; bugün umur-u âhiretten olan dininiz ikmal olunduğu gibi umur-u dünyadan olan nimetleriniz dahi ikmal olundu. Zira; bilumum nefsinizin ve tabiatınızın seveceği ve istikrah etmeyeceği tayyibat size helâl kılındı ve kendilerine kitap verilen Yehûd ve Nasara'nın mezbuh ve gayrı

mezbuh taamları size ve sizin bilcümle taamlarınız onlara helâldir. Binaenaleyh; yemekte ve sair suretle intifada bir mani olmayıp tarafeynden birinin öbürünün taamından intifa etmesi caizdir. Zira; muamelâtta ve ihtilâtta herhalde yemek ve içmek zarurî olduğu cihetle ey ehl-i iman ! Sizin ehl-i kitabın taamından yemenizde ve kendi taamınızdan da onlara yedirmenizde zarar yoktur. Zira; ruhsat-ı şer'iye vardır ve sizden Allah-u Tealâ'ya ve resûlüne iman eden mümine kadınlar ve sizden evvel kendilerine kitap verilen ehl-i kitabın kadınlarından nefsini zinadan hıfzetmiş afife kadınlar size helâl kılındı. Binaenaleyh; onları nikâhlamakla menafiinizde istimal edebilirsiniz. Fakat onların mehirlerini tamamen vermek şarttır ve zahirde zinayı irtikâb etmemek ve patında dost ittihaz ederek gizli zina irtikâp eylememek imanımızın mukteziyatından olduğu cihetle bu cihetlere dikkat edip fahiş fiilleri irtikâb etmemek lâzımdır ve eğer bir kimse şu beyan olunan ahkâma küfrederse muhakkak ameli mahvolur ve o küfreden âhirette pek açık zarar edenlerdendir.

Nisaburi'de beyan olunduğu veçhile t a y y i b a t la murad; Kasabat ve Kura ahalisinden ashab-ı Yesar'ın leziz addettikleri şeylerdir ki, haşerat-ı arz, sinek, arı ve onların emsali böcekler tayyibattan hariçtir ve ayn-ı necis olan şeyler tayyibattan hariç olduğu gibi tahir olup da sonradan necis olanlar da hariçtir.

E h l - i k i t a p la murad; Yehûd ve Nasara'dır. T a a m l a r la murad; zebiha ve gayrı zebiha mutlakaa taamdır. Binaenaleyh; bunların taamlarını yemek ve kadınlarını nikahlamak bizim için caiz ve bizim taamlarımız da onlara helâldir. Lâkin ehl-i imanın hatunlarının onlara nikâhı caiz olmadığını Cenab-ı Hak bu âyette beyan buyurmuştur. Zira; biz onların kitaplarına ve resûllerine iman ettiğimiz için onların kadınlarını nikâhla alabiliriz ve lâkin onlar bizim resûlümüze iman etmediklerinden bizim kadınlarımızı alamazlar. Ayette mehirleri kendilerine vermek şart kılındığından m u h s e n e o l a n h a t u n l a r la murad; hürre olan hatunlardır. Zira; cariye olsa mehri kendine

verilmez, belki cariyenin mevlâsına yani sahibine verilir. Muhsena yani hürre ve afife olan hatunun helâl olduğunu beyan etmek, cariyenin ve zaniye olan hatunun nikâhları caiz olmadığını beyanı müstelzim olmaz. Zira; muhsene olmak evlâ ve efdal olmasının şartıdır, yoksa muhsenenin gayrı caiz olmaz manâsına değildir. Çünkü; afife hatunda zevcin kalbi müsterih olup vesveseden hali olduğu için beyinlerinde ülfet ve muhabbet devam eder ve hüsn-ü imtizaç ve muaşeret hasıl olmakla nikâhtan maksat olan tenasül ve aile teşkilâtı muntazam olur. Ehl-i kitabın hatunlarını bizim için nikahlamak caizse de efdal olan mümine nikâh etmektir. Çünkü; kâfire • dostluğu ve candan muhabbeti Allah-u Tealâ nehyetmiştir. Beyinlerinde hasıl olan evlâdı kadının kendi dini veçh üzere terbiye ederek dinine ithal etmesi gibi birtakım zararlar da melhuzdur. Binaenaleyh; bu gibi muhtemel zararlardan insan nefsini vikaye etmek lâzımdır.

Mecusi ve Müşrik gibi bir dine ve kitaba mensup olmayanların kestikleri yenmediği gibi kadınlarını nikahlamak da caiz değildir. Zira; âyette Vâcib Tealâ müminlere ehl-i kitabın kadınlarının helâl olduğunu beyanla iktifa etmiştir. Halbuki makam; beyan maakamı olduğundan onları beyandan sükût etmek nikâhın cevazı beyan olunan müminle ehl-i kitaba münhasır olduğunu beyan etmektir.

Hatunun mehri eşedd-i vücupla vâcib olduğuna işaret için Cenab-ı Hak nikâhlarının ve intifalarının helâl olduğunu mehirlerini vermeye talik etmiştir. Gerek alenî ve gerek' hafî zinanın iki kısmı da haram olduğunu bu âyette Vâcib Tealâ beyan buyurduğu gibi kadınla intifa etmenin mubah olması; tezevvüç ve tahassun tankıyla olacağını dahi beyan etmiştir. Yoksa zina ile intifa caiz değildir.

Vâcib Tealâ âyetin ahirinde tekâlif-i ilâhiyeye küfreden kimsenin ameli mahvolup dünyada ve âhirette zarardide olacağını beyanla bundan evvel beyan olunan ahkâma dikkatla iman lâzım olduğunu tavsiye buyurmuştur.

Ehl-i kitabın kadınları dünyada İslâmla münakâha şerefine nail olurlarsa âhirette Cennet'te beraber bulunamayacaklarına âyet delâlet eder. Çünkü; küfredenlerin âhirette haşirinden olacakları beyan olunduğundan kitabî olan kadın her nekadar müslüman nikâhı altındaysa da imanı olmadığından elbette âhirette zarar gören ve ebeden Cehennem'de kalan zümredendir. Binaenaleyh; dünyada zevci olan müminle Cennette birleşemez.

Âyette amelin haptolması; amelin zayi olup batıl olmasından ve fayda görülmemesinden ibarettir. Şu halde mümin olan bir kimse birçok amelden sonra kat'i ahkâm-ı şer'iyeden birini inkâr gibi küfrü mucip bir işte veya sözde bulunsa ameli zayi olacağına bu âyet delâlet eder ve kütüb-ü fıkhiyede beyanolunan elfaz-ı küfrün hükm-ü şer'isi de bu âyetten istinbat olunmuştur.

Hulâsa; tayyibatın helâl kılındığı ve ehl-i imanın taamı ehl-i kitaba ve ehl-i kitabın taamı müminlere helâl olduğu ve müminlerin ve ehl-i kitabın muhsene ve afife olarf hatunların mehirlerini vermek şartıyla müminlere helâl olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ sûrenin evvelinde ukuudat-ı şeriyeyi ifa etmekle emrettikten sonra ukudattan mat'umat ve menkûhata müteallik bazı ahkâmı dahi beyan buyurduğu gibi âhirete müteallik tekâlif-i ilâhiyeden namazın mukaddimesi olan taharetle emretmek üzere :

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلاةِ فاغْسِلُواْ وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُواْ بِرُؤُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَينِ

buyuruyor.

[Ey müminler ! Namaz kılmak murad edip ayağa kalktığınızda yüzlerinizi ve ellerinizi dirseklerinizle beraber ve ayaklarınızı topuklarınızla beraber yıkayın ve başınıza mesnedin.]

Tefsir-i Hâzin ve Taberi'de beyan olunduğu veçhile âyetin zahiri, namaz kılmak murad eden her kimse velev abdesti bulunmuş olsa dahi abdest almak vâcib olduğuna delâlet ederse de abdestin vücubu taharetsiz olanlara mahsus olduğu icma-ı ümmetle sabittir. Çünkü; Beyzavi'nin rivayetine nazaran Mekke'nin fetih günü Resûlullah'ın bir abdestle beş vakit namaz kıldığı mervidir. Şu halde âyet

(اذاقمتم وانتم غيرطهر) demektir.

Yani; abdestsiz olduğunuz halde namaza kıyam ederseniz sizin için âyette beyan olunduğu veçhile abdest almanız vâcib demektir. Binaenaleyh; abdesti olmayan kimse için namaz caiz olamaz. Zira; abdest namazın şartındandır. Şu halde şart olan taharet bulunmayınca, meşrut olan namaz da bulunamaz. Amma her ne suretle olursa olsun abdestten aciz olursa abdestin halefi olan teyemmümle namaz kılacağı bu âyette beyan olunacaktır. Çünkü; namaz insanın cemi-i azasıyla Rabbisine teveccüh ettiği bir ibadet-i muazzama olduğu cihetle Huzur-u Bâri'ye münacatta nezafet-i kâmile üzere bulunmak vâcibtir. Fakat nezafet-i kâmile bulunamadığında onun halefine intikaal olunmak lâzımdır.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bazı ulemâ tarafından «Taharetle emir, müstakil bir teklif değildir, belki namaza tebaiyetle bir tekliftir. Binaenaleyh; namaz olmasa abdestle teklif olmazdı» demişlerse de esah olan taharet, din-i İslâmda maksudun bizzattır. Zira; Resûlullah (بنى الد ين على النظافة) yani «Din, nezafet üzere bina kılındı» buyurmuştur ve bu âyetin âhirinde (ولكن بريد ليطهركم) nazm-ı celiliyle bu Hadîs-i Şerîf taharetle teklifin müstakil olduğunu teyid eder. Hatta abdestin bazı günâha kefaret olduğuna dair varid olan ehadis-i celile dahi taharetin müstakil bir teklif olduğuna delâlet eder.

Hanefiye indinde abdestin sıhhati için niyet şart değildir. Zira; Cenab-ı Hak bu âyette abdest azalarının yıkanmasını ve başa mesholunmasını vâcib kıldı. Eğer niyet lâzım olsaydı onu da beyan ederdi. Halbuki âyette abdestin vücubları beyan olunduğu sırada niyetten bahis yoktur. Binaenaleyh; abdestte niyet vâcib değildir. Şu halde bir kimse hiç abdest hatırına gelmeksizin başka bir sebeple abdest azalarını yıkayıp sonra namaz kılmak lâzım gelse onunla namaz kılabilir. Şu kadar ki, niyet olmadığından o abdestin sevabı olmaz. Zira sevapta niyet şarttır ve abdestte niyet sünnettir. Lâkin Şafiî indinde abdeste niyet şarttır. Binaenaleyh; niyet olmaksızın abdest sahih olmaz. Zira; memurun bihtir. Her memurun bihte niyet lâzımdır.

İşte taharetin iyi birşey olduğunda cümle ümmetin ittifakı vardır. Şu kadar ki, tahareti ibadet niyetiyle işleyenler ecre nail olur, mücerret temizliktir diye işleyenler âhirette ecirden mahrum olur. Arada fark niyet etmektir. Binaenaleyh; ehl-i iman her amelini niyetle işlerlerse ecir alırlar ve niyet olmazsa ameli sahih olur, fakat sevap olmaz.

***

Vâcib Tealâ abdestin farz olduğunu beyandan sonra guslün farz olduğunu da beyan etmek üzere :

وَإِن كُنتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُواْ

buyuruyor.

[Eğer siz cünüp olursanız kemâl-i ehemmiyetle temizlenin.]

Yani; eğer namaz kılmak murad ettiğinizde size cenabet isabet etmiş bulunursa gusletmek suretiyle tatahhur etmeniz lâzımdır.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile cenabetin iki sebebi vardır:

B i r i n c i s i ; şehvetle meninin inmesidir.

İ k i n c i s i ; erkekle kadının alet-i tenasülleri birbirine değmek ve erkeğin âletinin velev haşefe mevzii olsun kadının âletine girmesidir. Bu surette meni nazil olmasa dahi gusltemek vâcibtir. Gusulde taharetle emir; mutlak olup azadan bir uzvu yıkamakla mukayyed olmadığından bedenin cemiisini yıkamak vâcib olduğuna âyet delâlet eder. Gusülde taharet, ancak yıkanmakla olabileceği âyât-ı saire ve ehadis-i celilelerle sabittir. İmam-ı Azam'a göre yıkarken vücudu ovalamak vâcib değildir. Zira; mutlakaa taharet lâzımdır. Bu da vücudu ovalamaksızın hasıl olur. Mazmaza, istinşâk gusülde vâcibtir. Zira; Cenab-ı Hak taharette mübalâğayla emretti. Taharette mübalâğa ise yıkanması mümkün olan azanın hepsini yıkamakla hasıl olacağından bedenin her cüzünü yıkamak vâcibtir. Binaenaleyh; ağzı ve burnunu yıkamak da mümkün olduğundan gusülde onları da yıkamak vâcib olmuştur. Hatta zahir-i bedenden azıcık bir cüz' yıkanmasa gusül sahih olmaz. Zira; Resûlullah «Gusülde vücudunuzun her kıllarını ıslayın ve derisini paklayın. Zira; vücudunuzdan her kılın altında cenabet var» buyurmuştur. Gusülde tertip vâcib değildir. Çünkü; âyette Cenab-ı Hak taharet-i mutlakayla emretmiştir. Taharet-i mutlaka; mücerret gusletmekle hasıl olduğundan tertip şart değildir.

Vâcib Tealâ'nın gusül emri, kulları hakkında bir lûtf-u ilâhidir. Zira; cenabetle vücuda arız olan zaaf, fütur ve bedene tali olan keselânı taharetle kaza ve ikmal etmek üzere Vâcib Tealâ kullarına cenabetten gusletmekle izalesini emretmiş, ve maddeten vücuda gelmesi muhtemel olan zarardan vikaayesini tavsiye buyurmuştur. Zira; su ile bedeni yıkamaktaki fayda ve bilhassa yorgun vücudu soğuk suyun dinlendirdiği malûm bir hakikattir. Şu halde bedenin her cüzünden infisal eden

meninin her zerresinin ayrıldığı mahalde bırakmış olduğu noksan ve kuvvetine vermiş olduğu zaaf ve fütur, mafsalların yekdiğerine karşı salâbetini kaybettirdiğinden şu salâbeti iade etmek üzere Cenab-ı Hak guslü farz kılmıştır ki, bu vesileyle vücut kıvamını muhafaza etsin. Gerçi vücuttan çıkan meniden daha ziyade kaza-yı hacette bevl ve mevadı gaaita gibi birçok şeyler bedenden her zaman infisal etmekteyse de onlar vücudun eczasına karışmış cevher kabilinden olmadığı cihetle onların infisah vücuda noksan iras etmediği gibi bilâkis vücudun istirahatini temin ettiğinden telâfi-i mâfât için suyla yıkanmak icabetmez. Çünkü; vücutta zayi olmuş birşey yok ki suyla tedarike hacet messetsin. Amma meninin infisalinde yorgunluk muhakkak olduğundan onun izalesi vâcib olmuştur. Bu suretle zayiatı iade bizim için maddeten fayda olduğu gibi emr-i ilâhiye de imtisal olduğu cihetle ibadet olduğundan manen ecir ve sevap dahi vardır. Şu halde ehl-i imanın cenabetten kurtulmak için gusül emrine imtisalde hem dünya hem de âhirette menfaat vardır.

***

Vâcib Tealâ taharet-i süğra olan abdesti ve taharet-i kübra olan guslü beyan ettiği gibi abdeşt veya gusül için su bulunmayacak olursa teyemmüm vâcig olduğunu dahi beyan etmek üzere :

وَإِن كُنتُم مَّرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاء أَحَدٌ مَّنكُم مِّنَ الْغَائِطِ أَوْ لاَمَسْتُمُ النِّسَاء فَلَمْ تَجِدُواْ مَاء
فَتَيَمَّمُواْ صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُواْ بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُم مِّنْهُ

buyuruyor.

[Eğer siz hasta olur, suyu istimal edemezseniz veyahut müsaferette bulunur suyu bulamazsanız veya sizden biriniz kaza-yı hacetten gelir yahut haremlerinizle muamele-i zevciyede bulunur da abdest alacak veya gusledecek kadar su bulamazsanız gaayet tahir ve necasetten temiz toprakla teyemmüm edin ve o topraktan yüzlerinizi ve ellerinizi meshedin ki, suyu bulup istimal edinceye kadar kesb-i taharet etmiş olasınız.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile hastalık üç nevidir:

B i r i n c i s i ; sudan telef olmak veya zarar görmek korkusudur. Bu kısım hastalıkta teyemmüm lâzımdır.

İ k i n c i s i ; suyu istimalde hastalığın ziyadelenmesinden korkar. Bu kısımda dahi teyemmüm eder.

Ü ç ü n c ü s ü ; hastalıkta zarardan ve telef-i nefisten korkmaz. Bu kısımda teyemmüm caiz değildir. Teyemmümü mubah kılan; gerek kısa bir sefer olsun ki, köyler ve kasabanın haricinde bulunmak gibi ve gerek uzun bir sefer olsun ki, müddet-i sefer kadar ve ondan uzun mesafede olmak gibi her iki surette teyemmümün cevazına âyet delâlet eder. Çünkü; âyette mutlakaa seferde teyemmümün cevazı beyan olunduğundan uzun ve kısa seferin her ikisine de şâmildir. Zira; eğer seferler beyninde fark olsaydı Cenab-ı Hak beyanederdi. Halbuki âyette sefer, mutlak zikrolunmuş ve aralarında fark olduğu beyan olunmamıştır. Gusül ve abdest, necaset olmayıp tahir olduğu zannolunan her sudan caizdir. Binaenaleyh; Mecusi ve Müşriklerin hanelerinde ve kaplarında bulunan sudan taharet caizdir. Çünkü eşyada asıl olan; taharettir. Kezalik seccadelerinde namaz kılınır, taharet ve adem-i taharetinden sual lâzım değildir.

Teyemmümün manâ-yı aslisi; kasd olduğundan teyemmümde niyetin vâcib olduğuna âyet delâlet eder. Binaenaleyh; niyet etmeksizin teyemmüm sahih olmaz.

Hulâsa; hastalık ve müsaferet gibi bir arızadan dolayı suyu bulamaz veyahut bulur da istimalinden âciz olursa, temiz toprağa teyemmümün lâzım ve teyemmümde yüzüyle ellerini meshetmek vâcib olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cüml esindendir.

***

Vâcib Tealâ hastalık ve müsaferet gibi arızalar sebebiyle suyu bulamaz veyahut bulur da istimalinden âciz olursa, suyun halefi olan toprakla teyemmümün cevazına ruhsat-ı şer'iyenin sebep ve hikmetini beyan etmek üzere :

مَا يُرِيدُ اللّٰهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُم مِّنْ حَرَجٍ وَلَكِن يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿6﴾

buyuruyor.

[Allah-u Tealâ sizin üzerinize güçlük halk etmek murad etmez. Ve lâkin sizin şükretmeniz için sizi tathir etmek ve sizin üzerinize nimetini itmam etmek murad eder.]

Yani; size taharetle emretmekte Allah-u Tealâ sizin üzerinize güçlük emretmedi. Zira; suyu bulamadığınız yerde suya bedel toprakla teyemmüme ruhsat verdi. Eğer size güçlük muradetmiş olsaydı behemehal her yerde suyla tathirinizi emrederdi ve suyu bulmak için birçok müşkülât çekerdiniz ve lâkin Allah-u Tealâ zahirde vücudunuzda olan kirden ve bâtında günâhlarınızdan sizi tathir etmek ve sizin şükretmeniz için üzerinize nimetini itmam etmek murad eder. Binaenaleyh; size abdest ve gusle müteallik maddeten ve manen istifade

edeceğiniz ahkâmını beyan buyurdu ki, siz o nimetlerin şükrünü edâ edesiniz.

Bu âyet-i celile Vâcib Tealâ'nın irade sıfatıyla muttasıf olduğuna delâlet eder ve irade-i ilâhiye; sıfat-ı kadîme ve zat-ı ulûhiyet üzerine zaid sıfât-ı subutiyedendir. Bu âyette Allah-u Tealâ'nın kullarına (حرج) yani güçlük.murad etmediğini beyan etmesi zararın medfu' olmasına delâlet eder. Binaenaleyh; mazarratta asıl olan meşru olmamak olduğundan herşeyde zararın defi vâcibtir.

Resûlullah'ın (لاضررولاضرارفى الاسلام) kavl-i şerifi de zararın defi vâcib olduğuna delâlet eder. Yani; İslâmda bir taraftan diğerine ve iki taraftan birbirine zarar yoktur. Şu halde Fahr-i Kâinat Efendimiz ne bir taraftan âhare ve ne de iki taraftan birbirine zararın meşru olmadığını beyan buyurmuştur.

Taharetin meşru olmasındaki hikmet, hades sebkeden kimseye hükmen arız olan necaset-i hükmiyeyi ve zahirde olan kirleri izale edip münacatında maddeten ve manen tahir bulunmaktır. Çünkü; abdest alan ve gusleden kimsenin Allah-u Tealâ'nın taharetle emrine inkıyadla ubudiyetini izhar edip Rabbinin azamet ve rububiyetini ikrarla kalbinde olan temerrüdü ve inadını terkle ahlâk-ı seyyieden tatahhur ettiği gibi taharet, günâhlarının kefaret olmasına dahî sebep olacağına dair varid olan ehadis-i celile abdest ve guslün zahirde taharet olduğu gibi bâtında dahî taharet olduğuna delâlet eder. İnsanın, memur olduğu bir ibadeti kabul edip derhal Rabbinin emrine imtisal ederek işlerse Rabbi o zayıf kulunun günâhını neden affetmesin? Çünkü; seve seve insan ubudiyetinin muktezasını işleyince lûtf-u ihsan sahibi olan Allah-u Tealâ da elbette rububiyetinin muktezası olan kerametini kulundan esirgemez

Hulâsa; Allah-u Tealâ'nın kullarına vaki olan tekâlif ve ahkâmında güçlük murad etmediği, abdest ve gusülle emri, zahir ve bâtın kullarını tathir etmek için olduğu ve ahkâm-ı ilâhiyenin cümlesi kullar hakkında nimet

olduğundan bu nimetlerin şükrünü edâ kullar üzerine vâcib olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ bazı tekâlif-i ilâhiyesini beyan ettiği gibi tekâlifin kabulünü icabeden esbabı beyan etmek üzere :

وَاذْكُرُواْ نِعْمَةَ اللّهِ عَلَيْكُمْ وَمِيثَاقَهُ الَّذِي وَاثَقَكُم بِهِ إِذْ قُلْتُمْ سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا وَاتَّقُواْ اللّهَ إِنَّ اللّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿7﴾

buyuruyor.

[Ey müminler ! Sizin üzerinize varid olan Allah'ın nimetlerini ve sizinle muahede ettiği ahidlerini zikredin, o ahidler şol zamanda vaki oldu ki, o zamanda siz, «Ya Rabbi ! Emrini işittik ve itaat ettik» dediniz. Allah-u Tealâ'ya ittikaa edin ve ahdini nakzetmekten nefsinizi vikaaye edin. Zira; Allah-u Tealâ kalplerinizde olan esrarınızı bilir.]

Yani Allah'ın size sayılmaz ve tükenmez birçok nimetleri vardır. Bu nimetleri sizin daima hatırınızda tutup unutmamanız ve zikredip durmanız lâzım olduğu gibi Vâcib Tealâ'nın sizinle (الست بربكم) hitabında veyahut resûlüne biat ettiğinizde vaki olan muahedesini de unutmamanız lâzımdır.

Zira; o muahedeyi siz, «Duyduk ve kabul ettik» diyerek ikrar ettiniz. Binaenaleyh; unutmamanız vâcibtir. Unutursanız Allah'ın gazabından korkun. Zira, sizin o ahdi unutup nakzetmeniz ve nimetleri zikretmemeniz gazab-ı ilâhiyi muciptir. Şu halde gazaptan kurtulmak için

ahdi nakzetmemek ve nimetleri unutmamak vâcibtir. Zira Allah-u Tealâ hayır ve şer kalbinizde olan esrarı bilir.

Beyzavi ve Medarik'te beyan olunduğu veçhile bu âyette m i s a k la murad; Hudeybiye'de ehl-i imanın Resûlullah'a emrini işitmek ve itaat etmek üzere vaki olan ve Sûre-i Fetih'te tafsilatıyla beyan olunan biat-ı rıdvandır. Her müminin kolay ve müşkül zamanlarında resûllerinin sözünü işitip emrine itaat edeceklerini ikrar ve itiraf etmeleri Resûlullah'la ahdolduğu gibi Allah-u Tealâ ile de ahdolduğundan Allah-u Tealâ o muahedeyi kendi nefsine muzaf kıldı ve unutmamalarını tavsiye etti. Yahut m u a h e d e yle murad; (الست بربكم) hitabında vaki olan ikrar ve muahededir.

Nimet-i ilâhiye pek çok olduğu halde bu âyetteki maksat nimeti saymak olmayıp cins-i nimeti hatırlamakla şükrünü edâ etmek olduğundan Cenab-ı Hak nimeti müfred sıygasıyla irad buyurduğu gibi nimeti nisyan etmekten ve resûlüyle ümmeti ve kendisiyle kulları arasında vaki olan ahdi nakzetmekten tehdid için âyetin ahirinde ittikaa ile emir ve kalplerde olan esrarı bildiğini beyanla vuku bulan muahedatı muhafazaya davet etmiştir. Çünkü kalpte olan esrarı bildiğini beyan etmek; «Uhud ve meyasîkı nakzetmeyin ve nakzetmediğiniz gibi nakzetmeyi kalbinizle bile kasdetmeyin. Zira; eğer nakz-ı ahdetmek kalbinize gelir ve siz de kasdederseniz Allah-u Tealâ onu bilir ve muktezasına göre ceza verir» demektir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyette a h i d le murad; ezelde (الست) hitabiyla vaki' olan ahd olduğuna nazaran gerçi insanlar o ahdi tahattur edemezlerse de Allah-u Tealâ kitabında o ahdin vukuunu suret-i katiyede haber verdiğinden, o ahdi muhafazayla emretmek caizdir.

Hulâsa; Allah'ın nimetlerini bilip şükrünü edâ etmek ve Allah'la ve resûlü ile vâki olan muahedeyi muhafaza edip hukukunu ifa eylemek vâcib ve ahdi nakz ve nimeti inkârdan nefsini vikaaye eylemek lâzım olduğu ve Allah'ın azabından korkmak ve Allah'ın esrar-ı kalbiyeyi bildiğini bilmek

ehem ve elzem bulunduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ tekâlif-i ilâhiyesinden bazılarını beyan ettiği gibi tekâlife inkıyadın da lüzumunu beyan etmek üzere :

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْكُونُواْقَوّامِينَ لله شُهَدَاء بِالْقِسْطِ وَلاَ يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ عَلَىأَلاَّ تَعْدِلُواْ

buyuruyor.

[Ey müminler ! Siz Allah-u Tealâ'nın emrine itaat edin ve ibadetine kaaim olun ve adaletle şehadet edin ve bir kavme buğzunuz sizi adalet etmemenize sevk etmesin.]

اعْدِلُواْهُوَأَقْرَبُ لِلتَّقْوَى

[Herşeyde ve herkes hakkında adalet edin. Zira; Adalet takvaya pek yakındır.]

وَاتَّقُواْ اللّهُ إِنَّ اللّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿8﴾

[Allah'tan korkun. Zira; Allah-u Tealâ sizin amelinizi bilir.]

Yani; me'kûlâttan helâl ve haram olanlara ve beden için mühim vazife olan taharet-i suğra ve taharet-i kübraya müteallik olan ahkâmını size bildirince ey müminler ! Sizin Allah'ın rızası için bütün tekâlifi yerine getirmeniz ve herbirini edâ etmek için kaaim olmanız ve lâzım olan yerde adaletle şehadet etmeniz vâcibtir ve bir kavme buğz esbabından dolayı buğz ve adavetiniz onlar hakkında sizi adaletsizliğe çekmesin ve buğzunuz adaleti terkinize sebep olmasın. Binaenaleyh akrabanıza, ecanibe, dostunuza, düşmanınıza ve nefsinize adalet edin. Zira adalet; takvaya en yakın olan ibadâttandır. Binaenaleyh; düşmanınıza adavetiniz sebebiyle burnunu, kulağını kesmek veyahut kadınlarını ve çocuklarını öldürmek gibi helâl olmayan şeyleri irtikâbla adaletten çıkmayın ve bu gibi şeyleri irtikâb etmek ve adaletten çıkmakta Allah'tan korkun. Zira; Allah-u Tealâ amelinizi bilir ve muktezasına göre ceza verir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyet tekâlîf-i ilâhiyenin rûhunu camidir. Zira; tekâlifin esası iki şeydir:

B i r i n c i s i ; Allah'tn emrine itaatla tazim ve rububiyetira itirafla vazife-i ubudiyette devamdır ki, buna (كُونُواْقَوّامِينَ) kavl-i şerifiyle işaret buyurmuştur.

İ k i n c i s i ; Allah'ın mahlûklarına şefkat ve merhamet ve ebna-yı cinsine mürüvvet etmektir ki, bu kısma da (اعْدِلُواْ) emr-i celileyle işaret etmiştir. Binaenaleyh; bir kavme buğzla o kavim hakkında adaleti terketmek caiz olmadığını, her kavim ve her şahıs hakkında adlü insaf dairesinde muamele etmek vâcib olduğunu beyan buyurmuş ve adaletin masiyetlere nisbetle ittikaaya pek yakın olduğunu sarahaten zikretmiştir. Çünkü masiyetler; takvadan gaayet uzaktır.

Âyette mutlakaa adaletle emir; Allah'ın düşmanı olan kâfirlere de şâmildir. Zira, adalet; cümle hakkında müsavattır. Binaenaleyh; mümin ve kâfirin cümlesinin müstefid olması lâzımdır. İşte bu esasa binaen âyetin âhirinde adaletten çıkanları tehdid için ittikaa ile emrettiği gibi herkesin amelini bildiğini dahi beyan etmiştir ki, herkes adalete dikkat

etsin, hiçbir sebep ve bahaneyle adaletten ayrılmasın. Hatta bir kavme veya bir şahsa buğz ve adaveti olsa bile düşman olan o kavim veya şahıs hakkında adalet ve insafı terketmek caiz olmadığını beyanla adaletin behemehal lüzumunu tekid etmiştir. Çünkü adalet; cemiyet-i beşeriyenin hukukunu muhafaza ve istirahatlarını temin ve âharin hukukuna tecavüzden men'ettiği için bütün âlemin mihverinde cereyanına ve herkesin arzusu veçhile intizamın devamına yegâne hadim adalet olduğundan Cenab-ı Hak insanlar için kendi şahıslarında, akraba ve ahibbasında ve sair eşhas ve akvamda adaleti tatbik vâcib olduğu gibi düşmanlarından bile adaleti esirgemek caiz olmadığını beyan buyurmuştur.

***

Vâcib Tealâ adaletin lüzumunu ve takvaya yakın olduğunu ve ittikaanın vücubunu ve kullarının cümle a'malinden habîr olduğunu beyan ettiği gibi şu ahkâma riayet eden ehl-i imana vaadini beyan etmek üzere:

وَعَدَ اللهُ الَّذِينَ آمَنُواْ وَعَمِلُواْ الصَّالِحَاتِ لَهُم مَّغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿9﴾

buyuruyor.

[Allah-u Tealâ şol kimselere sevabını vaadetti ki, onlar iman ettiler ve amel-i salih işlediler. Zira; onlar için günâhlarına mağfiret ve amellerine ecr-i azîm vardır.]

Yani; imana ve amel-i salihe muvaffak olan mümin-i salihe Allah'ın vaadi, günâhını setretmek ve ameline büyük ecir vermektir. Çünkü mağfireti ve ecri azîmi beyan; vaad-i ilâhiyi beyandan neşet eden bir suale cevaptır.

Zira; âmil olan müminlere Allah-u Tealâ'nın vaadini beyan edince vaad-i ilâhinin neden ibaret olduğunu beyan hakkında varid olan bir suale cevap olarak vaad-i ilâhi onların günâhlarını mağfiret ve amellerine mükâfat olarak büyük ecir olduğu beyan olunmuştur. Vaad-i ilâhide hulf olmayacağına işaret için cemi-i sıfât-ı kemaliyeyi cemi' olduğunu müş'ir olan lâfza-i celâl varid olmuştur. Çünkü; (ﷲ) ism-i şerifi cemi-i makdurata kaadir ve cemi-i malûmata âlim ve herkesten ganî ve her ihtiyaçtan berî olduğuna delâlet ettiğinden vaad-i ilâhîde asla hulf olmayacağına dahî delâlet eder. Çünkü vaadde hulf; ya cehil veya vaadini vefaya kaadir olamayıp âciz veyahut vaadini vefaya mâni bahîl olmaktan veyahut kendinin ihtiyacına binaen vermek istemediği cihetle olacağından işte bunların cümlesinden münezzeh olduğunu müş'ir olan lâfza-i celâl ile vaadini beyan buyurmuştur ki, vaadin kafi olup asla hulfolmadığını beyandır. Çünkü; vaadine mâni olacak cehil, aciz, buhul ve ihtiyaç gibi sebeplerden hiçbir sebep yoktur. Binaenaleyh; bu âyet; insanın sebeb-i necatını camidir. Çünkü; insan için sebeb-i necat ikidir:

B i r i n c i s i ; korktuğu azaptan kurtulması ve azaba sebep olacak günâhlarının örtülmesidir.

İ k i n c i s i ; ümit ettiği sevaba nâil olmasıdır. Bu âyetteyse Vâcib Tealâ korktuklarından kurtulacaklarına mağfiretle ve umduklarına nail olacaklarına ecr-i azîmi beyanla işaret buyurmuştur ve bu işarette ehl-i imana beşaret vardır. Mağfiret ve ecr-i azîmi Cenab-ı Hak imana ve amel-i Saliha talik ettiğinden imanı ve amel-i salihi olmayan kimseler için mağfiret olmayacağı gibi ecr-i azîme dahî nail olmayacaklarına işaret etmiştir. Binaenaleyh günâhın affına ve sevaba vusule sebep; iman ve amel-i salihtir. Şu halde insan için a'mâ-li salihaya sa'yetmek lâzımdır.

***

Vâcib Tealâ müminlere vaadini beyan ettiği gibi kâfirlere vaadini dahi beyan etmek üzere :

وَالَّذِينَ كَفَرُواْ وَكَذَّبُواْ بِآيَاتِنَا أُوْلَئِكَ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ ﴿10﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, onlar Allah'a ve resûlüne küfrettiler ve bizim vahdaniyetimize delâlet eden âyetlerimizi tekzib ettiler. Şu küfrü irtikâp ve âyetleri tekzib eden kâfirler Cehennem'in ashabı ve yaranlarıdır.] Binaenaleyh; onlar küfür üzere vefat ettiklerinde Cehennem'den asla ayrılmazlar. Zira; ebeden Cehennem'de kalmayı mucip olan küfrü irtikâb ettiklerinden onlar için Cehennem'den kurtulmak yoktur.

Beyzavi'nin beyanı veçhile Vâcib Tealâ müminlere vaadini beyandan sonra kâfirlerin ehl-i nâr olduklarını beyan etmek; müminlerin kalplerini tatyibetmekle hakka davetin usulüne riayet olunmuştur. Çünkü; hakka davette emre imtisal edenlerin akıbet-i haseneleriyle, emre imtisal etmeyenlerin akıbet-i seyyielerini beyan etmekte hüsn-ü tesir ziyade olduğundan Cenab-ı Hak Kur'ân'da daima fırka-i naciyenin halini beyandan sonra fırka-i halike ve dâllenin hâlini veyahut fırka-i dâllenin halini beyandan sonra fırka-i naciyenin halini beyan buyuruyor ki, emr-i davette noksan olmasın.

Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanları veçhile bu âyet Cehennem'de ebedî kalmak kâfirlere mahsus olduğuna delâlet eder. Zira; (أُوْلَئِكَ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ) cümle-i celilesi hasra delâlet ettiğinden ancak Cehennemide muhalled kalmak kâfirlere mahsus olduğuna delàlet eder. Çünkü; müştak olan (كَفَرُواْ وَكَذَّبُواْ) cümlelerine Cehennemin ashabıı olmak hükmünün talik olunması o cümlelerin me'hazi olan küfür ve tekzibin hükm-ü mezkûra illet ve sebep olmalarını müş'irdir. Binaenaleyh; Cehennem'de muhalled kalmanın sebebi, küfür ve âyetleri tekzib olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ kâfirlerin ehl-i Cehennem olduğunu beyan ettiği gibi müminlere ihsan ettiği nimetlerden bazılarını beyanla zâtını zikretmelerini emretmek üzere :

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ اذْكُرُواْ نِعْمَتَ اللّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ هَمَّ قَوْمٌ أَن يَبْسُطُواْ إِلَيْكُمْ أَيْدِيَهُمْ فَكَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنكُمْ وَاتَّقُواْ اللّهَ

buyuruyor.

[Ey müminler ! Sizin üzerinize Allah'ın vermiş olduğu nimetleri zikredin. O nimetler şol zamanda vâki' oldu ki, o zamanda düşmanınızdan bir kavim ellerini size uzatmak istedi. Allah-u Tealâ sizden onların ellerini men'etmekle serlerini defetti. Binaenaleyh; Allah'ın emir ve nehyinde muhalefet etmekte Allah'tan korkun ve muhalefetten nefsinizi vikaaye edin.]

وَعَلَى اللّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿11﴾

[Müminler ancak Allah'a mütevekkil olsunlar.] Ve her umurlarını esbabına tevessülle beraber Allah'a tefviz etsinler. Çünkü; kullar için Allah'tan gayrı işini ısmarlayacak bir kimse yoktur. Binaenaleyh; işin husulünü Allah'tan beklemek ve Allah'a itimad etmek vâcibtir.

Fahr-i Razi, Kazi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran bu âyette e h l – i i m a n a e l u z a t m a k i s t e y e n l e r le murad; müşriklerdir. Çünkü;

(Asfan) veyahut (Batn-ı Nahil) denilen mevkide Resûlullah ashabıyla beraber öğle namazını cemaatla edâ ettiklerini gören müşrikler namazda baskın vermediklerine nedamet ederek ikindi namazında baskın vermeye karar verdiklerini Cenab-ı Hak resûlüne haber verdi ve salât-ı havfe müteallik âyetini inzal etmekle hem cemaatla namazın edâsını hem de düşmandan muhafaza edeceğini beyan ettiğini bu âyette nimet sırasında zikirle o vak'aya işaret etmiştir.

Yahut âyetin sebeb-i nüzulü; Yehûdun Resûlullah'a suikasd etmeleridir. Çünkü; Medarik'te beyan olunduğuna nazaran Resûlullah (Ebubekir), (Ömer) ve damadı (Osman) ve (Ali) (R.A.) Hazaratıyla beraber (Beni Nadıyr) kabilesinden (Kâ'b b. Eşref)'e müsafir oldular ve Yahudiler «Ya Muhammed (S.A.) ! Sen otur, biz sana taam hazırlayalım» deyip dışarı çıkarak damdan Resûlullah üzerine cesim bir taş atarak katletmeye karar verdiler ve taşı hazırlamaktalarken Cenab-ı Hak vahyile resûlüne Yahudilerin suikastlarını haber verdi. Resûlullah derhal Medine'ye avdet buyurdu. İşte bu vak'ada Yahudilerin şerrinden resûlünü maiyetiyle beraber muhafaza ettiğini ve Yahudilerin tasavvurlarını akîm bıraktığını beyan için bu âyeti inzal buyurmuştur.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile bu âyet; din-i İslâm gibi bir nimetle şerefyab olanların o nimeti unutmayıp zikretmelerini Vâcib Tealâ emrettikten sonra düşmanlarının şerrinden kurtulmak gibi bir nimeti kendilerine müyesser ettiğini hatırlarından çıkarmayıp tezekkür etmelerini dahî emretmiştir. Kâfirlerin şerrinin defi evvelki rivayete nazaran Resûlullah’ın yedinci gazasında vâki' olduğu mervidir.

Hulâsa; gerek dünyaca nail olduğu nimetler olsun ve gerek düşman şerrinden muhafaza olsun Allah'ın verdiği bilumum nimetlere şükretmek ve ubudiyetin vazifesini edâ eylemek lâzım olduğu ve ehl-i imana elini uzatmak isteyen bir kavmin ellerini ehl-i imandan Cenab-ı Hakkın men'ettiği ve emir ve nehyinde Allah'a muhalefetten korkmak vâcib olduğu ve müminlerin ancak Cenab-ı Hakka mütevekkil olmaları lâzım geldiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ kullarına verdiği nimetlere şükretmek lâzım olduğunu beyan ettiği gibi ehl-i imanın imanlarında devam etmelerini tavsiye makaamında Beni İsrail'in imandan nükûl ettiklerini beyanla zemmetmek üzere :

وَلَقَدْ أَخَذَ اللهُ مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَآئِيلَ وَبَعَثْنَا مِنهُمُ اثْنَيْ عَشَرَ نَقِيبًا

buyuruyor.

[Zat-ı Ulûhiyetime yemin ederim ki, Allah-u Tealâ muhakkak Benî İsrailden ahdü mîsak aldı ve Biz Azîmüşşan onlardan on iki kefil ve şahit gönderdik] ve onları kefil aldık ki, ahidlerinden dönmesinler ve Benî İsrail on iki kabile olduğundan her kabile verdiği ahdüzerine kendilerinin eşrafından birer şahit aldık ki, onlar ahdlerini inkâr ederlerse şahitler onların ahid verdiklerine şehadet etsinler.

وَقَالَ اللهُ إِنِّي مَعَكُمْ لَئِنْ أَقَمْتُمُ الصَّلاَةَ وَآتَيْتُمُ الزَّكَاةَ وَآمَنتُم بِرُسُلِي وَعَزَّرْتُمُوهُمْ وَأَقْرَضْتُمُ اللهُ قَرْضًا حَسَنًا لَّأُكَفِّرَنَّ عَنكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَلأُدْخِلَنَّكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الأَنْهَارُ

[Ve Allah-u Tealâ onlardan ahdaldığında dedi ki «Ben sizinle beraberim. Binaenaleyh; size kuvvet ve kudret vermekle düşmanlarınıza gaalip kılarım ve izzetim hakkı için eğer siz emrolunduğunuz namazı ikaame eder ve malınızın zekâtını verir ve benim suallerime iman ederek onlara tazim ve emirlerine itaatla yardım eder ve fisebilillâh malınızı intakla

Allah'a karz-ı hasen verirseniz elbette ben sizin günâhlarınızı kefaret eder ve altından nehirler cereyan eden cennetlere sizi ithal ederim.]

***

Vâcib Tealâ bu âyette ahdü mîsak aldığını ve onların nakz-ı ahdedip ahidlerinin muktezasını edâ etmediklerini beyan etmekle ehl-i imana siz de onlar gibi nakz-ı ahdedenlerden olmayın demek üzere:

فَمَن كَفَرَ بَعْدَ ذَٰلِكَ مِنكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءالسَّبِيلِ ﴿12﴾

buyuruyor.

[Eğer sizden bir kimse bu kadar vaazu nasihattan sonra küfreder ve verdiği ahidden dönerse muhakkak o kimse doğru yoldan çıktı ve dalâlet yolunu tuttu.]

Vâcib Tealâ ahdü misak almak ehl-i İslama mahsus bir hâl olmayıp geçmiş ümmetlerden de ahdaldığını beyanla ehl-i imanı verdikleri ahdin muktezasını ifaya terğib ve hilafından tehdid etmiştir.

Tefsir-i Taberi'de beyan olunduğu üzere n a k i p le murad; kefil, şahit, kavmin ileri gelen eşraf ve a'yânı ve söz kesenidir. Benî İsrail on iki sıbıt, yani kabile olduğundan her kabileden birer nakip intihabını ve bunlardan herbiri kendi kabilelerinden askerin reisi ve başbuğu tayin olunmalarını Cenab-ı Hak Hz. Musa'ya emretti. Çünkü; Nimetullah Efendi'nin ve Beyzavi'nin beyanları veçhile Fir'avn garkolup hükümeti münkariz olunca Benî İsrail Mısır arazisinin bir kısmında karar ettikten sonra Vâcib Tealâ (Ken'an) kabilesinin cebabiresine mesken olan (Eriha) şehrine ve Şam cihetine seferle onlarla mukaatele ve arazi-i mübarekeden

cebabireyi tardetmelerini emretti. Musa (A.S.) emr-i ilâhi üzerine onlardan ahd ve ahidlerini ifa edeceklerine de her kabilenin reisini kefil aldı ve cebabire üzerine sefere başladıklarında Hz. Musa nakipleri casus olarak düşmanın ahvalini teftiş için gönderdi. Düşmanın kuvvet ve şevketini Benî İsrail'e haber vermemelerini kendilerine sıkı sıkı tenbih ettiği halde onlar esna-yı teftişte düşmanda gördükleri kuvvet ve şevketi Hz. Musa'nın tenbihi hilâfına Benî İsrail'e haber vermekle kavmin azimetine fütur verdiler. Binaenaleyh; Benî İsrail'in çokları nakz-ı ahdettiler. Nakipler içinden yalnız (Yehuza) neslinden (Kâlip) ve Hz. Yunus neslinden (Yuşa') gördükleri hali Benî İsrail'e haber vermemekle emr-i Musa'ya riayet ve tenbihine dikkat etmişlerdi. Halbuki Vâcib Tealâ Benî İsrail'e ahdü mîsak zamanında «Nusretim sizinle beraberdir» demekle cebabireye gaalip olacaklarını vaadetmişti. Lâkin bu vaad-i ilâhiden gaflet ederek nakz-ı ahidle hamakatlarını izhar ettiler.

İşte bu gibi ahidlerini ifadan nükûl ettikleri için Cenab-ı Hak onları sefalete duçar etmiştir. Zira; nakz-ı ahdetmek her zaman zilleti muciptir. İşte ruesa-yı askeriyeye lâzım olan, düşmanın kuvvetine göre tedarikâtta bulunmakla beraber kendi askerine daima düşmanın zaafından bahsetmekle askerin metanetini ve kuvve-i maneviyesini yükseltmek lâzım olduğu gibi düşmanın kuvvetinden bahsetmemek dahî lâzımdır. Zira; düşmanın kuvvetinden bahsetmek askerin kuvve-i maneviyesini kırar ve zaafa duçar eder.

Vâcib Tealâ Benî İsrail'le muahedede namazı edâ eylemek ve zekâtı vermek ve rusûl-ü kirama iman ve tazîm ve fisebilillâh infak etmek ve askerin erzakını, cihazını tedarike sa'yile karz-ı hasene dikkat eden kimselerin azaplarını kaldıracağını ve günâhlarını kefaret edeceğini beyanla Cennet'e ithal edeceğini vaad buyurdu ki, ehl-i iman bu gibi zaferleri kazanmak ve âhirette selâmete nail olmak için sa'yetsinler ve rusûl-ü kiramdan bazılarını tekzib etmesinler. Yahudiler rusûl-ü kiramdan bazılarını tekzib ettiklerinden Cenab-ı Hak cümlesine imanı tavsiye etmiştir.

Z e k â t la murad; vâcib olan sadaka ve f a r z la murad; nafile olduğundan zekâttan sonra karz-ı haseni zikir tekrar denilemez. Çünkü; zekât başka, karz-ı hasen başkadır.

(فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءالسَّبِيلِ) cümle-i şerif esindeki (سَوَاءالسَّبِيلِ) ile murad; Allah-u Tealâ'nın bize ittiba ile emrettiği şeriat-i İslâmiyedir. Yani; delâilin zuhurundan sonra küfreden kimse; şeriat-i İslâmiyeden çıkmış demektir. Gerçi delâilin zuhurundan evvel küfredenler de dalâlette kalıp özürleri kabul olunmazsa da mazeret tevehhümü vardır. Ancak delâilin zuhurundan sonra küfredenlerin dalâletlerinde mazeret olmadığı gibi mazeret tevehhümü de yoktur. Binaenaleyh; delâilin zuhurundan sonra küfredenlerin dalâletleri zikrolunmuştur.

İşte bu gibi ümem-i salifenin hallerini Kur'ân'da zikretmek; ümmet-i Muhammed'e derstir. Zira; Kur'ân'da hikâye olunan şeyler bizim için ayn-ı şeriattır.

Hulâsa; Allah-u Tealâ'nın Benî İsrail'den ahdü mîsak aldığı ve onların ahidden dönmemeleri için on iki kabileden on iki kefil aldığı ve onlar salâtı edâ eder ve zekâtı verir ve resûllere imanla beraber tazîm eder ve karz-ı hasen verirlerse seyyiatlarını kefaret edeceğini ve Cennet'e ithal eyleyeceğini vaad ettiği ve şu âyette beyan olunan şeylere dikkat ettikleri surette nusret-i ilâhiyenin onlarla beraber olacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ Benî İsrail'in nakz-ı ahdettiklerini beyan etmek üzere:

فَبِمَا نَقْضِهِم مِّيثَاقَهُمْ لَعنَّاهُمْ وَجَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَن مَّوَاضِعِهِ وَنَسُواْ حَظًّا مِّمَّا ذُكِّرُواْ بِهِ

buyuruyor.

[Musa (A.S.) vasıtasıyla Benî İsrail'den biz kat'i surette ahdü mîsak alınca onların vermiş oldukları ahdi nakzetmeleri sebebiyle biz onlara lanet etmekle dergâh-ı ulûhiyetimizden tardettik ve kalplerini katı kıldık ki, onlara hiçbir nasihat tesir etmez ve söz dinlemez bir hâle geldiler. Zira; onlar kelime-i ilâhiyeyi mevzilerinden tağyir ederler ve maksud olan manânın gayrı kendi arzularına muvafık manâlarda istimal ederler ve kendilerine zikrolunup vaaz olundukları Tevrat'ın âyetlerinden nasiplerini unutmuşlardı.]

وَلاَ تَزَالُ تَطَّلِعُ عَلَىَ خَآئِنَةٍ مِّنْهُمْ إِلاَّ قَلِيلاً مِّنْهُمُ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاصْفَحْ إِنَّ اللّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴿13﴾

[Habibim ! Sen onlardan hıyanet üzere muttali olursun, illâ onlardan az bir kimseler hıyanet etmezler. Çünkü; o az kimseler sana iman ettiler. Binaenaleyh; onlar insaf üzere hareket ederek Tevrat'ta senin hakkındaki âyetleri nâs'a ilân ve yerinde istimal ettiler ve mevzi-i aslisinden çıkarmadılar. Şu halde sen onlardan evvelce sudur eden günâhlarını affet ve onlara intikamdan vazgeç ve intikaamını ihsana tebdilet. Zira; ihsan eden kullarını Allah-u Tealâ sever ve onlardan razı olur.]

Yani; Benî İsrail verdikleri ahidlerini nakzetmeleri sebebiyle biz onlara lanet etmek ve kalplerini kasavet sahibi kılmakla mücazat ettik ve nakz-ı ahdetmeleri rahmet-i ilâhiyeden uzak olmalarına sebep olmuştur. Zira; onlar Tevrat'ta âhir zaman nebisine iman edeceklerine ahdetmişken ona müteallik âyetleri mevzi-i aslisinden tağyir ve Tevrat'ta kendilerine zikrolunan nasibi terkettiler ve emrolundukları şeyleri işlemediler. Habibim ! Sen onların kemâl-i kasavetleri sebebiyle daima sana ve ashabına hıyanetlerini görürsün ve ardı arası kesilmez müslümanlar

aleyhine hıyanet etmekle meşgul olurlar. İllâ onlardan az kimseler hıyanet etmezler. Şu halde sen de onların kusurlarını affet ve onlara ihsanla muamele yap. Zira; erbab-ı ihsanı Allah-u Tealâ sever.

Bu âyette n a k z - ı a h i d le murad; rusûl-ü kiramı tekzib etmeleridir. Ve bilhassa bizim nebimizin zuhurunda iman edip dinine yardım edeceklerine ahdetmişken din-i İslâmın zuhurunda Resûlullah'a ve dinine ihanet etmeleridir. «Bu ahdi nakızları sebebiyle lanet ettik» demek; «Rahmetimizden uzak kıldık ve dünyada ve âhirette zelil oldular» demektir.

K a l p l e r i n i n k a s a v e t i yle murad; hakkı kabulden uzak olup delâile nazar ve âyât-ı ilâhiyeye inkıyad etmez mütemerrid bir halde olmaktır. K e l i m a t – ı i l â h i y e y i m a h a l l i n d e n t a ğ y i r le murad; kelimatı kaldırmak ve yerine başka kelime koymak ve kelime-i tevhidi değiştirmeksizin tevilât-ı fasideyle te'vil etmektir. Çünkü, Yehûd'da bu hallerin cümlesi vaki olduğunu Cenab-ı Hak Kur'ân'ın müteaddid mevzilerinde beyan etmiştir. Kitaplarında vaaz olundukları hüküm; Resûlullah'a iman edip dinine yardım etmekti. Resûlullah zuhur edince Tevrat'ın ahkâmını unutuverdiler. Çünkü; işlerine gelmedi. Yehûd'un din-i İslama hıyanet edip, arkası kesilmediğine ve mütemadiyen devam ettiğine işaret için istimrara delâlet eden muzari sıygası varid olmuştur. Onlardan h ı y a n e t e t m e y e n l e r le murad; iman edenler veyahut iman etmemişlerse de hıyanet etmeyip cizye kabul ederek hükümet-i İslâmiyeye inkıyad edenlerdir.

Bu âyette afla emir; Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile mensuh olmak ihtimali varsa da iman edenlerin imandan evvel vaki olan kusurlarını afla emirdir. Yahut iman etmemişlerse de inkıyad üzere bulunup hıyanet etmeyenlerin ufacık günâhlarını affetmekle emirdir. Binaenaleyh; mensuh değildir. Kusur sahiplerinin kusurlarını affetmek rıza-yı ilâhiye vesile olacağına ve affın ihsan kabilinden olduğuna bu âyet delâlet eder. Zira; Beyzavi'nin beyanı veçhile Vâcib Tealâ afla emrettikten sonra affın sebebini ve erbab-ı ihsana muhabbet ettiğini

zikirle affın ihsan cümlesinden muhabbete vesile olacağına işaret etmiş ve bu vesileyle kullarını ihsan etmeye terğib ettiği gibi muti' olan kâfirlerin bazı kusurlarını affetmek dahi ihsan olduğunu tenbih eylemiştir.

Allah'la kendi beyninde vaki olan ahdi nakzedip kabul ettiği ahkâmı edâ etmekten istinkâf eden kimselerin cümlesinin lanete müstehak olduklarına bu âyet delâlet eder.

Şu halde ehl-i İslâm bu ahkâmın cümlesine riayet etmeli ki, Benî İsrail gibi lanete ve kasvet-i kalbe müptelâ olmasınlar. Zira; Allah'ın emrine itaat etmedikçe Benî İsrail'le diğer milletler beyninde fark yoktur ve bab-ı ilâhide cümlesi müsavidir. Yalnız fark, emr-i ilâhiye imtisal edip etmemektedir. Şu halde insanların birbirinden imtiyazı Allah'a itaat ve ubudiyet vazifesini lâyıkıyla edâ eylemektedir.

Hulâsa; Benî İsrail'in nakz-ı ahid sebebiyle lanete müstehak ve kasâvet-i kalbe müptelâ oldukları ve kasavet-i kalp sebebiyle kelimat-ı ilâhîyeyi mahallinden ve manâsından tebdil ve tağyir ettikleri ve vaaz olundukları Tevrat'tan nasiplerini unuttukları ve onlardan az kimseler müstesna olarak diğerleri daima Resûlullah'a ve ehl-i İslama hıyanet ettikleri ve onlardan hıyanet etmeyip inkıyad edenlerin kusurlarını affetmek ve intikamdan vazgeçmek lâzım olduğu ve sahib-i kusurun kusurunu affetmek ihsan cümlesinden bulunduğu ve Allah-u Tealâ'nın bu misilli ihsan edenlere muhabbet ettiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ Benî İsrail'in nakz-ı ahdettikleri gibi Nasara'nın da nakz-ı ahdettiklerini beyan etmek üzere :

وَمِنَ الَّذِينَ قَالُواْإِنَّانَصَارَى أَخَذْنَامِيثَاقَهُمْ فَنَسُواْحَظًّا مِّمَّا ذُكِّرُواْ بِهِ فَأَغْرَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاء إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ

buyuruyor.

[Biz Nasara'yız diyerek Nasraniyet iddia edenlerden din-i İslama yardım edeceklerine dair biz ahdü mîsak aldık. Bu ahid üzerine onlar vaaz olundukları ahkâmdan nasiplerini unuttular ve kendilerine nazil olan İncil'in ahkâmını terkettiler. Binaenaleyh; oların nakz-ı ahdetmelerine ceza olarak onların aralarına yevm-i kıyamete kadar devam eder bir buğz ve adavet koyduk ve birbirlerine buğz ve adaveti Biz Azîmüşşan lâzım kıldık ve âdeta kalplerine yapışmış gibi buğz ve adavet bunların arasından çıkmaz bir haldedir. Binaenaleyh; onlar fırka fırka oldular. Hattâ iki fırkanın bir araya gelmeleri imkânı kalmamıştır.]

وَسَوْفَ يُنَبِّئُهُمُ اللهُ بِمَا كَانُواْ يَصْنَعُونَ ﴾14﴿

[Ve onların din-i İslama ihanet etmeleri gibi işledikleri fena fiillerini Allah-u Tealâ yakında onlara haber verir.]

Yani; Yehûd'un meslekleri verdikleri ikrardan dönmek olduğu gibi, Nasara'nın meslekleri dahi verdikleri ikrardan dönmek ve nakz-ı ahdetmektir. Zira; Nasara'dan din-i ilâhiye nusret ettiklerini ve kendilerinin Nasara olduğunu iddia edenlerden ahdü mîsak aldık ve İncil'in ahkâmıyla amel edeceklerine ikrar verdikleri halde kitaplarının ahkâmını Yahudiler gibi onlar da terkettiler: Biz de onların arasına buğz ve adavet koyduk ki ilâ yevm-il kıyam o adavet aralarında devam eder. Onlar her nekadar din-i İslama nusret iddia ederlerse de yakında Allah-u Tealâ onların fena işlerini kendilerine haber verir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile Nasara ismi memduhtur. Fakat kendileri «Biz Nasara'yız» diyerek iddia ettiklerini beyan taraf-ı ilâhiden onlara verilmiş bir isim olmadığını beyandır. Yani onlar her nekadar Nasraniyet iddia ediyorlarsa da filhakika Nasraniyet sıfatıyla muttasıf değillerdir.

Zira İncil'de Resûlullah'a dair olan ahkâmı kabul ettikleri halde o ahkâmı terkle ikrarlarını unuttular ve onların nasipleri Resûlullah'a iman etmekken o nasiplerini unutmuş gibi arkaya atıverdiler ve buna ceza olarak kendi beyinlerinde adavet ve buğza müptelâ olmuşlardır ki, kıyamete kadar birbirleriyle uğraşacaklarını beyandır. Ve bu âyetin sırrı da her vakit ayandır. Zira Nasara iddiasında bulunan fırkalar daima yekdiğerini tekfir ettiklerinden itikaadiyatta birleşemedikleri gibi hatta siyasette dahî birleşemezler. Binaenaleyh; daima yekdiğeri aleyhine diğerini teşvikatta bulunmak ve icabında silâha sarılmaktan hali kalmadıkları meydanda bir hakikattir.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile Nasara'nın daima işlemekte oldukları efal-i kabîhayı haber vereceğini Vâcib Tealâ'nın beyan buyurması azab-ı şedidle azab edeceğine işaretle Nasara'yı tehdid etmektir. Çirkin amelleri; nakz-ı ahd etmek ve İncil'den nasiplerini unutmaktır. (وَسَوْفَ) kelimesi haber vereceğini tekid ve lâfza-i celâl azabın şiddetini beyan ve mahabeti tezyid içindir ki, muhatapların kalplerine korku vermektir. Nasara'nın çirkin fiilleri işlemekte rusuh bulduklarına işaret için (يعملون) bedelinde (يَصْنَعُونَ) varid olmuştur.

Hulâsa; Nasraniyet iddia edenlerden Hz. İsa'ya ve İncil'e imanları sebebiyle Hz. Muhammed'e iman edeceklerine dair ahdü mîsak almadığı ve İncil'den nasiplerini unuttukları sebebiyle ilâ yevm-il kıyam aralarına buğz ve adavet girdiği ve kıyamette Allah-u Tealâ'nın onlara amellerini haber vereceği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ Yehûd ve Nasara'dan herbirerlerinin nakz-ı ahd ettiklerini beyandan sonra cümlesini imana davet etmek üzere :

يَاأَهْلَ الْكِتَابِ قَدْجَاءكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ كَثِيرًامِّمَّا كُنتُمْ تُخْفُونَ مِنَ الْكِتَابِ وَيَعْفُوعَن كَثِيرقَدْ جَاءكُم مِّنَ اللّهِ نُورٌ وَكِتَابٌ مُّبِينٌ ﴿15﴾

buyuruyor.

[Ey ehl-i kitap ! Size bizim resûlümüz geldi ve sizin kendi kitabınızdan sakladığınız birçok ahkâmı resûlümüz size beyaneder, haber verir ve çok kusurlarınızı affeder ve muhakkak Allah'tan nûra benzeyen Kur'ân ve ahkâmı açık beyaneden kitap geldi.]

Şu halde sizin için resûlümüze ve getirdiği kitabına iman etmeniz lâzımken niçin iman enezsiniz?

Bu âyette e h l - i k i t a p la murad; Yehûd ve Nasara'dır. R e s û l ile murad; bizim peygamberimizdir. Kitap ism-i cins olduğundan Tevrat'a ve İncil'e şâmildir. S a k l a d ı k l a r ı m e s e l e yle murad' ahir zaman peygamberinin evsafına müteallik âyetler ve recim âyetidir. Çünkü; onlar saklamak istediler, fakat Resûlullah bunları Tevrat'tan bulmuştur. Resûlullah okuyup yazmadığı halde onların sakladıkları âyetleri haber vermesi gaipten haber olduğu cihetle mu'cizat-ı Resûlullah cümlesindendir. Sakladıkları mesailin cümlesini bilip, bazısını haber verip bazısını haber vermediğine işaret için âyette Resûlullah'ın çok kusurlarını affettiği beyan olunmuştur. Çünkü; sakladıkları şeyin izharında bir fayda olmadığı cihetle umur-u dine taallûku olmayan şeylerde Resûlullah onları mahcup etmemek için izhar etmezdi. Binaenaleyh; o babda vâki' olan kusurlarını affettiği beyan olunmuştur.

N û r la murad; Kur'ân ve Kur'ân'ın ahkâmı olan din-i İslâmdır. K i t a p la murad; herhalde Kur'ân'dır. Çünkü; nûrla insanın gözü kuvvet bulup eşya-yı zahiriyeyi gördüğü gibi Kur'ân'la hak ve hakikat ve ahkâmı din görüldüğünden Kur'ân'a nûr ıtlakı sezadır. Kezalik Resûlullah'a dahi nûr denir. Çünkü; Resûlullah insanların mazarrat ve menfaatlarını beyan edip şeriatında gösterdiği cihetle güneşin ziyası âlemi ihata edip o zıya vasıtasıyla bütün dünyayı insanın gördüğü gibi insanlar da bilmedikleri hakikatları Resûlullah vasıtasıyla bildiklerinden Resûlullah nûr-u dlem unvanına seza ve lâyık olmuştur. Kezâlik din-i İslama dahî nûr denir. Çünkü; din-i İslâm zaman-ı cahiliyede olan küfür ve cehalet zulmetlerini kaldırıp âleme ilim ve irfanı ve nûr-u hidayeti dağıttığı için nûr denmeye lâyıktır.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile bu âyette ehl-i kitabı tekdir ve tevbih vardır. Çünkü; Cenab-ı Hakkın (رَسُولُنَا) lâfzında resûlü, Zatına muzaf kılarak «Bizim resûlümüz» demesi Resûlullah’ın şanına tazîm olduğu gibi kullarını da ittibaa davettir. Ehl-i kitap ise kitaplarının muktezası olan bu gibi hakaayıkı bilmek ve onunla ameletmek icabederken bilâkis kitaplarının ahkâmını tağyire cüret edip Allah'ın resûlüne iman etmemeleri elbette tekdire istihkaklarını icab eder. Resûlullah'ın beyanı, defaten olmayıp zaman zaman teceddüd ederek devam üzere cereyan ettiğine işaret için (يُبَيِّنُ) teceddüde delâlet eden muzari' sıygasıyla varid olmuştur.

***

Vâcib Tealâ kitabın ve resûlünün geldiğini beyandan sonra kitabın bazı evsafını beyan etmek üzere :

يَهْدِي بِهِ اللّهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ سُبُلَ السَّلاَمِ وَيُخْرِجُهُم مِّنِ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِهِ وَيَهْدِيهِمْ إِلَى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿16﴾

buyuruyor.

[Allah-u Tealâ o kitapla rızasına ve tarîk-ı selâmet olan din-i Islama ittiba eden kimseyi tarîk-ı selâmet olan tarîk-ı tevhide isal eder ve razı olduğu ahkâma ittiba eden kimseleri kendi izniyle küfür karanlıklarından nûr-u iman aydınlıklarına çıkarır ve onları doğru yola hidayette kılar.]

R ı d v a n la murad; din-i İslâmdır. Çünkü; Allah-u Tealâ dın-ı Islamı tebliğ için resûl gönderip din-i İslama razı olduğunu beyan ettıginden bu makamda r ı d v a n la murad; din-i İslâmdır. (سُبُلَ السَّلاَمِ) ile murad; tarîk-ı ilâhi olan tarik-ı tevhiddir.

Çünkü S e l â m ; esma-i hüsnadandır. Şu halde (سُبُلَ السَّلاَمِ) demek; «Allah'ın tarîki» demektir. Allah'ın tarîki da tarîk-ı tevhiddir. Yahut tarîk-ı selâmet olan; tarîk-ı Cennettir. Çünkü; tarîk-ı Cennet, azaptan selâmet olduğu için tarîk-ı selâmet denmeye lâyıktır. Z u l ü m a t la murad; küfür ve cehalettir. N û r la murad; nûr-u İslâm ve imandır. S ı r a t -ı m ü s t a k i m le murad; din-i haktır. Buna nazaran manâ-yı âyet: [Allah-u Tealâ'nın rızasına muvafık olan din-i İslama ve tarîk-ı hak olan tarîk-ı tevhide ittiba eden kimseyi Allah-u Tealâ doğru yola hidayette kılar ve o kimseleri kendi tevfiki ve iradesiyle zulümat-ı küfürden nûr-u imana çıkarır ve tarîk-ı hakka hidayette kılar.] demektir. Vâcib Tealâ razı olduğu dine ittiba eden kimselere bu âyette üç şey vaadetmiştir:

B i r i n c i s i ; tarîk-ı selâmete îsal etmektir.

İ k i n c i s i ; zulümat-ı küfürden nûr-u imana çıkarmaktır.

Ü ç ü n c ü s ü ; tarîke müstakim olan din-i hakka hidayette kılmaktır. Şu sayılan vaad-i ilâhinin her cümlesi insan için sebeb-i necattır ve bunlara nail olmak da ancak Cenab-ı Hakkın, ittibaıyla emrettiği şeriata yapışmakla olacağında şüphe yoktur. Binaenaleyh; aklı olan bir kimse için herhalde Rabbinin rızasını aramak ve rızasına muvafık ameller

işlemek ve bu vesileyle vaad-i ilâhi olan tarîk-ı selâmeti bulmaya çalışmak lâzımdır.

***

Vâcib Tealâ ehl-i kitabın umumuna din-i İslama dahil olmalarını tavsiye edip tebaiyet edenlere vaadini beyandan sonra bazı Nasara'nın fâsid itikadlarını beyan etmek üzere :

لَّقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَآلُواْ إِنَّ اللهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ

buyuruyor.

[Zat-ı ulûhiyetime yemin ederim, muhakkak kâfir oldu şol kimseler ki, onlar Allah-u Tealâ, ancak Hz. Meryem'in oğlu Mesih'tir dediler.]

قُلْ فَمَن يَمْلِكُ مِنَ اللهُ شَيْئًا إِنْ أَرَادَ أَن يُهْلِكَ الْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ وَأُمَّهُ وَمَن فِي الأَرْضِ جَمِيعًا

[Habibim ! Sen onlara cevapta ilzam suretiyle de ki, eğer Allah-u Tealâ Mesih (A.S.)'ı ve validesini ve yeryüzünde olan sair insanların cemisini ihlâk etmek murad ederse Allah'ın murad ettiği şeyden Allâhü Tealâ'yı men'etmeye kim malik olabilir? Elbette hiç kimse mâlik olamaz. Şu halde Allah'ın ihlâkinden kurtulamayan Mesih'in ulûhiyetini nasıl itikaad edersiniz?]

وَللهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا

[Zira; semavat ve arzın ve onların arasında olan mevcudatın mülkü Allah'ındır ve Allah'ın gayrı bir malik yoktur.]

يَخْلُقُ مَا يَشَاء وَاللهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿17﴾

[Allah-u Tealâ dilediğini halk eder. Zira; Allah-u Tealâ herşeye kaadirdir.]

Yani; mabudun bilhak Allah-u Tealâ'dır ve tarîk-ı müstakim de tarîk-ı tevhiddir. Binaenaleyh; zat-ı ulûhiyetime kasem ederim muhakkak kâfir oldu şol kimseler ki, onlar Nasara'dan Yakubiye ve Melekâniye fırkaları «Allah-u Tealâ ancak Meryem'in oğlu Mesih'tir» dediler. Zira onlar; «ulûhiyet, beden-i İsa'ya hulul etti ve ulûhiyet, İsa (A.S.)'da temessül eyledi» dediler ve bunu itikaad edince Allah-u Tealâ onların küfürleriyle hükmetti. Ey Resûl-ü Ekrem ! Sen onları iskât için cevapta de ki: «Eğer Allah-u Tealâ sizin ulûhiyetini itikaad ettiğiniz Mesih'i ve validesini ve yeryüzünde olan mevcudatı ihlâk etmek murad ederse Allâhü Tealâ'yı bu iradesinden men'e kim kaadir olabilir? Eğer sizin dediğiniz gibi Mesih ilâh olsa Allah'ın iradesini defe kaadir olurdu. Halbuki kaadir olamıyor, şu halde ilâh değildir. Semavat ve arzın ve onların arasında olan mahlûkaatın mülkü Allah'ındır. Semavat ve arzın ehli Allah'ın kullarıdır. Hz. İsa ve validesi de Allah'ın kulları zümresindendir. Kulun ilâh olma ihtimali var mıdır ki siz Hz. İsa'nın ilâh olduğunu itikaad edersiniz? Allah-u Tealâ dilediğini dilediği veçh üzere halkeder, hiç kimse itiraz edemez. Zira; mülkünde istediği gibi tasarruf eder. Binaenaleyh; Hz. Âdem'i babasız ve anasız halkettiği gibi Hz. İsa'yı da babasız halketmiştir. Eğer babasız halkolunmak ulûhiyeti icab etseydi Hz. Âdem'in de ilâh olması lâzım gelirdi. Halbuki Hz. Âdem'in ilâh olduğunu itikaad etmiyorsunuz da Hz. İsa'nın ulûhiyetini neden itikaad ediyorsunuz? Allah-u Tealâ herşeye kaadirdir. Halbuki sizin ulûhiyetini itikaad ettiğiniz Mesih herşeye kaadir

midir? Elbette kaadir değildir. Şu halde nasıl oluyor ki, herşeye kaadir olamayan zata ilâh diyorsunuz? »

Fahr-i Razi ve Kazi'nin beyanlarına nazaran Nasara doğrudan doğruya İsa (A.S.)'a Allah'tır demezlerse de itikadlarına nazaran bu sözün lüzumu anlaşılır. Binaenaleyh; Vâcib Tealâ sözlerinin lâzımını beyan buyurmuştur. Çünkü; onlar «ulûhiyet, beden-i İsa'ya hulûletti ve uknum kelimesi ki zatullahtır, İsa ile birleşti» derler İşte bu sözlerine nazaran İsa (A.S.) Allah'tır demek lâzım geldiğinden Cenab-ı Hak, sözlerine binaen lâzım gelen itikaad-ı fasidlerini beyan etmiştir. Bu itikadlarının butlanını İsa'yı ve cümle mahlûkaatı Allah-u Tealâ ihlâk etmek murad etse buna mani olacak başka kimse olamadığı gibi Hz. İsa'nın da mâni olamayacağını beyanla ispat etmiştir. Şu halde ulûhiyetle İsa (A.S.) arasında münasebet olmadığı sabit olmuştur. Çünkü; semavat, arz ve bütün mevcudat Allah'ın mahlûku olunca İsa (A.S.) ve validesi dahi mahlûktur. Mahlûkla halik arasında münasebet ve müşabehet olamayacağı tabiidir. Çünkü; İsa (A.S.)'ın cisim ve hadis olmakta ve terkip ve tağayyür kabul etmekte mahlûkaat-ı saireden farkı yoktur. Şu halde mahlûkaat-ı saire Allah olmayınca Hz. İsa da Allah olamaz ve babasız halk olunmasından dolayı ulûhiyetin hulul veya ittihad etmesi de lâzım gelmez. Zira, ulûhiyet; hululden ve ittihaddan münezzehtir.

Vâcib Tealâ bu âyette Nasara'nın itikaadını dört surette reddetmiştir:

B i r i n c i s i ; Allah-u Tealâ mahlûkaatı ve bilhassa İsa (A.S.)'ı ihlâk murad etse Hz. İsa'nın ihlâki, nefsinden defe kaadir olamamasıdır. Nefsinden ihlâki defe kaadir olamayan elbette ilâh olamaz.

İ k i n c i s i ; Allah-u Tealâ'nın semavat ve arza malik olmasıdır. Çünkü; ilâh olan, semavat ve arza mâlik olmak lâzım gelince semavat ve arzdan hiçbir şeye mâlik olamayan Hz. İsa'nın ilâh olamayacağı aşikârdır.

Ü ç ü n c ü s ü ; ilâh olan zatın istediğini halk etmesidir. Hz. İsa ise hiçbir şeyi halka kaadir olamadığından ilâh olamaz.

D ö r d ü n c ü s ü ; ilâh olan zatın herşeye kaadir olmasıdır. Hz. İsa ise, Allah'ın izni olmadıkça hiçbir şeye kaadir olamadığından ilâh olamaz.

Hulâsa; İsa (A.S.)'ın mahlûk olup sair mümkünat gibi fâni olduğu ve fâni olması kaabil olan kimsenin ulûhiyetle münasebeti olmadığı ve Allah-u Tealâ'nın semavat ve arz gibi cesim mahlûkaatı ve bir maddeye müstenid olarak insanların ve yerle gök arasında bulunan sair mahlûkaatı halk ettiği gibi bir maddeye müstenid olmaksızın dahi eşyayı halka kaadir olduğu ve Hz. Âdem'i topraktan halkedip cinsinin gayrıdan birşeyi de halka kaadir olduğu ve mücanisi olan erkeğin bazı eczasından Havva'yı ve yalnız kadından Hz. İsa'yı ve erkek ve dişi mecmûundan sair nâs'ı halkettiği gibi acîb ve garîb surette istediğini halka kaadir olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ yalnız Nasara'nın bazı itikadlarının butlanını ispattan sonra Yehûd ve Nasara'nın bazı bâtıl itikatlarını dahî beyan ve iptal etmek üzere:

وَقَالَتِ الْيَهُودُ وَالنَّصَارَى نَحْنُ أَبْنَاءاللهِ وَأَحِبَّاؤُهُ

buyuruyor.

[Yehûd ve Nasara, «Biz Allah'ın oğulları ve ahbaplarıyız» dediler.]

قُلْ فَلِمَ يُعَذِّبُكُم بِذُنُوبِكُم

[Habibim ! Sen onlara cevapta de ki: Sizin günâhlarınız sebebiyle Allah-u Tealâ size niçin azab ediyor?] Eğer sizin dediğiniz gibi Allah'ın oğlu ve ahbabı olsanız size azab etmezdi. Çünkü; hiçbir kimse oğluna ve ahbabına azab etmez ki Allah-u Tealâ azab etsin. Halbuki Allah-u Tealâ size dünyada katil ve esaretle, zil ve meskenetle, memleketinizden tardetmekle ve düşmanlarınızın ayakları altında ezilmekle azab ettiği gibi âhirette Cehennem'ine koymak ve enva-ı azapla azab etmek suretiyle de sizi ta'zîb edeceğini kitabında beyan etmiştir. Şu halde siz «Allah'ın oğlu ve ahbabıyız» diyerek yalan söylememelisiniz ve bu gibi iftiraya cesareti nereden aldınız?

بَلْ أَنتُم بَشَرٌ مِّمَّنْ خَلَقَ

[Belki siz Allah'ın halk ettiği kimselerden beşersiniz.] Beşerin Allah'ın oğlu olmak ihtimali var mıdır ki, Allah'ın oğlu olduğunuzu iddia edersiniz?

يَغْفِرُ لِمَن يَشَاء وَيُعَذِّبُ مَن يَشَاء

[Allah-u Tealâ dilediği kulunu mağfiret eder ve günâhlarını örter, azab etmez ve dilediği kulunu günâhı icabı ta'zîb eder, biç kimse karışamaz.] Siz de Allah'ın kullarısınız. İsterse mağfiret eder. İsterse azab eder. Eğer sizin dâvanız doğru olsa azab olunmazdınız. Halbuki bu itikad üzere oldukça azab edeceğine şüphe yoktur. Zira; bu itikaadınız mağfiretinize de mânidir.

وَلله مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَإِلَيْهِ الْمَصِيرُ ﴿18﴾

[Ve semavat ve arzın ve onların arasında olan mevcudatın mülkü Allah'ındır ve ancak herkesin mercii olan huzurudur.]

Tefsir-i Taberi ve Hâzin'de beyanolunduğuna nazaran Yehûd'dan bazı kimseler Huzur-u Risalete geldikleri zaman Resûlullah onları kelime-i hakka davet edip icabet etmedikleri surette Allah'ın azab edeceğini beyanedince «Biz Allah'ın oğulları ve ahbaplarıyız» demeleri üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir. Yehûd ve Nasara'nın Allah'ın oğulları olduklarını iddiaları; Üzeyr ve İsa (A.S.)'ın Allah'ın oğulları olduklarını iddia eylemelerinden ileri gelmektedir. Zira bu nebiler; Yehûd ve Nasara'nın kendi cinslerinden oldukları cihetle bunlar kendi itikatlarınca Allah'ın oğulları olunca kendilerinin de Allah'ın oğulları cinsinden olduklarını iddia etmektir. Veyahut nazmı âyette (رَسُولُ) lâfzı mukadderdir. Yani; (نَحْنُ أَبْنَاءاللهُ) demek;

(نَحْنُ أَبْنَاءرَسُولُ اللهُ) «Allah'ın resûllerinin oğullarıyız» demektir ki, «Bir babanın oğluna şefkati ve inayeti nasılsa, Allah'ın da bize inayeti öylecedir» demek istemişlerdir. Gerçi bu ihtimaller varid-i hatır olabilirse de sebeb-i nüzulde beyan olunduğu veçhile Yahudiler aynı iddiada bulundukları gibi Nasara'dan bazıları da bu iddiada bulundular ve tekebbür ve taazzumda o kadar ileri gittiler ki, «Biz Allah'ın oğulları ve ahbaplarıyız. Binaenaleyh; biz azap görmeyiz» dediler. Cenab-ı Hak da, bu iddialarım beş veçhile reddetmiştir.

B i r i n c i s i ; günâhları sebebiyle azab olunmalarıdır. Çünkü; kendi iddiaları (hâşâ) doğru olsa azab olunmamaları lâzım gelirdi. Halbuki günâhlarıyla muazzeb olacakları beyan olunmuştur.

İ k i n c i s i ; Allah'ın halkettiği kimselerden beşer olmalarıdır. Çünkü; kendi iddiaları gibi Allah'ın oğlu olsalar beşer olmazlardı. Halbuki beşer olduklarından kendilerinin de şüpheleri yoktur. Zira; bedihi bir hakikattir.

Ü ç ü n c ü s ü ; Allah-u Tealâ'nın dilediği kulunu mağfiret ve dilediğine azab edip bunların da o kullardan olmalarıdır. Eğer Allah'ın oğlu olsalar kulları arasında olmamaları lâzım gelirdi. Halbuki kulları arasında sair kullar gibi mağfiret ve azaba muntazır oldukları meydandadır.

D ö r d ü n c ü s ü ; semavat ve arz arasında olan mahlûkaatın Allah'ın mülkü olup bunların da o memlükler içinde bulunmalarıdır. Halbuki, kendi iddiaları gibi Allah'ın oğulları olsalardı memlûk olmazlardı.

B e ş i n c i s i ; herkesin muhakemesi görülmek ve ameline göre ceza almak üzere varacak mahalleri huzur-u mânevi-i ilâhi olduğu gibi bunların da varacak mahalleri orasıdır. Eğer kendi iddiaları gibi Allah'ın oğlu olsalardı sairlerinden mümtaz olmaları lâzım gelirdi. Halbuki mümtaz değillerdir.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile Cenab-ı Hak Yehûd ve Nasara'nın dâvâlarını şu suretle iptalini resûlüne emretmiştir. Çünkü; Vâcib Tealâ'ya mevcudatın intisabı ancak memlûkiyet ve ubudiyet cihetinden olup başka cihetten olamaz ve bu ciheti ispat için Vâcib Tealâ semavat ve arzın ve onların arasında olan mevcudatın kendi mahlûku ve memlûkü olduğunu beyan etmiştir ki, Yehûd ve Nasara'nın da memlûk kabilinden oldukları sabit olmuşur.

***

Vâcib Tealâ, Yehûd ve Nasara'nın batıl itikadlarını beyan ve birçok delillerle iptal ettiği gibi resûlünün kendilerine geldiğini zikirle itizara mecalleri kalmadığını dahi beyan etmek üzere:

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَاءكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ عَلَى فَتْرَةٍ مِّنَ الرُّسُلِ أَن تَقُولُواْ مَا جَاءنَا مِن بَشِيرٍ وَلاَ
نَذِيرٍ فَقَدْ جَاءكُم بَشِيرٌ وَنَذِيرٌ وَاللّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿19﴾

Buyuruyor

[Ey ehl-i kitap ! Kendi dininize iftira etmeyin. Zira; sizin kitabınızda geleceği beyan olunan resûlümüz resûllerden fetret ve vahyin kesildiği zamanda size geldi. Size dünyada ve âhirette menfaatinizi ve ahkâm-ı dininizi ve sebeb-i necatınızı beyaneder. Resûlümüzün size gelmesi, sizin, sevapla tebşir eder ve azapla korkutur hiçbir kimse bize gelmedi demeniz kerih olduğu içindir, işte bu misilli itizara mecal kalmaması için biz size resûl gönderdik. Binaenaleyh; Cennetle sizi tebşir eder ve Cehennemle korkutur resûl size muhakkak geldi ve Allah-u Tealâ herşeye ve bilhassa fetret zamanı resûl göndermeye ve size itizar kapısı bırakmamaya ve emri hilâfında hareket edenlere amellerinin muktezası ceza vermeye kaadir ve kudret-i tâmme sahibidir.]

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran ashaptan (Muaz b. Cebel) ve sair zevat, Yahudilerin meclisine gidip «Allah'tan korkun. Resûlullah ba's olunmazdan evvel siz bize evsafını haber verip hakkaa nebi olduğunu ikrar etmediniz mi? Şimdi niçin inkâr ediyorsunuz? dediklerinde Yahudiler «Biz size bu hususa dair birşey söylemedik ve Hz. Musa'dan sonra resûl yoktur» demeleri üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir. Şu halde bu âyette r e s û l ile murad; âhir zaman nebisidir. Ve ahkâm-ı şeriatı ümmetine beyan için gelmiştir. Ancak kabul edenler etti ve kabul etmeyenler küfür üzere gitti.

F e t r e t ; iki resûl arasında evvelki resûlün rıhletiyle vahyin munkati' olmasıdır. Çünkü; bir resûl âhirete rıhlet edip diğer resûl gelerek ümmeti hakka davet edinceye kadar evvelki şeriatla amel edenler azalıp, amel kısalıp erbabına yorgunluk geldiği için o zamana zaman-ı fetret denmiştir. Meselâ bizim nebimizle Hz. İsa arasında altı yüz küsur senelik bir zaman vardır. Bu zamanda asla vahiy gelmemiştir. İşte o zamana zaman-ı fetret denmiştir.

Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran bizim nebimizle Hz. İsa arasında üçü Benî İsrail'den birisi Arap'tan dört nebi geldiğine dair bazı rivayet varsa da zayıftır ve kat'i bir malûmat yoktur.

Zaman-ı fetrette şeriat-ı sabıkaya tağyir ve tahrif karışıp hakkı batıldan ve yalanı doğrudan ayırmak müşkül olduğundan halkın ameli güç olduğu cihetle birtakım itizar kapıları açılmıştı. Meselâ; o zamanın insanları arasında «Allah'a ibadet vâcibtir, lâkin ibadetin keyfiyeti nasıl olacağını bilmiyoruz» demek âdet olmuştu. İşte bu gibi itizarlara meydan verilmemek ve nâs'ın ahvalini ıslah etmek ve ilâ yevm-il kıyam menfaat ve mazarratlarını ve ibadetin keyfiyetini nâs'a öğretmek için Fahr-i Âlem matla-ı nübüvetten tulü' etmiştir.

Beyzavi'nin beyanına nazaran Musa (A.S.)'la İsa (A.S.) arasında bin yedi yüz sene geçtiği ve o müddet zarfında bin nebinin ba'solunduğu mervidir. Âsâr-ı vahyin sönüp halkın irşada son derecede muhtaç olduğu bir zamanda resûlümüzün gelmesi ümit hakkında pek büyük nimet olduğundan Cenab-ı Hak resûl gönderdiğini nimet sırasında beyan buyurmuştur. Çünkü; Ebussuud Efendi'nin beyanı yeçhile dünyada cehalet tekessür edip âsâr-ı vahiy kalmadığı ve her yerde enva-ı mezalimin meydan aldığı ve putperestlik şayi olup mecusi ateşleri eflâke ser çektiği ve halkın ne yapacağını şaşırıp hayrette kaldığı bir zamanda bir mürşid-i kâmilin zuhur etmesi elbette büyük bir nimettir. Zira ihtiyacı defeden nimet; ihtiyacın şiddetiyle takdir olunduğundan bizim nebimizin zuhuru, zamanına nispetle pek büyük ve gaayet kıymettar bir nimettir.

***

Vâcib Tealâ rusûl-ü kiramdan fetret zamanı ahkâmını beyan için resûlünü göndermesiyle itizara mecal kalmadığını beyan ettiği gibi ehl-i kitaba Musa (A.S.)'ın bazı nesayihini beyan etmek üzere:

وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ اذْكُرُواْ نِعْمَةَ اللّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ جَعَلَ فِيكُمْ أَنبِيَاء وَجَعَلَكُم مُّلُوكًا وَآتَاكُم مَّا لَمْ يُؤْتِ أَحَدًا مِّن الْعَالَمِينَ ﴿20﴾

buyuruyor.

[Habibim ! Zikret şol zamanı ki, o zamanda Musa (A.S.) kendi kavmine dedi ki: Ey benim kavmim ! Sizin üzerinize nazil olan Allah'ın nimetlerini zikredin ve şükrünü edâ edin. Zira; Allah-u Tealâ içinizden ve kendi dininizden nebiler halk etti ve onlar size doğru yolu gösterdiler ve Allah-u Tealâ sizi etraf-ı âlemde tasarruf va hükmeder padişahlar kıldı ve kendi zamanınız âleminden hiç kimseye vermediği nimetleri size verdi.] Şu halde bu nimetlerin şükrünü edâ etmek ve kadrini bilmek sizin üzerinize vâcibtir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile Vâcib Tealâ bu âyette Benî İsrail'e verdiği nimetlerin üçünü Hz. Musa'nın zikirle kavmini intibaha davet ettiğini beyan etmiştir.

B i r i n c i s i ; Benî İsrail'den nebi halketmesidir. Çünkü; Vâcib Tealâ Benî İsrail kadar hiçbir millette çok nebi halketmemiştir.

İ k i n c i s i ; Benî İsrail'in mülûk olmasıdır. Çünkü; Benî İsrail evvelce Mısır'da kiptiler elinde esir ve köle makaamında istihdam olunurlarken Allah-u Tealâ onları Hz. Musa vasıtasıyla halâs etti. Binaenaleyh; kendi nefislerine kendileri malik olup hürriyetleri ellerine geçtiği gibi aralarında birçok melikler halk olundu ve hükümleri etrafa nafiz oldu ve etraf-ı âlemde birçok yerlere mutasarrıf oldular ve içlerinde nebiler bulunup tarîk-ı hakka irşad ettiklerinden ve melikleri bulunup etrafa sözleri nafiz olduğundan o zamanda dünyada mevcut milletlerin ve hükümetlerin birinci sırasına geçmişlerdi. Benî İsrail'e verilen nimetlerin

üçüncüsü de âlemde kimseye verilmeyen nimetlerin onlara verilmesidir. Çünkü; denizin onlar hakkında yol olması ve o yolu takib eden düşmanın gark olması ve düşmanlarının mallarına varis olmaları ve Sahra-yı Tih'te men ve selvan'ın onlara emeksiz rızık olması, dünyada ve o zamanda Benî İsrail'in gayrı hiçbir millete verilmeyen nimetlerdendir. Hz. Musa bu nimetlere nail olduklarını beyanla nimetin şükrünü ifaya davet eylemiş ve bu nesayihi beyanla Cenab-ı Hak resûlünü tesliye ve ümmetine de ibret olmak üzere Kur'ân'da zikretmiştir.

Hulâsa; Hz. Musa'nın kavmine nimet-i ilâhiyeyi zikredip hatırdan çıkarmamalarını emretmek suretiyle şükrünü edâ etmek lâzım olduğunu beyanederek kavmine nasihatta bulunmasını Cenab-ı Hakkın Kur'ân'da bize zikretmesi her kavim üzere varid olan Allah'ın nimetlerini zikretmekle şükrünü edâ vâcib olduğuna işaret olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ Musa (A.S.)'ın kavmine vâki' olan nasihatlarından diğer kısmını beyan etmek üzere :

يَا قَوْمِ ادْخُلُوا الأَرْضَ المُقَدَّسَةَ الَّتِي كَتَبَ اللهُ لَكُمْ وَلاَ تَرْتَدُّوا عَلَى أَدْبَارِكُمْ فَتَنقَلِبُوا خَاسِرِينَ ﴿21﴾

buyuruyor.

[Ey benim kavmim ! Sizin mesken ittihaz etmeniz için Allah-u Tealâ'nın yazdığı ve takdir ettiği arz-ı mukaddese girin ve orada ikaamet eden Cebabireden korkarak arkanıza dönmeyin ki, büyük zararla dünyadan âhirete gitmeyesiniz.]

Yani; Musa (A.S.) kavmine nasihat tarikıyla dedi ki: «Ey kavmim ! Şaibe-i fitneden tahire olan ve enbiyanın makam bulunan arz-ı mukaddese muharebeyle girin ve arz-ı mukaddese hâkim olan Cebabire'den korkmayın. Zira; Allah-u Tealâ Afz-ı Mukaddes'te karar etmenizi sizin için yazdı. Binaenaleyh; sizin oraya girmenize irade-i ilâhiye taalluk etti. Şu halde siz oraya herhalde gireceksiniz. Cebabire'den çekinmeyin. Hemen Cebabire elinden istirdada koşun ki, enbiyanın makam olan mahall-i mübarekten o mahalle lâyık olmayan kavmi çıkarmanız vâcibtir. Cebabire'den korkarak arkanıza dönmeyin. Eğer dönerseniz hâib ve hâsir ve rezil olarak dönersiniz» demekle kavmini harbe teşvik ve kavmi için Arz-ı Mukaddes'e girmek mukadder olduğunu beyanla teşci' etmiştir.

Fahr-i Razi, Kazi ve Hâzin'in beyanları veçhile Ben-i İsrail Mısır'dan çıkarken Arz-ı Mukaddes'te onları iskân edeceğini vaad etmişti. Bundan evvel beyan olunduğu veçhile Musa (A.S.) on iki kabileye on iki reis intihab etti. Onlar casus olarak gittiler. Avdetlerinde düşmanın kuvvetinden bahisle Benî İsrail'e fütur verdiler. Binaenaleyh; düşmandan korktular. Hattâ «Ne olaydı Mısır'da öleydik. Zira; Mısır'da ölmek bizim için başka yerde yaşamaktan daha iyidir» dediler ve Mısır'a avdet etmeyi düşündüler. İşte o zaman Musa (A.S.) onlara nasihata lüzum gördü. Âyette beyan olunan nasihati verdi ve dönerlerse zarar-ı mahız görüp saâdetten mahrum olacaklarını kendilerine söyledi.

A r z – ı M u k a d d e s le murad; Taberi'de beyan olunduğu veçhile Arz-ı Şam, Filistin, Kudüs. Ürdün, Eriha ve Tur'un etrafıdır. Benî İsrail'e A r z – ı M u k a d d e s ' i C e n a b - ı H a k k ı n y a z m a s ı yla murad; onlara hibe edip, onlar isyan edinceye kadar nimetini mubah kılmasıdır. Binaenaleyh; onlar isyan edip temerrüd edince Arz-ı Mukaddes'ten ve nimetinden mahrum etmiştir. Çünkü; Arz-ı Mukaddes'te onların kararının yazılması ibadet ve itaat şartıylaydı. Sonra onlar itaattan çıkınca karar edemediler.

Hulâsa; Vâcib Tealâ Benî İsrail'e yardım edeceğini ve Cebabire her ne kadar kuvvetli olsa dahî korkmak lâzım gelmediğini, zira; Benî İsrail'in Arz-ı Mukaddes'e girmeleri ve Cebabire'yi tardetmeleri mukadder ve binaenaleyh; her suretle Benî İsrail'in muharebeye gitmeleri lâzım olduğunu ve Hz. Musa vasıtasıyla bunların cümlesi tebliğ olunduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ Musa (A.S.)'ın nasihati üzerine Benî İsrail'in cevaplarını beyan etmek üzere:

قَالُوا يَا مُوسَى إِنَّ فِيهَا قَوْمًا جَبَّارِينَ وَإِنَّا لَن نَّدْخُلَهَا حَتَّىَ يَخْرُجُواْ مِنْهَا فَإِن يَخْرُجُواْ مِنْهَا فَإِنَّا دَاخِلُونَ ﴿22﴾

buyuruyor.

[Musa (A.S.)'ın nasihatına cevap olarak kavmi dediler ki: «Ya Musa ! Arz-ı Mukaddes'te Cebabire'den bir kavim vardır ve o kavmin şevketleri bizden ziyadedir. Onlar Arz-ı Mukaddes'ten çıkıncaya kadar biz Arz-ı Mukaddes'e elbette giremeyiz. Eğer onlar Arz-ı Mukaddes'ten çıkarlarsa biz de gireriz» demekle muharebeye gitmeyeceklerini beyan ve Musa (A.S.)'a ve Allah'ın emrine muhalefetle temerrüdlerini izhar ettiler.]

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile c e b b a r ; nâs'a emrini infaz ve icbara muktedir ve herkesten yüksek, mukaabilinde mukaavemet mümkün olmayan kimsedir. Kudüs'te bulunan ahalinin kuvvet, şiddet ve cesametleri ziyade ve mehabetleri diğer akvamdan fazla ve görenlere korku verir ve ahaliye zulümleri ziyade olduğundan onlara Kavm-i

Cebabire denmiştir ve bunların, Kavm-i Âd bakiyesi Amalika Kavmi olduğu mervidir.

Hz. Musa tarafından bunların ahvalini teftiş için gönderilen on iki nakip Hz. Musa'ya verdikleri raporlarında Cebabire'nin şiddetinden bahsetmelerine binaen Hz. Musa esrarı izhar etmemelerini tavsiye etmişken, ikisi müstesna olarak diğerleri esrarı ifşa ettiler. Binaenaleyh; Benî İsrail ordusu içine korku girdi ve ordunun hâli müşevveş olup maneviyatına zaaf geldi ve salâbeti, rabıtası çözüldü ve ahval değişti.

***

Vâcib Tealâ bu on ikiden Hz. Musa'nın emri üzere hareket eden iki zatın sözlerini nakil ve hikâye etmek üzere :

قَالَ رَجُلاَنِ مِنَ الَّذِينَ يَخَافُونَ أَنْعَمَ اللهُ عَلَيْهِمَا ادْخُلُواْ عَلَيْهِمُ الْبَابَ فَإِذَا دَخَلْتُمُوهُ فَإِنَّكُمْ غَالِبُونَ وَعَلَى اللهُ فَتَوَكَّلُواْ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ﴿23﴾

buyuruyor.

[Allah-u Tealâ'dan korkup ittikaa eden iki recül ki, onlar üzerine Allah-u Tealâ in'am etmişti. O iki kişi Benî İsrail'e hitab ederek dediler ki: Siz Cebabire üzerine kale kapışma girin; yani onların kalelerinin kapışma yaklaşm ki, onları tazyik edin ve muztar kılın ve onları muztar kılmak suretiyle kale kapışma girdiğinizde muhakkak gaalipsiniz, korkmayın. Zira; Allah-u Tealâ size yardım edeceğini vaadetti ve ancak eğer müminseniz Allah'a mütevekkil olun] demekle kabilelerine nasihatta bulundular ve nasihatları esnasında muharebenin ne yolda kazanılacağını, kale kapısına cesaret edip varmakla ve nusretin

kendilerine nasıl celb olunacağını da Allah'a itimad ve tevekkülle olacağını beyan etmekle harbin plânını tarif ve nâs'ı harbe teşvik ettiler ve harbi kazanacaklarına ümit verdiler.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu iki recül (Yuşa b. Nun) ile (Kâleb b. Yufta)'dır. Bunlara A l l a h ' ı n i n ' a m ı yla murad; Allah-u Tealâ'nın bunlara hidayet vererek umur-u hayra muvaffak kılıp inayet-i ilâhiyeye itimadlarını halketmesidir. Çünkü; Allah'a itimad ederek tevekkül-ü tâm ile umur-u hayra mübaşerete muvaffak olmak lûtf-u ilâhidir. B ab ile murad; memleketin kale kapısıdır. Yani; «Her ne zaman kale kapısından girdiniz mi siz gaalip olursunuz, onlar mağlûp olurlar» demektir.

Bu iki kişinin Hz. Musa'ya imanları kavî ve itimadları tam olduğundan Hz. Musa'nın vahyile haber verdiği nusretin vücut bulacağını kendi kabilelerine suret-i katiyede haber verdiler. Nasihatlarında Allah-u Tealâ'ya tevekkül-ü tamla beraber esbabına tevessül olununca maksada vâsıl olunacağını beyan için «İmanınız varsa mütevekkil olun» demekle sözlerine hitam verdiler. Hulâsa; umur-u harbde askerin reisi ve zabiti tarafından, şevket ve kuvvet verecek ve şevk ve şecaatlarını tezyid edecek hutbeler söylemek ve asla düşmanın kuvvetinden bahsetmeyip belki düşmanın zayıf noktalarından bahsetmekle askerin kalplerini takviye ve metanet-i kalplerini ve salâbet-i diniyelerini muhafaza ve hatt-ı hareketlerini tayin etmek ve müminler için ancak Allah-u Tealâ'ya mütevekkil olmak ve itimad eylemek lâzım olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ in'am ettiği iki kimsenin sözlerini hikâye ettiği gibi Benî İsrail'in sözlerini dahî hikâye etmek üzere :

قَالُواْ يَا مُوسَى إِنَّا لَن نَّدْخُلَهَا أَبَدًا مَّا دَامُواْ فِيهَا

buyuruyor.

[Benî İsrail dediler ki, Cebabire Arz-ı Mukaddes'te bulundukça elbette biz Arz-ı Mukaddes'e dahil olmayız.]

فَاذْهَبْ أَنتَ وَرَبُّكَ فَقَاتِلا إِنَّا هَاهُنَا قَاعِدُونَ ﴾24﴿

[Binaenaleyh; sen ve Rabbin Tealâ beraber gidin onlarla mukaatele edin, biz de burada oturalım.] demekle açıktan ilân-ı isyan ve emr-i ilâhiye muhalefet ettiler.

Yani; Benî İsrail'e Hz. Musa harp emrini verip düşman üzerine yürümek lâzım geldiğinde onlar isyan ettiler, «Ya Musa ! Biz Arz-ı Mukaddes'e, Cebabire orada ikaamet eder bulundukça ebeden girmeyiz. Şu halde sen ve senin Rabbin beraber gidin Cebabireyle muharebe edin ve onları Arz-ı Mukaddes'ten çıkarın; biz burada oturalım» demekle Cebabire üzerine gitmeyeceklerini söylediler.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile bu sözü söyleyenlerin itikatları mücessemenin itikaadıdır. Zira; bunlar Cenab-ı Hak için gitmek ve gelmek gibi cismin avarızından olan şeyleri tecviz ettiklerinden «Sen ve Rabbin gidin ve mukaatele edin» demişlerdır. Yahut «Sen ve Rabbin gidin» demek; «Sen git, Rabbin de sana yardım etsin» demektir. Şu halde «Sen Rabbin Tealâ'nın ianesiyle beraber git» demek istediler. Yahut R a b b ile muradları; seyyid ve büyük manâsına olan Hz. Musa'nın biraderi Harun (A.S.)'dır ki, «Sen ve büyük biraderin Harun, beraber gidin muharebe edin, biz bu makamda kalalım» demek istemişlerdir. Hangi manâ murad olunursa olunsun Yehûd'un enbiya'yı izamla münazaaları muhakkaktır.

Eğer mücessemeden olup Vâcib Tealâ hakkında bir mekândan diğer mekâna nakil murad ettilerse ve sözleriyle kâfir ve eğer mücessemeden değil de temerrüd üzere söyledilerse fâsık olmuşlardır.

Nimetullah Efendi'nin beyanına nazaran Yehûd'un maksatları; kalplerinde olan nifakı ve Allah-u Tealâ'ya ve Hz. Musa'ya adem-i itimadlarını izharla istihza etmekti ve bu vesileyle evvelce vermiş oldukları ahdi nakzetmek ve muharebe sözünden vazgeçmek ve Mısır'a gidip herşeyden vareste ve tenha kalıp istirahat etmek ve tenbel tenbel oturmaktır. Halbuki Fir'avn'ın esaretinden yeni kurtulmuş olan bir kavim Fir'avn'ı ve istibdadını unutmamaları lâzımken pek çabuk unuttular ve Musa (A.S.)'a birçok gönül endişesi yaptılar ve Mısır'a gittiklerinde Allah-u Tealâ'nın bir Fir'avn daha halk ederek kendilerini terbiyeye kaadir olduğunu düşünemediler. Maahaza safa ve cefayı pek çabuk unutmak bilcümle insanlarda âdettir.

***

Vâcib Tealâ onların şu temerrüd ve isyanlarına karşı Musa (A.S.)'ın son tedbirini beyan etmek üzere:

قَالَ رَبِّ إِنِّي لا أَمْلِكُ إِلاَّ نَفْسِي وَأَخِي فَافْرُقْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ ﴿25﴾

buyuruyor.

[Benî İsrail açıktan emr-i ilâhiye muhalefet edince Musa (A.S.): «Ey benim Rabbim ! Emrine imtisalde benim nefsim ve biraderim Harun'dan başkasına mâlik değilim. Zira; başkalarına ıtımad edemem, ancak

itimadım nefsime ve biraderim Harun'adır. Şu halde bizimle fasık olan kavim beynini tefrik et, demekle Rabbine tazarruda bulundu.]

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile Hz. Harun yaşça Musa (A.S.) dan büyükse de umur-u dinde ve mühimmat-ı sâirede Hz. Musa'ya muti' olduğuna işaret için, «nefsime ve biraderime mâlikim» demiştir. Gerçi bu hususta Musa (A.S.)'a itaat eden yalnız Harun değil, Yuşa ve Kâleb ve onlara ittiba edenler varsa da biraderine itimadı herkesten ziyade olduğundan yalnız biraderine mâlik olduğunu beyan etmiştir. Yahut birader le muradı; dinde kardeş olanlardır. Buna nazaran kendine tâbi' olanların cümlesi birader lâfzında dahildir. Kavm-i fâsıkla kendi beyinlerinin tefrikini duâ «Bizim ve onların istihkaakımızı ver ya Rabbi !» demektir. Musa (A.S.)'ın bu duâsı Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile kavminden şikâyeti mutazammmdır ve fasıklarla hemhal olmak ve sohbet etmek caiz olmadığına dahi işaret vardır. K a v m - i f â s ı k la murad; taattan çıkmalarıdır. Ve kavmine fasıklarla tâbir etmesi onların itaatsızlıkları; küfürlerini icab etmediğine işarettir ve onlardan ayrılmasına duâsı; söz dinlemez bir hale geldiklerine delâlet eder. Çünkü; nasihat kabul etmek imkânı olsaydı Hz. Musa son tedbir olan tefrikle duâ etmezdi.

***

Vâcib Tealâ Hz. Musa'nın duâsını kabul edip Benî İsrail'i tecziye ettiğini beyan etmek üzere :

قَالَ فَإِنَّهَا مُحَرَّمَةٌ عَلَيْهِمْ أَرْبَعِينَ سَنَةً يَتِيهُونَ فِي الأَرْضِ فَلاَ تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ ﴿26﴾

buyuruyor.

[Musa (A.S.)'ın duâsı üzerine Allah-u Tealâ Arz-ı Mukaddes'i onlar üzerine kırk sene haramdır dedi ve kırk sene müddetle onların Arz-ı Mukaddes'e giremeyeceklerini ve arazisine mâlik olamayacaklarını beyan etti.] Binaenaleyh; Şam arazisinden Mısır'a döndüklerinde onlar Arz-ı Tih'te azıcık bir mesafede hayrette ve şaşkın bir halde kırk sene kalmışlardır. Çünkü; Mısır'a gidecekler, gidemezler; Şam'a gidecekler, gidemezler. Şu halde onlara Arz-ı Mukaddes haram olup Arz-ı Tih'te mahpus kalınca onlar fasıklardır. [Ya Musa ! Kavm-i fâsık üzerine sen mahzun olma.] Zira; onlar kendi günâhları sebebiyle necattan mahrum olmuşlardır. Binaenaleyh; kendi kusurunun cezasını çekenlere esef olmaz demekle Vâcib Tealâ Hz. Musa'yı tesliye etmiştir.

Tefsir-i Hâzin ve Medarik'te beyan olunduğu veçhile bu âyette h ü r m e t ; men' manâsınadır. Yani; «Benî İsrail'i Arz-ı Mukaddes'e girmekten Cenab-ı Hak men'etti. Binaenaleyh; kırk sene Arz-ı Tih'te mahpus kaldılar» demektir ve bu kırk sene zarfında girmek istemişlerse de giremediler ve günâhlarına ceza olarak kırk sene dünyada muazzeb oldular ve kırk seneden sonra Allah-u Tealâ Arz-ı Mukaddes'i onlara fethettirdi ve onlar da Arz-ı Mukaddes'e dahil oldular. Fakat Tefsir-i Taberi'de beyan olunduğu veçhile «Arz-ı Mukaddes'te Cebabire var, biz gidemeyiz» diyenler tamamen helâk olup ancak onların evlâtları girmiştir.

Beyzavi, Fahr-i Razi ve Medarikte beyan olunduğuna nazaran onlar Arz-ı Tih'te altı fersah mesafede kırk sene kaldılar. Çünkü; sabahtan akşama kadar sür'atle seyrü sefer ederler, akşam üzeri görürler ki, sabahtan gittikleri mahalle gelmişler. Gündüz şemsin hararetinden onları Hz. Musa'nın duâsıyla bulut gölgeler ve su ihtiyaçlarını ise diğer âyette beyan olunduğu veçhile yanlarında gezdirip suya muhtaç oldukları zaman yere koydukları taştan akan suyla teminederlerdi.

Bir rivayete nazaran Benî İsrail Arz-ı Tih'te hapsolununca Hz. Musa ve biraderi ve onlara ittiba' edenlerle beraber Arz-ı Mukaddes'e gittiler. (Eriha) şehrini fethettiler. Zira; Musa (A.S.) kendi ile kavmi beyninin

tefrik olunmasına duâ etti. Allah-u Tealâ duâsını kabul eyledi ve bu cihetle beyinleri tefrik olundu. Arz-ı Tih, Benî İsrail hakkında mahall-i azab olduğundan enbiya-yı kiram o azab içinde bulunmadılar.

Diğer bir rivayette Musa ve Harun (A.S.) Benî İsrail'le beraber Arz-ı Tih'te bulundular, lâkin İbrahim (A.S.) hakkında nâr-ı Nemrud gülistan olduğu gibi Arz-ı Tih de onlar hakkında tenezzüh mahalli oldu. Binaenaleyh; onlar enva-ı lezaiz içinde vakit geçirdiler. Zira; nimetten mahrumiyete sebep olacak isyanları ve emr-i ilâhiye muhalefetleri yoktu. Amma Benî İsrail, emr-i ilâhiye muhalefet ettiklerinden isyanları sebebiyle muazzeb oldular. Bu da istib'ad olunur bir hâl değildir. Zira; bir şahıs hakkında azab olan birşeyin, diğer şahıs hakkında ayn-ı nimet olduğu bu âlemde her zaman görülen şeylerdendir.

Arz-ı Tih'te Harun (A.S.)'ın vefatından bir sene sonra Musa (A.S.)'ın vefatı mervidir. Musa (A.S.)'ın vefatı takarrub edince hemşirezadesi Yuşa'nın Benî İsrail'e nebi ba'solunduğunu ve kendinin vasisi Yuşa olduğunu haber verdi ve Yuşa'ya Arz-ı Mukaddes'i fethetmesini vasiyet eyledi ve cezalarının müddeti olan kırk sene bitince Yuşa (A.S.) Benî İsrail ile Arz-ı Mukaddes'i fethetti. Bütün Şam arazisi Benî İsrail eline geçti. Arz-ı Tih'te hayret içinde mahpus kalan Benî İsrail'den muharebeye yarar altı yüz bin bahadır olduğu mervidir. Bu kadar az bir mesafe içinde kalabalık bir nüfusun kırk sene hapsolunup kalması harikulade ve gazab-ı ilâhi olduğu için baîd addolunamaz. Bu misilli ahval kış günlerinde kar tipisine tutulan bir kaafilenin sabahleyin hareketle gittiği yeri bilmeksizin akşama kadar yürüdüğü halde akşam üzeri sabahtan gittiği yere gelmesi gibidir. İşte Arz-ı Tih'te Benî İsrail'in hâli bu minval üzere cereyan etmiştir. Çünkü; onlar Hz. Musa'ya «Sen Rabbinle beraber gidin, Cebabireyle muharebe edin, biz burada oturalım» demekle Arz-ı Tih'te ikaameti ihtiyar ettiklerinden (الجزاء من جنس العمل) kabilinden Cenab-ı Hak onları şu sözlerinin cezası olarak kırk sene hapsetmiştir.

Kırk seneyi tahsisin hikmeti; «Biz muharebeye gidemeyiz» diyen korkak neslin arkası kırk senede kesilebilip harbe yarayanların kırk senede meydana gelecek olmasıdır.

Yahut Nimetullah Efendi'nin beyanı veçhile iman kırk senede tekemmül edeceği cihetle o kadar sene tahsis olunmuştur. Çünkü; onlar emr-i ilâhiye muhalefetle iman etmezden evvelki hallerine avdet ettiklerinden imanın tekemmülü ve metanet-i kalbiye ve şecaat-ı tabiiye kırk senede tekemmül edeceğinden bu müddet zarfında Arz-ı Tih'te hapsolunmuşlardır. Zira; bu kırk sene zarfında cebanet tab'-ı hassasından olan medeniyetten, şecaat ve salâbete cevlângâh olan bedeviyete intikaal ettiler ve «Biz muharebeye gidemeyiz» diyenler helâk oldular ve tıynet-i bedeviyetle meydana gelen nesl-i cedit yetişti. Bedeviyette derkâr olan şecaatlarıyla Arz-ı Mukaddesi fethettiler, Kudüs'e girdiler ve Allah'ın takdiri de yerini buldu.

Hz. Musa kavminin ıztırabını görünce tekrar halâslarına duâ etmek murad ettiğinde, Cenab-ı Hak «Ya Musa ! Sen kavm-i fâsık üzere mahzun olma» buyurmakla Hz. Musa'nın tekrar duâsına müsaade etmediğine ve bu cezaya istihkaklarına sebep; fasıkları yani tâat-ı ilâhiyeden çıkmaları olduğuna ve fâsık olan kavmin fıskından dolayı müptelâ oldukları cezaya zarurî olarak insana rikkat-ı kalp arız olursa da ihtiyarî olarak esef etmek caiz olmadığına işaret etmiştir. Zira; Cenab-ı Hak Musa (A.S.)'ı kavm-i fâsık üzere eseften nehyetmiştir. Hz. Musa'yı nehiy; bize de nehiydir. Şu halde Hz. Musa'yı nehyettiğini bize beyan etmek bizi dahî nehyetmektir ki, fâsık olan bir kimsenin fıskından dolayı gördüğü cezaya müstehak olduğundan sair kimselerin ona acımak suretiyle esef etmeleri lâzım gelmez. Çünkü; cezayı Allah-u Tealâ tertib ettiği için aynı adalettir. Adalet ise esefe sebep değil, belki meserrete sebeptir. Binaenaleyh; mazlumların onun zulmünden kurtulduğundan dolayı mesrur olmaları lâzımdır.

***

Vâcib Tealâ Benî İsrail'in Hz. Musa ile olan münazaalarını beyan ettiği gibi evlâd-ı Âdem'in hased neticesi yekdiğerine karşı vâki' olan mukaatelelerini dahî beyan etmek üzere :

وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ ابْنَيْ آدَمَ بِالْحَقِّ إِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا فَتُقُبِّلَ مِن أَحَدِهِمَا وَلَمْ يُتَقَبَّلْ مِنَ الآخَرِ

buyuruyor.

[Habibim ! Müminler üzerine Hz. Âdem'in iki oğlunun haberlerini hakka mukaarin olarak tilâvet et ve zikret şol zamanı ki, o zamanda onlar kurban yaptılar. Birinin kurbanı kabul olundu, diğerinin kurbanı kabul olunmadı.]

قَالَ لَأَقْتُلَنَّكَ

[Kurbanı kabul olunmayan, kurbanı kabul olunan kardeşine, elbette ben seni katlederim dedi.]

قَالَ إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ ﴿27﴾

[Kurbanı kabul olunan biraderinin katlederim sözüne cevap olarak; Allah-u Tealâ ibadeti ancak müttekilerden kabul eder. Binaenaleyh; benim kurbanımın kabul olunması ancak ittikam sebebiyledir, dedi.] Ve bu sözüyle biraderini ittikaya ve insafa davet etti.

Yani; «Ben ittikaa ettim. Kurbanım kabul olundu. Sen de ittikaa et ki, senin de kurbanın kabul olsunsun» demek istedi.

لَئِن بَسَطتَ إِلَيَّ يَدَكَ لِتَقْتُلَنِي مَا أَنَاْ بِبَاسِطٍ يَدِيَ إِلَيْكَ لَأَقْتُلَكَ إِنِّي أَخَافُ اللّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ ﴾28﴿

[Eğer sen beni katletmek için elini bana uzatırsan ben seni katletmek için elimi sana uzatmam. Zira; âlemlerin rabbi olan Allah-u Tealâ'dan ben muhakkak korkarım, dedi.] Ve biraderine Allah'tan korkmasını tavsiye etti.

Yani; «Ben Allah'tan korktuğum için sana elimi uzatmadığım gibi sen de Allah'tan kork da elini fenalık suretiyle bana uzatma» demek istedi.

Taberi, Kazi, Fahr-i Razi, Hâzin ve Medarik'te beyan olunduğu veçhile bu âyette H z. Â d e m ' i n o ğ u l l a r ı yla murad; sulben oğlu Kaabil ve Haabil'dir. Çünkü; Hz. Âdem'in her batında ikiz olarak biri oğlan diğeri kız iki çocuğu doğardı. Bu sene doğan kız, geçen sene doğan oğlana ve o senede doğan kız bu senede doğan oğlana nikâh olunmak suretiyle neslin çoğalmasına ihtimam olunmaktayken Kaabü'le doğan hemşiresi güzel olduğu cihetle Haabil'e vermek istemedi. Pederleri Âdem (A.S.) tarafından lâzım olan nasihat icra edilmişse de Kaabil'e asla tesir etmeyince emr-i ilâhi üzere her ikisinin de kurbanla Cenab-ı Hakka takarrub etmelerini ve hangisinin kurbanı kabul olunursa o kızı onun alacağını beyan etmesi üzerine Haabil koyun güdüp Âdem (A.S.)'ın koyun işlerine nezaret ettiğinden koyunun en alâsını seçerek birini kurban kesti ve Kaabil de ziraat sahibi olup, pederinin ziraat umuruna nezaret ettiğinden ekinin en kötüsünü kurban mevkine getirdi. Semâdan nazil olan ateş Haabil'in kurbanını yaktı, Kaabil'in kurbanını yakmadı ki, o zamanın şeriatına göre kabul olunmadığına alâmetti. Bunun üzerine Kaabil, Haabil'e hased etti ve beyinlerinde münazaa ilerledi. Kaabil, Haabil'i âyette beyan olunduğu veçhile kıtal ile tehdid etti. Haabil, kaza-

yı ilâhiye razı olduğunu ve biraderinin kendine tecavüzü takdirinde mukaabele etmeyeceğini, zira; Allah'tan korktuğunu ve Allah'tan korkmanın bu gibi cinayetleri irtikâba mâni olduğunu beyan etti.

Kurbanın kabulünde ittikaa şart olduğundan mütteki olan Haabil'in kurbanı kabul olundu. Kaabil'in ittikaa ve ihlâsı olmadığından kurbanı kabul olunmadığı gibi şekaavetini tezyid etti. Akıbet biraderini katle kadar cesaret eyledi, dünya ve âhiret saâdetinden mahrum oldu. Çünkü; kurbanın kabul ve adem-i kabulünde Haabil'in dahlü tesiri olmadığından Haabil'e tecavüzü haksız ve Cenab-ı Hakkın takdirine karşı şiddetli bir itiraz idi. Kaatili nefsinden defetmek vâcibken Haabil'in kardeşine «Sen katl için bana elini uzatırsan ben sana elimi uzatmam» demesi nasihat suretiyle olduğu gibi «…katil kasdıyla uzatmam. Zira; Allah'tan korkarım, ama nefsimden defetmek suretiyle uzatırım» demek ihtimaline binaen Haabil vacibi terketmiş olmaz. Yahut Hz. Âdem şeriatında defi' suretiyle dahi el uzatmak vâcib olmamak ihtimali olduğu İmam-ı Mücahid'den naklen Fahr-i Razi'nin cümle-i beyanatındandır.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile Haabil'in «Ben seni kati için el uzatmam, Allah'tan korkarım» demesiyle Kaabil'i irşada ve Allah'ın âlemlerin rabbi olduğunu beyanla ihafeyi tezyid ve te'kide çalışmışsa da Allah'ı idlâl ettiğini kimse hidayette kılamaz fahvasınca fayda etmemiştir.

***

Vâcib Tealâ Haabil'in diğer kelâmını beyan etmek üzere :

إِنِّي أُرِيدُ أَن تَبُوءَ بِإِثْمِي وَإِثْمِكَ فَتَكُونَ مِنْ أَصْحَابِ النَّارِ وَذَلِكَ جَزَاء الظَّالِمِينَ ﴿29﴾

buyuruyor.

[Haabil, Kaabil'e ey biraderim ! Senin beni katlin sebebiyle benim günâhım ve senin kendi günâhınla huzur-u Bari'ye rücu' etmeni murad ederim. Yoksa sana mukaabele etmekle kaatil olmak istemem. Eğer, sen beni katlederek dünyadan âhirete dönersen ashab-ı nârdan olursun. İşte şu Cehennem ashabından olmak zâlimlerin cezasıdır.] Zira; sen beni bigayrıhakkın katledersen zâlimlerden olacağın şüphesizdir ve zalimlerin cezası da Cehennem'dir, demekle kardeşine nasihat etti.

Yani; «Sen katil fikrinden dönmez, behemehal fiile çıkarırsan ben sana mukaabele etmem. Zira; benim maksadım beni katlinden hasıl olan günâh ve kendi günâhınla huzur-u Bari'ye rücu' edip ashab-ı Cehennem'den olmaktır. Çünkü; zâlimsin, zâlimlerin cezası da Cehennem'dir.» demekle kardeşinin rikkatini celbe çalıştı ve tasavvur ettiği katlin cezası Cehennem olduğunu beyanla tehdid etmek istedi, fakat fayda etmedi. Yahut «Sen beni katle başlarsan benim için seni katletmek mubah olduğundan seni katledersem benim günâhım ve eğer sen benden çevik davranarak beni katledersen senin günâhın, hulâsa her iki surette günâh sana ait olduğundan huzur-u Bari'ye her surette günâhkâr olarak rücu' edecek sensin.» Zira; (البادى اظلم) «Bir günâha mübaşeretle diğerinin günâhına sebep olan ziyade zâlimdir» demek istedi ve şu suretlerin cümlesinde Haabil Kaabil'in muazzeb olmasını istemiştir. Çünkü; mazlum olan kimse için zâlimin azabını istemek caizdir.

Yahut «Sen beni katledersen zalim olduğundan yevm-i kıyamette benim hakkımı ödeyecek birşey bulamayınca benim günâhımdan zulmün miktarı sana yüklenilmesini isterim» demektir. Çünkü; yevm'i kıyamette zâlimin zulmü miktarı, zalimin sevabından mazluma verileceği ve eğer zalimin sevabı bulunmazsa mazlumun günâhından zulmü miktarı, zâlime yükleneceği mervidir. Buna nazaran Haabil biraderinin günâhkâr olmasını nasıl ister? Âharin günâhına rıza günâh değil mi şeklinde var id olan sual mündefidir. Çünkü; biraderinin günâhkâr olmasını istemedi,

belki biraderinin tasavvur ettiği günâhı fiile çıkarırsa zalim olacağından zalim cezasıyla mücazat olunmasını istedi.

***

Vâcib Tealâ Haabil'in biraderine nasihatini ve rikkat verecek sözlerini dinlemeyip biraderini tasavvuru veçhile katlettiğini beyan etmek üzere:

فَطَوَّعَتْ لَهُ نَفْسُهُ قَتْلَ أَخِيهِ فَقَتَلَهُ فَأَصْبَحَ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿30﴾

buyuruyor.

[Kaabil'in nefsi, biraderinin katlini kendine tezyin ve teshil etti ve emr-i katli kolaylaştıracak derecede nefsi, katli güzel gösterdi ve katline razı olarak hasedi nefsini tahrik etti. Binaenaleyh; Kaabil, Haabil'i katletti. Sabah vakti haşirin zümesinden oldu.]

Dünya ve âhiret zarar ederek bütün saâdetten mahrum kaldı.

Beyzavi'nin beyanına nazaran Kaabil, Haabil'i katlettiği zaman yirmi yaşında olup (Basra)'da veyahut (Cebel-i Hira) yokuşunda katlettiği mervidir. Katlin keyfiyeti, şeytan'ın talimiyle uyku halinde başına taş vurmak suretiyle olduğu mervidir. Katledince yüzü beyazken siyaha inkılâb etti ve Hz. Âdem vakayı bu suretle hissedip Haabil'i Kaabil'den sordu ve Kaabil «Ben Haabil'in kefili ve çobanı değilim» diyerek soğuk bir cevab verdi. Pederi «Haabil'i sen katlettin ki, yüzün siyah oldu» deyince Kaabil, pederinin nezdinden firar ve Yemen'in Aden denilen mahallinde karar etti. Şeytan Kaabil'i «Biraderinin kurbanının kabulü ve ateşin yakması Haabil'in ateşe ibadet ettiğindendir» demekle idlâl etti. Binaenaleyh; Kaabil şeytan'ın sözüne aldanarak Aden'de bir ateşgede

yapıp ateşe ibadete başladığı ve dünyada en evvel ateşe ibadet eden Kaabil olduğu gibi ateşe ilk evvel ibadet olunan beldenin de Aden beldesi olduğu mervidir.

***

Vâcib Tealâ Haabil'i katlettikten sonra Haabil'in cesedine ne muamele edileceğini bilemeyip karganın cenaze defnetmesini Kaabil'e işaret ettiğini beyan etmek üzere :

فَبَعَثَ اللّهُ غُرَابًا يَبْحَثُ فِي الأَرْضِ لِيُرِيَهُ كَيْفَ يُوَارِي سَوْءةَ أَخِيهِ

buyuruyor.

[Allah-u Tealâ Kaabil'e biraderinin cesedini nasıl setredeceğini göstermek için bir karga gönderdi ki, o karga ağzıyla ve ayaklarıyla yeri deşer ve çukur yapar.]

قَالَ يَاوَيْلَتَاأَعَجَزْتُ أَنْ أَكُونَ مِثْلَ هَذَاالْغُرَابِ فَأُوَارِيَ سَوْءةَ أَخِي فَأَصْبَحَ مِنَ النَّادِمِينَ ﴿31﴾

buyuruyor.

[Kaabil karganın bu muamelesini görünce dedi ki: «Ey benim helâkim gel bana. Zira; senin gelmek zamanın geldi. Sen hazır ol. Çünkü; ben şu karganın misli muamele bilmekten âciz oldum. Binaenaleyh; kardeşimin cesedini örtmeye kaadir olamazdım.» Yani; karga gibi olamadım ki,

kardeşimin cenazesini örtebileyim demekle nedametini izhar etti ve sabah vakti yaptığı işe nedamet edenlerden oldu.]

Fahr-i Razi ve Nimetullah Efendi'nin beyanlarına nazaran Kaabil, Haabil'i katledince cesedini ne yapacağını şaşırdı. Çünkü; o zamana kadar evlâd-ı Âdem'den henüz vefat eden olmamıştı. Binaenaleyh; cenaze defnine dair bir muamele geçmediğinden cenazeyi ne yapacağını bilemedi. İşte o zaman Cenab-ı Hak Kaabil'i cenaze defnine irşat için bir karga gönderdiğini bu âyetle beyan buyurmuştur. Çünkü; iki karga birbiriyle kavga edip biri diğerini öldürür. Öldüren karga bir çukur kazarak ölen kargayı gömer. Kaabil bunu seyrü temaşa edince cenazenin toprağa defnolunacağını anlar ve o yolda muamele yapar. Badehu kemal-i hasret ve nedametini izhar ederek «Şu karga kadar olamadım. Kardeşimin cesedini yere gömmesini bilemedim. Benim helâkim bana gelsin» gibi birtakım nedametamiz kelimeler söylediğini Cenab-ı Hak beyan buyurmuştur. Çünkü; Kaabil, kendinin bir karga kadar ilmi olmadığını görünce kardeşinin katline cesareti de cehaletinden neşet ettiğini bildiği cihetle esefi tezayüt etmiştir. Binaenaleyh; bilcümle cinâyâta ve bilhassa katle cür'et edenler akıbet nedamet ederler, fakat nedamet; vaki olan cinayeti ödeyemez. Çünkü giden geri gelmez ve ölen kimse dirilmez.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile (يَاوَيْلَتَى) kelimesi insanın büyük bir belâya maruz kaldığında istimal ettiği bir lâfız olduğundan Kaabil'in irtikâb ettiği cinayet ve icra eylediği katil üzerine azab-ı ilâhiye müstehak olduğunu ikrar ettiğine delâlet ederse de hasıl olan bu nedameti, cesedi defnin usulünü bilemeyip bir karganın irşadına muhtaç ve peder ve validesi ve diğer kardeşleri nezdinde müttehem olduğuna ve âlemde henüz emsali sebketmedik bir vukuat işlediğine olup kendinin cesaret ettiği fiilin günâh olduğundan dolayı tevbe kabilinden olmadığı cihetle necatına sebep olamamıştır. Binaenaleyh; ilâyevmilkıyam elsine-i nâsta mezmum olduğu gibi âhirette de ebedî muazzeptir.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile katil hâdisesinden sonra Hz. Âdem'in yüz sene daha muammer olduğu halde bir defa olsun gülmediği ve

daima böyle çirkin bir vakanın evlâdı arasında vukuuna izhar-ı eseften hali kalmadığı mervidir.

***

Vâcib Tealâ kıtalde olan birçok mefsedete binaen Benî İsrail'e kısası farz kıldığını beyan etmek üzere :

مِنْ أَجْلِ ذَلِكَ كَتَبْنَا عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنَّهُ مَن قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا

buyuruyor.

[İşte şu feci kıtalin benî Âdem beyninde vukuna binaen Benî İsrail üzerine yazdık ve hükmettik; dedik ki: Halü şan eğer bir kimse, telef olmuş bir nefis bedelinde kısas olmayarak bigayrı hakkın bir nefsi veyahut yeryüzünde fesad etmedik bir nefsi katlederse keenne o kaatil nâs'ın cemisini katletmiş gibidir.]

وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا

[Eğer bir kimse bir nefsi mehlekeden kurtarmak suretiyle ihya eder, teleften kurtarırsa o kimse keenne cemi-i nâs'ı ihya etmiş gibidir.] Zira; insanın her ferdi insanın cemi-i kemâlâtını cami' olduğundan bir şahsı bigayrı hakkın itlaf etmek cemi' insanı itlaf etmek ve bir şahsı helâkten kurtarmak cemi' insanı kurtarmak kadar büyüktür.

Yani; kıtalin fesadı büyük olduğu için Benî İsrail üzerine yazdık ve Tevrat'a dercettik, dedi ki, bir kimse bigayrı hakkın bir nefsi katlederse nâs'ın cemisini katletmiş gibidir ve eğer bir şahsı katilden kurtarır ve onun katlinden elini çekerse keenne cemi-i nâs'ın katlinden elini çekmiş gibi olur.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile cemi-i edyanda kısas vâcib olduğu halde Benî İsrail üzerine yazdığını beyanla tahsisin sebebi; Benî İsrail'e kıtalin fesadı bu kadar büyük ve çok olduğu beyan olunduğu ve hatta bir kimseyi katil cemi-i nâs'ı katil gibi denilmekle teşdid edildiği halde Benî İsrail âhâd-ı nâs şöyle dursun enbiya-yı ızâmı bile katle cüret ettiler. Binaenaleyh; onları zemde mübalağa olsun için onlar üzerine kısasla hükmedildiği ve hükümde mübalağa olunduğu beyan olunmuştur, yoksa kısasın meşruiyeti Benî İsrail'e mahsus demek değildir. Zira; cemi-i edyanda insanın fuzulî ziya'dan muhafazasına itina olunmuş ve demi heder kılınmamış ve kısas meşru olmuştur. Fakat Benî İsrail her milletten ziyade kıtale harîs olduklarından bu âyette Benî İsrail üzerine yazıldığı beyan olunmuştur. Hatta yukarıda beyan olunduğu veçhile Resûlullah'ı bile taşla öldürmek kasdedenler Benî İsrail bakiyesi Yahudiler değil miydi?

Kısasın vâcib olduğunun hikmeti; bu âyette Kaabil'in Haabil'i katli sebebiyle hasıl olan nedamet ve hüsranı ve katle nedameti neticesi söylemiş olduğu kelimât-ı mütehassire ve daha kıtal üzere terettüb eden fesadât olduğu beyan olunmuşsa da bu hususa dair tafsilât (ولكم فى القصاص حيوةيااولى الالباب) âyetinde beyan olunmuştur.

İnsanın katlini mubah kılan şeyler şunlardır: Bigayrı hakkın bir kimseyi katletmek, imandan sonra irtidad eylemek, yol kesmek, halife üzerine huruç ve isyan etmek, harbî kâfir olmak ve yer yüzünü ifsad etmektir. Bu âyette şu beyan olunan esbaptan bir sebeple katli mubah olmadık bir şahsı katlederse kısas olunacağını beyan sadedinde bir şahıs bedelinde kısas veya âlemi ifsad ettiğinden dolayı katli mubah olmadık bir kimseyi katlederse kısas lâzım geleceği beyan olunmuştur. Amma bir kimseyi

bigayrı hakkın öldürülmüşse kısas suretiyle katli mubah olduğu gibi âlemi ifsad eder bir kimse olursa âlemi fesadından kurtarmak ve intizam-ı âlemi temin etmek için katlolunur, yoksa insanın kanı gaayet kıymetlidir, heder olmaz. Hatta bu âyette o kadar ihtimam olunmuştur ki, bir şahsı katil cemi-i nâsı katil ve bir şahsı ihya cemi-i nâsı ihya mesabesinde olduğu beyan olunmuştur. Şu halde cemi-i nâsı katletmek herkes nazarında ne kadar muazzam ve mühim bir iş ise şahs-ı vahidi katlin de o kadar büyük ve o kadar mühim olması vâcib demektir. Çünkü; bir kaatilin, maktulü katlinin sebebi maksadına mâni veyahut bir menfaatinin fevtine sebep olduğundandır. Şu halde âlemde her şahıstan o menfaatına haylûlet vuku bulsa hepsini katletmeye azmetmiş olduğundan o bir şahsı katle cüret eden cemi-i eşhası katle cüret eder demektir. Çünkü; menfaatına dokunan bir şahıs nasılsa, o menfaata dokunan birçok kimseler onun nazarında aynı haldedir. «Bir kimseyi ihya ederse cemi-i nâs'ı ihya etmiş gibi olur» demek «Bir şahsı yangından, suya gark olmaktan, açlıktan, soğuktan, şiddet-i hararetten ve sair mühlik olan şeylerden kurtarırsa cemi-i nâs'ı kurtarmış gibi olur» demektir. Çünkü; ihyanın manâ-yı hakikisi beşer için mümkün olmadığından helâkten kurtarmasına ihya denilmiştir. Beyzavi'nin beyanı veçhile âyetten maksat; insanı katletmek indallah pek büyük cinayet olup kaatilin cezası ağır ve herkesi taarruzdan emin kılmak ve katlolunmaktan muhafaza etmek kulûb-ü nâs'ta pek ehemmiyetli olduğunu beyanla beşeriyeti himayeye herkesi teşvik etmektir.

Hulâsa; bigayrı hakkın bir kimseyi katletmek cemi-i nâs'ı katletmiş gibi mezmum olduğu ve bir kimseyi tehlikeden kurtarmak ve hayatına hizmet etmek cemi-i nâs'ın hayatına sebep olmuş gibi memduh olup büyük sevaba nail olacağı, şu halde herkesin ebnâ-yı cinsinin hayatına hizmet etmesi ve bir kimsenin bigayrı hakkın katlinden hazer eylemesi vâcib olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ Benî İsrail üzerine emr-i kıtali teşdid ve ehemmiyetini beyan ettiği gibi onların kıtale cüretden vazgeçmediklerini beyan etmek üzere :

وَلَقَدْ جَاء تْهُمْ رُسُلُنَا بِالبَيِّنَاتِ ثُمَّ إِنَّ كَثِيرًا مِّنْهُم بَعْدَ ذَلِكَ فِي الأَرْضِ لَمُسْرِفُونَ ﴿32﴾

buyuruyor.

[Zat-ı ulûhiyetime yemin ederim ki, Beni İsrail'e dâvalarının sıdkına delâlet eder mucizelerle bizim resûllerimiz muhakkak geldi. Resûllerimiz geldikten sonra Benî İsrail'den pek çokları yer yüzünde kıtal ve nifakla insanların kanını dökmekte israf etmişlerdir.]

Tefsir-i Taberi'de beyan olunduğu veçhile rusûl-ü kiramın getirdikleri b e y y i n e l e r le murad; nübüvvet dâvalarını ispat için getirdikleri mu'cizeleri, cinayet ve katlin hürmetine dair serdeyledikleri delilleri ve ahkâm-ı şeriatı beyan için vazettikleri kaideleridir. Benî İsrail'e resûller geldikten sonra i s r a f l a r ı yla murad; gerek kıtalde ve gerek ahkâm-ı sairede haddini tecavüz etmeleridir. Binaenaleyh; rusûl-ü kiramın şeriatlarına ehemmiyet vermeksizin cinayete devam ve katli ihtiyar etmekle nefislerini israf ve yeryüzünü ifsad ettiklerini beyanla Yehûd'u zemmetmek suretiyle Cenab-ı Hak resûlünü tesliye buyurmuştur. Çünkü ! her resûlün ümmetinin cinayetten feragat etmediğini beyan etmek; ümmetler arasında evvelden beri câri olan âdetleri beyan olduğu cihetle Resûlullah'ın ümmetinde de bu gibi şeyler câri olduğunda esef lâzım olmadığını beyanı müstelzimdir. Binaenaleyh şu beyan; Resûlullah'ı tesliyedir. Zira; (البلية اذاعمت طابت) yani «Belâ umumî olursa nefsüzerine tayyib olur ki, nefis o kadar muztarib olmaz» demektir.

***

Vâcib Tealâ yeryüzünü ifsad eden kimsenin katlolunması caiz olduğunu beyan ettikten sonra insanın kanını mubah kılan fesadın ne gibi fesad olduğunu beyan etmek üzere :

إِنَّمَا جَزَاء الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الأَرْضِ فَسَادًا أَن يُقَتَّلُواْ أَوْ يُصَلَّبُواْ أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُم مِّنْ خِلافٍ أَوْ يُنفَوْاْ مِنَ الأَرْضِ

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, onlar Allah'ın emrine muhalefet ve resûlünü tekziple Allah'a ve resûlüne muharebe ve yeryüzünde fesada sa'yederler. Onların cezaları ancak katil veyahut salbolmak veyahut muhalif cihetten elleri, ayakları kesilmek veyahut kendi beldelerinden diyar-ı âhare nef yolunmaktır.]

ذَلِكَ لَهُمْ خِزْيٌ فِي الدُّنْيَا وَلَهُمْ فِي الآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿33﴾

[İşte şu beyan olunan ceza dünyada onlar için rüsvalıktır ve âhir ette de onlara büyük azap vardır.]

إِلاَّ الَّذِينَ تَابُواْ مِن قَبْلِ أَن تَقْدِرُواْ عَلَيْهِمْ فَاعْلَمُواْ أَنَّ اللّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿34﴾

[Şu Allah-u Tealâ ve resûlüyle muharebe edenlerin cezaları katil, salb ve nefyolunmaktır. İllâ şol kimseler ki, onlar bu cinayetleri işledikten sonra siz onlar üzerine kaadir olup, onları tutmaksızın tevbe ederlerse, onların günâhları mağfiret olunur. Binaenaleyh iyi bilin ki, Allah-u Tealâ onlardan vâki' olan günâhları tevbeleriyle mağfiret eder ve tevbelerinin kabulüyle merhamet buyurur.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile Allah-u Tealâ ile muharebe mümkün olmadığından bu âyette m u h a r e b e yle murad; Allah'ın evliyasıyla muharebe etmeleridir. Yahut Allah'ın ve resûlünün emrine muhalefettir. Buna nazaran manâ-yı nazım: [Allah'ın evliyasıyla muharebe edenlerin ve Allah'ın ve resûlünün emrine muhalefet eyleyenlerin ve yeryüzünü ifsada sa'yedenlerin cezaları katlolunup salb olunmak veyahut elleri ayaklan muhalif cihetten kesilmek veyahut nef yolunmak] demektir.

Tefsir-i Taberi ve Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran bu âyetin sebeb-i nüzulünde birkaç rivayet varsa da (Said b. Cübeyr) ve (Enes b. Malik)'ten Buhari ve Müslim'in ittifaklarıyla rivayete nazaran (Ureniyyin) hakkında nazil olmuştur. Çünkü; (Ureniyye) kabilesinden birkaç kimse Medine'ye geldiler ve Huzur-u Risalette iman ettiler, sonra verem hastalığına tutuldular. Resûlullah onlara sadaka develerinin üzerine binip yurtlarına gitmek ve orada saf hava almak ve develerinin südünü ve sidiğini içmek suretiyle tedavilerini emretti. Onlar bu emir üzerine gittiler. Bir müddet eğlenip kesb-i afiyet edince irtidad ederek çobanları öldürüp, develeri alıp kaçtılar. Resûlullah arkalarından adam gönderip tutturdu, sağ elleriyle sol ayaklarını kestirdi. İşte bu âyet onlar hakkında nazil olmuştur. Bu, rivayete nazaran «Âyetin hükmü mürtedlere mahsustur» diyenler varsa da esah olan Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran «Ehl-i İslâmın fasıkları ve yol kesen eşkiya ve suver-i saireyle yeryüzünü ifsad eden ve ehl-i imanı rahatsız eden bilcümle müfsidlere» şamildir. Çünkü; itibar lâfzın umumuna olup sebeb-i nüzule değildir.

Ceza cihetine gelince: İmam-ül müminin İmam-ı Azam indinde muhayyerdir. Bu gibi müfsidleri isterse katil veya salbeder, isterse

ellerini ve ayaklarını muhalif suretle keser, isterse nefyile iktifa eder. Şu halde imam, maslahatı hangi surette görürse onunla amel eder. Bazıları da «İmam muhayyer değildir. Binaenaleyh; yol kesen kimseler yolunu kestikleri kimseyi katleder malını almazlarsa, imam kısas suretiyle onları katleder ve eğer hem katletmiş hem de malını almışlarsa imam onları katletmekle beraber teşhir için salbeder ve eğer yolunu kestikleri kimsenin malını almışlar da katletmemişlerse imam sağ ellerini ve sol ayaklarını kesmekle iktifa eder ve eğer yalnız yolcuları korkutmakla iktifa ederlerse imam nefyetmekle iktifa eder» dediler.

Beyzavi'nin beyanı veçhile bu âyette istisna Allah'ın hakkına mahsustur. Yani; kutta-ı tarik hükümet tarafından tutulmaksızın tevbeyle nefsini ıslah ederse onları katletmek vâcib olmaz. Zira; tevbeleri katlin vücubunu iskaat eder. Şu kadar ki tevbenin hukuuk-u abde tesiri olmadığından maktulün evliyası tarafından kısasını dâva ederlerse onların talepleri üzerine kısas olunur ve mal almışlarsa sahiplerine iade edilir. Zira tevbe; gayrın hukukunu iskaat edemez. Tevbenin hakkullahı iskatta tesiri, hükümet tarafından tutulmazdan evveldir. Amma tutulduktan sonra tevbe ederse faydası âhirettedir. Dünya hukukunu iskaat edemez. Binaenaleyh; tevbe etmeksizin tutulup sonra tevbe etmiş olsa imam tevbesine bakmaz, katleder. Çünkü; tutulduktan sonra hal-i yeisteki iman gibi mecburî olup ihlâs olmadığından hadd-i şer'inin icrasını iskaat edemez.

Vâcib Tealâ bu âyette siyaset-i memleket usulünü tamamıyla tanzim etmiştir. Zira; bir milletin dahilî intizamı, ahalinin birbirinden emîn olup yekdiğerini mazarrattan himaye ederek yollarda ve beldelerde yolcuların salimen gidip gelmelerine ve bilâd-ı islâmın yekdiğerine ihtiyacını tatmin ve defedecek münakalâtı taarruzdan temin etmeye muhtaç olduğundan Cenab-ı Hak bu âyetle dahil-i beldede asayişin lüzum ye muhafazasını ve muhafazanın çaresini tamamiyle beyan etmiştifv Çünkü; eşkıya gürûhunun ve dahil-i kasabada ahaliyi rahatsız eden ve şunun bunun malını sirkat eden evbaş takımının lâyıkıyla

terbiyeleri, sairlerine ibret olarak memleketin sükûnetine ve ahalinin rahatına ve emniyetine sebep olacağından Cenab-ı Hak bu gibi erbab-ı fesadın katlolunmak, salbedilmek, elleri, ayakları kesilmek ve nefyolunmak gibi en ağır ceza ile mücazat etmek vâcib olduğunu beyan etmiştir ki, bu sayede âlemde ve bilhassa bir hükümet dahilinde tam manâsıyla intizamı ve ahalinin rahatı temin edilmiş olsun. Çünkü; cinayete göre ceza ne kadar ağır olur ve cürümle ceza beyninde nispet-i âdile ne kadar gözetilirse, cinayet o kadar az olur. Binaenaleyh; lâyıkıyla ceza tertib olunmak hem zalime hem mazluma riayettir. Çünkü; cezanın ağır olacağını bilen bir cani cinayete cesaret edemez ve bu sayede cani, cinayetten ve mazlum olacak kimse de zulümden kurtulur. Dahilî intizam, hükümeti ahaliye ve ahaliyi hükümete raptedip yekdiğerine karşı emniyete sebep olduğundan milletin ve hükümetin kuvvetini haricî düşmanlara karşı tezyid edip sözünü dinletmeye vesile olduğu cihetle, dahilde intizamı ve harice karşı da hükümetin haysiyetini ve şevketini muhafaza eder. Şu halde bu âyet-i celile; âsâyiş-i memleketi, intizam-ı beldeyi ve rahat-ı reayayı temin eylemiş, dahilî ve haricî intizamı muhafazayı ve ahalinin yekdiğeriyle ihtilâtını ve tüccarın seyrü sefer ve münakalâtını ve ticaretin tevsiini ve servetin tezyidini ve def-i ihtiyacın teshilini nazar-ı itibare almış ve bunların cümlesinin rûhunun ise, dahilî intizam olduğuna işaret etmiştir. Bundan sonra taib-i müstağfir olan canilerin tevbelerinin kabul ve günâhlarının mağfiret olunacağını beyanla mukteza-yı beşeriyet yoldan çıkanların yola girmelerine ve hüsn-ü hâl kisbine ve ıslah-ı nefsetmelerine davet etmiştir. Çünkü; birçok âsi ve tâğilerin tevbe ve istiğfarla ıslah-ı hâl edenlerin ebna-yı cinsine pek çok hizmetleri görülmektedir. Binaenaleyh; ıslah-ı nefisle tevbe edenlerin tevbelerinin kabulünde birçok hikmet ve maslahat vardır.

Maatteessüf birçok zamandan beri bu âyetin hükmüyle amel azaldığından cinayât çoğalmış ve hapishaneler erbab-ı cinayetle dolmuştur.

***

Vâcib Tealâ Yehûd'un inatlarını ve rusûl-ü kirama taarruzlarını ve tâğî ve bâğî olan eşkiya gürûhunun cezalarını beyan ettiği gibi ehl-i imana lâzım olan, kendi amellerini nazar-ı dikkate almak olduğunu dahî beyan etmek üzere :

يَا أَيُّهَاالَّذِينَ آمَنُواْاتَّقُواْاللهَ وَابْتَغُواْإِلَيهِ الْوَسِيلَةَ وَجَاهِدُوافِي سَبِيلِاللهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿35﴾

buyuruyor.

[Ey müminler ! Allah'ın haram kıldığı şeylerden nefsinizi sakınmakla Allah-u Tealâ'ınn azabından korkun ve rıza-yı ilâhiye sizi yaklaştıracak vesile arayın ki, niam-ı ilâhiyesinden müstefid olasınız, dünya ve âhir ette felah bulmanız için mücahede edin.]

Yani; müminlerin korktuklarından kurtulmak ve umduklarına nail olmak için üç şeye ihtimam etmeleri lâzımdır ki, onlar da: Allah'a ittikaa, rızasına yol aramak ve fisebilillâh mücahede etmektir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile Vâcib Tealâ bu âyette tekâlif-i ilâhiyenin hulâsasına işaret etmiştir. Çünkü; tekâlifin hulâsası ikidir:

B i r i n c i s i ; tamamiyle menhiyatı terketmektir ki, ittikaa ile emir; menhiyatı terkle emirdir.

İ k i n c i s i ; ibadetle Cenab-ı Hakka kurbiy ettir ki, vesile talebiyle emir; rızasına muvafık ibadetle emirdir. Fisebilillâh mücahede; menhiyatı terke ve memuratı işlemeye şâmildir. Zira; mücahede, zahirde düşman olan kâfirlerle mücahedeye şamil olduğu gibi bâtında düşman olan nefs-

i emmâreyle şeytan'la ve sû-u akranla mücahedeye şâmildir. Şu halde (وَجَاهِدُوافِي سَبِيلِاللهِ) demek; muharremattan içtinap ve bilûmum memuratı edâ etmek suretiyle nefs-i emmârenizle ve şeytan'la mücahede edin ve Allah yoluna i'lâ-yı kelimatullah için kâfirlerle muharebeye sa'y ve ikdamla mücahede edin ki, bilûmum korktuklarınızdan kurtulun ve umduğunuza nail olun demektir. Menhiyatı terketmek memuratı işlemekten mukaddem olduğuna işaret için menhiyatı terkle emirden ibaret olan ittikaa ile emri memuratı işlemeye işaret olan vesile talebiyle emir üzerine takdim olunmuştur.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyetle Vâcib Tealâ âbid için matlûb olan mertebeye işaret etmiştir. Çünkü; ibadet eden kimse için iki mertebe vardır:

B i r i n c i s i ; Allah'a ibadette hiçbir garaza mebni olmayıp yalnız Allah'ın rızasını talep maksadıyla vazife-i ubudiyetini yerine getirmektir. Bu mertebe; insan için en âlî mertebedir. Bu kısma (وَابْتَغُوٓا) emriyle işaret etmiştir.

İ k i n c i s i ; ibadetten maksadı azaptan kurtulmak ve niam-ı ilâhiyeye nail olmaktır. İşte bu garazla ibadet edenlere (لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ) kavliyle işaret etmiştir.

Hulâsa; bu âyette üç cümleden ittikaa ile emir; günâhları terkin lüzumuna, vesile aramakla emir; bütün rıza-yı ilâhiye muvafık olan memuratı işlemeye, ve cihatla emir; masiyeti terkte ve memuratı işlemekte görülecek meşakkatlara karşı nefisle mücahedeye ve nefsin hilâfına harekete işaret olduğu ve zahirî ve batınî düşmanlarla mücahede insanın felahına sebep olacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ müminlere enva-ı ibadetle emirden sonra kâfirlerin hallerini beyan etmek üzere :

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُواْ لَوْ أَنَّ لَهُم مَّا فِي الأَرْضِ جَمِيعًا وَمِثْلَهُ مَعَهُ لِيَفْتَدُواْ بِهِ مِنْ عَذَابِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ مَا تُقُبِّلَ مِنْهُمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿36﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, onlar kâfir oldular. Onlar için yeryüzünde olan mevcudatın cemisi ve o mevcudatla beraber bir misli daha onların mülkü olsa ve tasarrufu onlara ait bulunsa da yevmi kıyametin azabından kurtulmak için o mâlik oldukları malların kâffesini feda etmiş olsalar onlardan fedaları kabul olunmaz ve azaplarının bir zerresi bile tahfif olunmaz. Zira; onlar için elem verici azap vardır.] Onlar bütün dünya kendilerinin olsa azaptan kurtulmak için fedâ etmek isterler. Lâkin dünya ve dünyanın bir misli daha olsa da beraber fedâ etseler yine azaptan kurtulamazlar. ve onlar için devamlı azap vardır. Çünkü; azap teeeddüd eder ve azap renkten renge girip ve enva-ı muhtelife ile muhtelif olduğundan âdet hükmüne girmez. Binaenaleyh; her zaman muazzep olurlar.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyet kâfirlerin azaptan kuralamayacaklarını temsildir. Çünkü; «Bütün dünyaya ve bir misline daha malik olsalar ve o mallarını yevm-i kıyametin azabından kurtulmak mukaabili fedâ edecek olsalar bu fedaları onlardan kabul olunmaz» demek; «Herhangi esbaba tevessül etseler onlar azaptan kurtulamazlar» demektir.

Hulâsa; kâfirler için verilmesi mümkün olan herşeye malik olsa da azaptan kurtulmak için verecek olsalar kabul olunmayacağı ve azaptan kurtulamayacakları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ kâfirlerin bütün dünyaya ve bir misline mâlik olsalar da o mallarını fedâ etseler yevm-i kıyametin azabından kurtulamayacaklarını beyan ettiği gibi Cehennem'den çıkmak istedikleri halde çıkamayacaklarını dahi beyan etmek üzere :

يُرِيدُونَ أَن يَخْرُجُواْ مِنَ النَّارِ وَمَا هُم بِخَارِجِينَ مِنْهَا وَلَهُمْ عَذَابٌ مُقِيمٌ ﴿37﴾

buyuruyor.

[Kâfirler Cehennem'den çıkmak isteseler, lâkin onlar Cehennem'den çıkar olmadılar. Habluki onlar için devamlı azap vardır.]

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile Cehennem'in alevi onları bir taraftan bir tarafa attığında onlar Cehennem'den çıkmak isterlerse de çıkamazlar. Zira; ateş onları Cehennem'in yüzüne çıkardığı gibi Cehennem'in dibine de indirir. Şu halde gerek kalpleri ve gerek kalıplarıyla çıkmak isterlerse de onlar asla çıkamazlar. Zira; azapları ebedîdir, hiçbir vecih ve sebeple kurtuluş yoktur Bu âyet; ehl-i imanın Cehennem'den çıkacaklarına delalet eder Çünkü; Cehennem'den çıkmamak kâfirlere mahsus olunca müminlerin çıkacaklarına delâlet vardır. (مُقِيمٌ) A z a b - ı m u k î m le murad; devamlı, arkası kesilmez ve onlardan başkasına intikaal etmez, ebeden o azap onlarda bakî kalır demektir.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile bu âyet, âyet-i sabıkadaki üç emri te'kid ve müminleri rıza-yı ilâhiye muvafık a'mal tahsiline terğib için sevkolunmuştur. Çünkü; «Kâfirlerin yevm-i kıyamette bütün dünyaya mâlik olup onu azapları mukaabilinde feda edecek olsalar kabul olunmayacağını» beyan etmek; «Vakit fevtetmeksizin azaptan kurtulmak ve niam-ı ilâhiyeye nail olmak için ittikaaya ve rızaya muvafık amele ve fisebilillâh mücahedeye dikkat edin» demektir.

***

Vâcib Tealâ kendisine ve resûlüne muhalefetle yeryüzünü ifsada sa'yedip insanları rahatsız edenlerin cezalarını tertip ve o misilli ahvale cüret etmemelerini müminlere tavsiye ve kâfirlerin ebeden Cehennem'de kalacaklarını beyanla müminleri mucib-i azap olan şeylerden tehdid ettiği gibi sirkat edenlerin cezalarını dahi beyan etmek üzere :

وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُواْ أَيْدِيَهُمَا جَزَاء بِمَا كَسَبَا نَكَالاً مِّنَ اللّهِ وَاللّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴾38﴿

buyuruyor.

[Taraf-ı ilâhiden azab olarak kesbettikleri sirkata ceza için sarık olan erkek ve sârıka olan kadının ellerini kesin ve kemâl-i istilâ ve istiklâl üzere mülkünde mutasarrıf olan Allah-u Tealâ cümleye gaalip ve cümleden kavi bir büyüktür ki, enva-ı intikaamını almaya kaadirdir ve her cürüm sahibinin cezasını tertibi hikmete muvafık bir hakimdir.]

Âyet-i celile el kesmeyi icab eden sirkatin miktarına ve kesilecek elin sağ veya sol olmasına ve elden ne miktar kesileceğine delâlet etmediği

cihetle mücmeldir. Ancak fiil-i Resûlullah'la bu icmal tafsil olunmuştur. Çünkü; evvelâ sağ el mukaddem olduğu cihetle sağ elin bilekten kesilmesi sünnetle sabittir. Lâkin fukaha indinde sârıkın eli kesilmesinin iki şartı vardır.

B i r i n c i s i ; sirkat, mal-i mahfuzu çalmaktır.

İ k i n c i s i ; el kesilmesini icab eden mal-i mesruk İmam-ı Azam indinde on dirhemden az olmamaktır. İlk sirkatında sağ eli bilekten ikinci sirkatında sol ayağı topuktan kesilir, üçüncü veya dördüncü sirkatında İmam-ı Azam'a göre kesilmek yoktur. İmam-ı Şafiî'ye göre üçüncüde sol eli, dördüncüde sağ ayağı kesilir. İmam-ı Azam indinde eli kesilirse, çaldığı malı ödemez. Binaenaleyh; eli kesilirse malı ödemez, malı öderse eli kesilmez.

Bu âyet-i celile müminler için bir sahib-i hükmün lâzım olduğuna delâlet eder. Zira; sarık üzerine hadd-i şer'i icrası vâcib olduğuna delâlet edince hadd-i şer'inin icrası âhâd-ı ümmet için münazaa ve fitneye sebep olacağı cihetle âhâd tarafından hadd-i şer'inin icrası mümkün olamaz. Binaenaleyh; haddi icra edecek, cümlenin inkıyad edeceği ve emrinin herkese nafiz olacağı ve emrini infaza kaadir bir zatın vücudunun lüzumuna delâlet eder ki, işte o da reis-i hükümettir. O halde bu âyet şu teklifi ve hadd-i şer'iyi ikaame edecek ve müminler üzerinden vücubu kaldıracak bir zatın vücudunun lâzım olduğuna delâlet eder. Binaenaleyh; müminler için bir imam nasbetmek vâcibtir.

Âyet-i celilenin (Tu'me b. Übeyrak) hakkında nazil olduğu mervidir. Eli kesilecek sârıkın âkil ve baliğ olması şarttır. Binaenaleyh; mecnunla sabi sirkat ederlerse kat-ı yed lâzım gelmez.

Vâcib Tealâ kısas âyetiyle insanların vücutlarını taarruzdan muhafaza ettiği gibi sirkat âyetiyle de mallarını aharin tecavüzünden muhafaza etmiştir. Çünkü; sârıkın sirkati şer'an sabit olunca elini kesmek âlemin malını taarruzdan himaye etmektir. Zira; bir kimse fiil-i sirkati irtikâb ettiği zaman eli kesileceğini bilince elbette sirkata cesaret edemez ve

cesaret eden pek az olur. Binaenaleyh; herkes sirkat endişesinden bir derece kurtulur.

Şu halde bir vilâyette senede bir defa fiil-i sirkati irtikâb eden kimsenin eli kesilecek olursa o vilâyet ahalisinden sirkat kasdedenleri ıslah eyleyeceği ve insafa getireceği cihetle ahalinin malları birçok külfete ve zahmete hacet kalmaksızın hadd-i şer'inin telkin eylemiş olduğu mehabet sayesinde taht-ı emniyete alınmış olur. Zira; bir kimsenin eli kesilmek diğerlerine ibret-i müessiredir. Zamanımızda hırsıza acımak suretiyle onun elininin kesilmesi merhamete müharî görülerek «Bir kusurdan dolayı o şahsı rüsva etmek ömrünün âhirine kadar herkese karşı onu mahcup eylemek muvafık-ı insaniyet değildim gibi şer'a muhalif sözleri söyleyenleri gördük. Bunu söyleyenler de akıllı ve münevver görünenlerdir. Halbuki zalimlere acımak ve iyilik etmek mazlumlara ihanet ve hakaarettir. Şurası acîptir ki, sârıka acıyanlar, onun âlemi rahatsız ettiğini ve mal sahibinin hukuukunu paymal eylediğini ve herkesi endişede bıraktığını ve emniyet-i âmmeyi selbedip yeryüzünü ifsad ettiğini ve malın ise nefs-i insan kadar mahfuz ve taarruzdan salim olması lâzım olduğunu ve âmmenin rahatının selbolunduğunu düşünmezler. Halbuki, bir haydudun hukuukunu aramak ve ona acımak kadar gülünç birşey tasavvur olunur mu?

Fiil-i sirkat, kadınlardan ziyade erkeklerden sadır olduğu için bu âyette sirkat eden erkek, kadın üzerine takdim olunmuş ve sirkat alelekser elle olduğundan evvelâ ellerinin kesileceği zikrolunmuştur.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile sirkatin fezahatına ihtimam, kadınlardan da vaki olduğundan kadınların hükmü de sarahaten zikrolunmuştur. Halbuki Kur'ân'da âdet-i ilâhiye alelekser erkeklerin ahkâmını beyanla iktifa etmektir. Çünkü; kadınlar ekseri ahkâmda ricale tâbi olduklarından ayrıca kadınları zikre hacet görülmediği halde bu âyette ayrıca hatunların zikrolunması sirkatin ehemmiyetine mebnidir. Çünkü; emvalin nüfus-u beşer kadar itibarı olup muhafazası lâzımdır. Zira; hayat-ı beşer malla kaaimdir. Binaenaleyh; her insan için hayatını

idame edecek kadar mal kazanmaya sa'yeylemek ve elinde bulunan malını muhafaza etmek vâcibtir.

***

Vâcib Tealâ sirkat edenlerin cezalarını beyandan sonra sirkattan tevbe edenlerin tevbelerinin kabulünü beyan etmek üzere :

فَمَن تَابَ مِن بَعْدِ ظُلْمِهِ وَأَصْلَحَ فَإِنَّ اللهُ يَتُوبُ عَلَيْهِ إِنَّ اللهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿39﴾

buyuruyor.

[Bir kimse sirkatla nefsine ve mal sahibine zulmettikten sonra tevbe eder ve nefsinde ifsad ettiğini ıslah ederse Allah-u Tealâ onun tevbesini kabul eder. Zira; Allah-u Tealâ kullarının kusurunu setredici ve tevbelerini kabulle merhamet buyurucudur.]

Yani; mahfuz bir mahalden lâakal on dirhem gümüş kıymetinde bir kimsenin malını çalan hırsızın cezası elini kesmek olduğunu bilince bir şahıs sirkattan tevbeyle nefsini ıslah ederse onun tevbesi kabul olunur. Zira; Allah-u Tealâ tevbe edenlerin tevbelerini kabul eder.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile şu tevbe kat-ı yedi iskaat eder mi etmez mi muhtelefün fihtir. Bazıları «Allah'a karşı kusuruna tevbe etmesinin kullara karşı yapılacak ibret-i müessire olan hadd-i şer'inin icrasını iskaat edemez» ve bazıları da «İskaat eder» dediler. Esah olan iskaat edemez. I s l a h la murad; nefsini terbiyeyle beraber bir daha sirkat etmemeye hulûs-u niyetle azmetmektir.

Feth-ül Beyan'da zikrolunduğuna nazaran sirkat eden bir hatunun elini Resûlullah kestiğinde hatun «Ya Resûlallah ! Benim için tevbe var mıdır?» deyince bu âyetin nazil olduğu mervidir. Şu halde âyet, tevbenin hadd-i şer'iyi iskaat etmeyeceğine delâlet eder. Çünkü; Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile sirkatta el kesilmek malı sirkat olunan kimsenin hakkıdır. Tevbe ise Vâcib Tealâ'ya karşı vaki' olan kusurunun affını istemektir. Binaenaleyh; tevbe ile hadd-i şer'inin mercileri başka başka olduğundan tevbe hadd-i şer'iyi iskaat edemez.

***

Vâcib Tealâ sirkatin cezasını ve tevbe ederse tevbesinin kabulünü beyandan sonra tevbenin kabulüne sebebi beyan etmek üzere:

أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللهُ لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ يُعَذِّبُ مَن يَشَاء وَيَغْفِرُ لِمَن يَشَاء وَاللهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿40﴾

buyuruyor.

[Habibim ! Samavat ve arzın mülkü Allah-u Tealâ'nın olduğunu bilmedin mi? Şu mevcudatın cümlesi Allah'ın olduğunu bildin. Yer ve gökler Allah'ın olunca dilediği kimseyi kusuru miktarı muazzep kılar ve dilediğinin kusurunu mağfiret eder. Zira; Allah-u Tealâ herşeye ve bilhassa istediği kuluna azap ve istediğini affetmeye kaadirdir.] Binaenaleyh; Allah'ın kudretine ve iradesine karşı mukaabele edecek bir kimse yoktur.

Yani; Allah-u Tealâ, sirkat eden kimse tevbe ederse tevbesini kabul eder. Zira; cümle mahlûkaat onun mülkü ve mahlûkudur. Şu halde istediğinin

tevbesini kabul eder ve mağfiretle kusurunu affeder ve istediği kulunun kusuruna ceza olarak azab eder. Zira; kul, onun kulu ve mülk, onun mülküdür. Hiç kimsenin itiraza iktidarı yoktur. Çünkü; herşeye kudreti vâsidir. Şu halde Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile âsiye azap ve tevbe edene mağfiret etmek Allah-u Tealâ üzerine vâcib değildir. Binaenaleyh; firak-ı dâlleden Mu'tezilenin «Tevbeyi kabul ve muti olan kimseye merhamet ve günâh işleyen kimseye azap etmek Allah-u Tealâ üzerine vâcibtir» sözleri bu âyetle batıl ve merduttur. Çünkü; âyette Allah-u Tealâ mülk kendinin olduğu cihetle gerek asiye azabı ve gerek tâibe mağfireti kendi irade ve meşiyetine talik etmiştir. Zira; herşey kendinin olunca adaleti icabı istediğine azab ve lûtfü icabı istediğini mağfiret eder ve herkes kendi mülkünde keyfe ma yeşâ' tasarruf eder, kimse karışamaz.

Feth-ül Beyân ve Hâzin'de beyan olunduğu veçhile âyette istifham, inkâr için olup ve (أَلَمْ تَعْلَمْ) nefyi inkârda nefiy olduğundan nefyi nefyetmek ispat olduğu cihetle (أَلَمْ تَعْلَمْ) demek «Sen bilmedin mi? Elbette bildin» demektir. Hitap; zahirde Resûlullah'a ise de hakikatte ferden ferda cümle insanlaradır. Yani «Her ferd-i insan, yerin ve göklerin mülkü Allah'ın olduğunu ve Allah'ın istediğine azap ve istediğini mağfirete kaadir olduğunu sen bilmedin mi? Elbette bildin» demektir.

***

Vâcib Tealâ sirkatin ahkâmını ve istediğine azaba kaadir olduğunu beyan ettiği gibi küfre ısrar edenler üzerine mahzun olmasın için resûlünü tesliye etmek üzere :

يَاأَيُّهَاالرَّسُولُ لاَيَحْزُنكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِمِنَ الَّذِينَ قَالُواْآمَنَّا بِأَفْوَاهِهِمْ وَلَمْ تُؤْمِن قُلُوبُهُمْ

buyuruyor.

[Ey Resûl-ü Muazzam ! Kalpleri iman etmeyip yalnız lisanlarıyla iman ettik diyenlerden küfre şiddetle sür'at edenler sana hüzün vermesinler.]

وَمِنَ الَّذِينَ هِادُواْ سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ سَمَّاعُونَ لِقَوْمٍ آخَرِينَ لَمْ يَأْتُوكَ

[Dahî şol kimseler sana hüzün vermesinler ki, onlar Yahûdilerdendir. Onlar kendi hahamlarının yalan sözlerini kemâl-i arzu ile işitir ve sana gelmeyen âhar kavmin sözünü de kemâl-i şevk ve şetaretle dinlerler. Bunların cümlesinin ahvali sana hüzün vermesin.]

Yani; Ey Resûl-ü Mükerrem ! Seni mahzun etmesin şol kimseler ki, onlar küfre müsaraat ederler. Fırsat düştükçe küfrü iltizam edenler şol kimselerdendir ki, onlar lisanlarıyla «Biz iman ettik» derler, halbuki kalpleri iman etmedi. Zira; münafıklardır ve Yahudilerden dahî küfre sür'at edenler sana hüzün vermesin ve onların ahvaline ehemmiyet verme. Çünkü onlar; gerek âlimlerinden, gerek reislerinden yalan dinledikleri gibi kibir ve gururlarından nâşi Huzur-u Risaletine gelmeyen kavim için dahî senin sözünü işitirler. Çünkü; onlar sana gelmeyen kavm-i âhar tarafından casuslardır. Binaenaleyh; senin sözünü kemâl-i şiddetle dinlerler ki, bazan ziyade veya noksan ile kavm-i âhare hikâye edecekler ve aralarında senin ve ashabın hakkında bazı hileler düşüneceklerdir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran Huzur-u Risalete gelmeyen k a v m – i â h a r la murad; Hayber Yahûdileridir. Çünkü; Yahudiler Tevrat'ta recim âyetinin hükmünü fukaraya icra ederler ve ağniya ile eşraftan zinâ edenlere icra etmezlerdi. Hayber'de iki Yahudi zinâ ettiler. Onların üzerlerinden nikâh sebkettiği için recim lâzım gelirse de icra etmek istemediklerinden bir cemaatla Medine'de sakin Yahudilere gönderdiler ve meseleyi Resûlullah'tan sual ederek recmin gayrı bir hüküm verirse razı olup recimle hükmederse razı olmamalarını tavsiye

ettiler. Hayberliler Medine'de (Beni Kurayza)'ya müsafir oldular ve meseleyi anlattılar. (Beni Kurayza) Resûlullah'ın recimle hükmedeceğini söylediler ve Hayber Yahûdileriyle beraber Huzur-u Risalete geldiler ve meseleyi Cenab-ı Fahr-i Kâinat Efendimize arzettiler. Resûlullah (S.A.) onlardan Tevrat'ın ahkâmını sordu, onlar da recmi inkâr ettiler. Resûlullah Yehûd ulemâsından birinin gelmesini emretti. ulemâ-i Yehûd'dan (İbn-i Sürya) geldi. Resûlullah ona yemin verdi. O da doğruyu söyledi. Hz. Peygamber Mescid-i Şerifin kapısı önünde zânileri recmettirdi. Fakat Hayber'den gelen Yahudiler avdetlerinde Resûlullah'a iftira edip birtakım yalan söyleyeceklerine azmetmişlerdi. Cenab-ı Hak Cibril-i Emin'le onların hallerini beyan ve resûl unvanıyla zikrederek onlara karşı resûlüne tazım ve bu vesileyle Yahudileri tahkir etmiştir. Çünkü; iftira edecekleri yüzlerine vurulmuştur. İşte şu sebeb-i nüzule nazaran H u z u r – u R i s a l e t ' e g e l m e y e n l e r le murad; Hayber'den gelmeyen Yahûdilerdir.

(سَمَّاعُونَ) ; Bu âyette (سَمَّاعُونَ) iki manâya muhtemeldir.

B i r i n c i s i ; kabul manâsınadır ki, buna nazaran manâ-yı nazım: [Kavmin büyüklerinin ve ulemâsının yalanlarını kemâl-i arzu ile kabul ederler ve kabulleri kavm-i âhare hikâye etmek içindir. Zira; hahamları Tevrat'a yanlış manâ verirler ve recim âyetini tağyir ve evsaf-ı Resûlullah'a müteallik âyetleri tevilât-ı fasideyle tevil ederler. Onu kabul eden avam tabakası bunları dinledikleri gibi kabul eder ve dinlemeyenlere götürüp hikâye ederler.]

İ k i n c i s i ; işitmektir. Buna nazaran manâ-yı nazım: [Habibim ! Senin kelâmını senin hakkında yalan söylemek ve iftira etmek ve huzuruna gelmeyen kavm-i âhare ziyade ve noksan ilâve ederek hikâye etmek için işitirler ve kemâl-i arzu ile dinlerler. Fakat maksatları senin hakkında yalan söylemektir.]

Âyetin bundan sonra gelecek fıkraları (سَمَّاعُونَ) lâfzının işitmek manâsına geldiğini ve Huzur-u Risalete gelmeyenlerle murad; Hayber Yahudileri

olmasını ve Huzur-u Risalete gelenlerin casuslukla geldiklerini teyid etmektedir.

Hulâsa; Feth-ül Beyan ve Taberi'de zikrolunduğu veçhile Yahudilerin iki sıfatları beyan olunmuştur.

B i r i n c i s i ; hahamlardan yalan işitmek ve avam tabakasına götürüp haber vermek ve onlara yalanı doğru gibi kabul ettirmektir,

i k i n c i s i ; Huzur-u Risalete gelerek hak sözleri işitmek ve hahamlarına götürüp haber vermek ve hahamlar o doğru sözleri tahrif ve tağyir etmek ve yanlış tevilâtla ahaliyi iğfal etmektir.

***

Vâcib Tealâ Yahudilerin yalan dinlediklerini beyandan sonra dinledikleri yalanların esasları hahamlarının kütüb-ü semaviyeyi tahrifleri olduğunu beyan etmek üzere:

يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ مِن بَعْدِ مَوَاضِعِهِ يَقُولُونَ إِنْ أُوتِيتُمْ هَذَا فَخُذُوهُ وَإِن لَّمْ تُؤْتَوْهُ فَاحْذَرُواْ

buyuruyor.

[O Yahudiler Allah'ın kelimelerini Allah'ın vazettiği mevzilerinden tağyir ederler. Binaenaleyh; Tevrat'ta recme ve senin evsafına müteallik âyetlerin lâfızlarını değiştirirler ve evvelce konulmuş olan mahallini tebdil ederek mahallinin gayrıda istimal ederler ve recme müteallik meseleyi senden istifta etmek üzere gönderdikleri kimselere tenbih ederler, derler ki: «Eğer recim hakkındaki sualinize zânîye değnek vurulmak ve yüzünü karalamakla cevap verilirse o cevabı siz alın ve

onunla amel edin ve eğer arzunuza muvafık cevap verilmezse recimle verilen cevabı kabulden ihtiraz edin ve cevapla amel etmeyin» demekle gönderdikleri kimselere vesâyâda bulundular.]

وَمَن يُرِدِ اللّٰهُ فِتْنَتَهُ فَلَن تَمْلِكَ لَهُ مِنَ اللّٰهِ شَيْئًا

[Ve eğer bir kimsenin Allah-u Tealâ fitnesini murad ederse o kimse için Allah'ın azabını defetmekte elbette habibim ! Sen hiçbir şeye malik olamazsın.] Zira; Allah-u Tealâ dalâletini murad ettiği kimseyi elbette idlâl eder, sen onun dalâlini def etmeye muktedir olamazsın. Çünkü; sen muhabbet ettiğin kimseyi hidayette kılamazsın.

أُوْلَئِكَ الَّذِينَ لَمْ يُرِدِ اللّٰهُ أَن يُطَهِّرَ قُلُوبَهُمْ

[İşte şu ahkâm-ı ilâhiyeye razı olmayan kâfirler şol kimseler ki, onların kalplerini küfür ve nifaktan Allah-u Tealâ tathir etmek murad etmedi.] Zira; kendileri iradelerini taharete sarf etmezler ki, Allah-u Tealâ onların kalplerinde taharet halketsin.

لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ فِي الآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿41﴾

[Çünkü; onlar için dünyada rüsvalık ve âhirette büyük azap vardır.]

Tefsir-i Hâzin ve Taberi'de beyan olunduğu veçhile Allah-u Tealâ Tevrat'ta farzını farz, helâlini helâl ve haramım haram kılıp herbirine

müteallik âyeti yerine koyarak Yehûd'a amel etmelerini emrettiği halde Yahudilerin vaz'-ı ilâhiye razı olmayarak tahrif ve tağyir ettiklerini Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur. Meselâ Tevrat'ta hadd-i zinâ recim iken eşraf hakkında recmi değneğe ve yüzünü karalayıp eşeğe ters bindirmeye tebdil ettiler ve Resûlullah'a suale gelenlere arzularına muvafık eevap zuhur ederse kabul etmek, arzularının hilafı zuhur ederse kabul etmemek cihetlerini tenbih ettiler ve yine kendi âlimleri (İbn-i Surya)'nın doğru cevap vermesiyle rezil ve rüsvâ oldular.

Âyette f i t n e yle murad; âhirette azap, dünyada rüsvalıktır. Buna nazaran manâ-yı nazım: [Allah-u Tealâ bir kimsenin kendi sûu ihtiyarı neticesi azabını, rüsvalığını, küfür ve dalâletini murad ederse o kimseyi Allah'ın gazabından kurtarmak için habibim ! Elbette sen hiçbir şeye malik olamaz ve azaptan kurtaramazsın] demektir. Çünkü; Allah'ın muradı kafidir. Binaenaleyh; murad-ı ilâhiye hiç kimse mani olamaz, elbette vücut bulur- Münafıklar hakkında dünyada h i z y ile murad; esrarlarının ve nifaklarının meydana çıkıp Resûlullah'ın muttali olmasıyla âlem indinde rüsvâ olmalarıdır. Yahudiler hakkında h i z y ile murad; katil, esaret, cizye, haraç vermek, Arz-ı Hicaz'dan nefyolmak ve âhirette azab-ı azîm ve ebedî Cehennem'de kalmalarıdır. Binaenaleyh; âyetin sırrı dünyada ayniyle zuhur ettiği gibi âhirette dahî azab-ı azîme duçar olacaklarında şüphe yoktur. Zira; Allah-u Tealâ azab olunacaklarını suret-i katiyede beyan buyurmuştur.

Hulâsa; Yehûd'un halleri kitab-ı ilâhiyi tahrif olup arzularına muvafık olan hükmü kabul etmek ve muvafık olmayanı kabul etmemek olduğu ve Hayber'den Resûlullah'a istifta için gönderdikleri kimselere de bu minval üzere tenbihat icra ettikleri ve Allah'ın dalâletini murad ettiği kimseyi Allah'ın azabından kurtarmaya hiç kimsenin kaadir olamadığı ve bu sıfatta olanların kalplerini Allah-u Tealâ'ınn tathir murad etmediği ve onlar için dünyada rüsvalık ve âhirette azab-ı azîm olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ Yahudilerin ef'al-i zemimelerini beyan ettiği gibi hakimlerinin sıfatlarını beyan etmek ve onlar hakkında Resûlullah'ı hükümde muhayyer kılmak üzere :

سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ أَكَّالُونَ لِلسُّحْتِ فَإِن جَآؤُوكَ فَاحْكُم بَيْنَهُم أَوْ أَعْرِضْ عَنْهُمْ وَإِن تُعْرِضْ عَنْهُمْ فَلَن يَضُرُّوكَ شَيْئًا

buyuruyor.

[Yehûd kavmi; reislerinden yalan dinler ve kabul ederler ve o yalanın doğru olduğunu itikaad ederler ve onunla zuafa-yı nâs'ı kandırmak isterler ve Tevrat'ı tahrifle rüşvet alır, şiddetle haram yerler. Ey Resûl-ü Ekrem ! Eğer Yehûd kavmi mühimmât-ı umurda sana müracaat eder ve muhakeme için sana gelirlerse sen onların beyninde hükmet veyahut hükümden i'râz et, onları muhakeme etmekle etmemekte muhayyersin ve eğer sen onların hükmünden i'raz edersen onlar sana hiçbir suretle zarar edemezler.] Zira; Allah-u Tealâ nâs'ın şerrinden seni hıfzettiği cihetle onların adavetinden sana zarar gelmez.

وَإِنْ حَكَمْتَ فَاحْكُم بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ إِنَّ اللهُ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ ﴿42﴾

[Ve eğer sen hükmedersen onalrın beyninde Allah'ın emri ve Kur'ân'ın beyanı veçh üzere adaletle hükmet. Zira; Allah-u Tealâ adaletle hükmedenleri sever ve onlardan razı olur.]

Medarik'te beyan olunduğu veçhile (سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ) Yehûd'u zemde mübalağa ve te'kid için tekrar olunmuştur ve bundan sonra gelecek hükme mukaddimedir. S u h t ; haram olup burada Yehûd hakimlerinin ahkâm-ı Tevrat'ı tağyir ile aldıkları rüşvettir. Ve bilkülliye bereketi zail olduğu için suht denilmiştir. S u h t ; rüşvet, şarap ve kumardan alınan ve zımnında ayıp ve âr olan paralardır. Binaenaleyh; hurmetiyle beraber irtikâb edenlerin arlanmasını icab eden haramdır. Yehûd hakimleri rüşvetle gelen haksızların dâvalarını dinleyip verdikleri rüşveti alıp yedikleri ve haklı olanların sözlerini dinlemediklerinden Vâcib Tealâ bu âyette onları yalan dinlemekle ve haram yemekle zemmetmiş ve âleme rüsvâ kılmıştır. Her ne kadar Cenab-ı Hak bu âyet-i kerimeyi Yahudileri zem hakkında inzar etmişse de bilûmum rüşvetle hükmeden hakimler bu zemde dahillerdir.

Resûlullah'ın muhayyer olduğu h ü k ü m ; bundan evvelki âyette beyan olunan recim meselesi veyahut Beni Kurayza ile Beni Nadiyr beyninde vaki olan bir kıtal meselesidir. Fakat itibar lâfzın umumunadır, sebeb-i nüzulün hususuna değildir. Binaenaleyh; Resûlullah'ın muhayyer olması umum kâfirler hakkındadır.

Bu âyetin hükmü mensuh veya muhkem olmasında ihtilâf vardır. İmam Şafiî indinde âyetin hükmü bakîdir. Binaenaleyh; İslâm hâkimleri muhakeme için müracaat eden kâfirleri muhakeme etmek ve etmemek beyninde muhayyerdir. Amma İmam-ı Azam indinde âyetin hükmü mensuhtur. Binaenaleyh; gerek ehl-i zimmetten ve gerek ehl-i zimmet olmayan kâfirlerden muhakeme için müracaat edenlerin muhakemelerine bakmak ve ahkâm-ı şer'iye dairesinde hükmetmek hâkim üzerine vâcibtir. Beyzavi'nin beyanı veçhile esah olan da budur. Çünkü; Resûlullah bilûmum nâs'a meb'us olup ahkâm-ı şeriata razı olarak bab-ı şeriatta muhakeme isteyenler kimler olursa olsun reddolunmaz ve bilhassa müracaat edenlerin ikisi de zimmî veyahut birisi zimmî olursa hiç reddolunmaz. Zira; bize zimmetle biz onun hukukunu muhafazayı ve onlardan zulmü kaldırmayı taahhüd

ettiğimizden dâvalarına bakmamak zimmetin zımnında vaki olan taahhüde münafidir. Binaenaleyh; onların muhakemelerine bakmak hâkim üzerine vâcibtir.

Hulâsa; Yehûd hâkimlerinin yalanı dinleyip, doğru sözü dinlemedikleri ve yalan dâvayı dinleyerek aldıkları rüşveti kemâl-i hırsla yedikleri ve Yahudilerin Resûlullah'a müracaatlarında muhakemelerine bakıp bakmamakta muhayyer olduğu ve Resûlullah hükümden i'râz ederse Yahudilerin Resûlullah'a bir zarar iras edemeyecekleri ve eğer hükmederse adaletle etmesi vâcib olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ Yahudilerin Resûlullah'ı hakem tayin ettiklerini ve arzularına muvafık hükmederse kabul edip, arzularına muvafık olmazsa kabul etmeyeceklerini mukaavele ettiklerini beyan ettiği gibi Resûlullah'a iman etmedikleri halde hakem tayin etmeleri taaccübe şayan bir hâl olduğunu dahi beyan etmek üzere:

وَكَيْفَ يُحَكِّمُونَكَ وَعِندَهُمُ التَّوْرَاةُ فِيهَا حُكْمُ اللّهِ ثُمَّ يَتَوَلَّوْنَ مِن بَعْدِ ذَلِكَ وَمَا أُوْلَئِكَ بِالْمُؤْمِنِينَ ﴿43﴾

buyuruyor.

[Ey Resûl-ü Ekrem ! Yahudiler indinde Allah'ın hükmünü cami' Tevrat mevcutken seni nasıl hakem tayin ederler? Tevrat ellerinde bulunduğu ve hâdisenin hükmü de orada mevcut olduğu halde seni hakem tayin etmeleri, insanların taaccüb edeceği vc ukalânın hayrette kalacağı garip birşeydir ki, kendi nebilerinin kitabını bırakıp da sana ve kitabına iman

etmedikleri halde hükmüne müracaat etmeleri taaccübe şayandır ve seni hakem tayin ettikten sonra senin hükmünden i'raz eder, kabul etmezler. Çünkü; arzularına muvafık hükmetmedin. Halbuki onlar iman eder olmadılar.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyette (كَيْفَ) kelimesi istifham ve taaccüb içindir. Vâcib Tealâ'dan taaccüp muhal olduğundan resûlünü Yahudilerin hallerinden taaccübe sevkediyor. Şu halde t a a c c ü p ; Resûlullah'a ve ümmetine aittir. Çünkü; Yahudiler hak olduğunu itikaad ettikleri kitabın ahkâmını terkedip de birtakım batıl ruhsat aramaları hakikatte taaccübe şayan olduğu gibi Resûlullah'ın risaletini tasdik ve kitabının hak olduğunu itikaad etmedikleri halde Resûlullah'ın hükmüne müracaat etmeleri de elbette taaccüb olunacak birşeydir. Resûlullah'a müracaat ettikleri halde şehevat-ı nefsaniyelerine muvafık hüküm zuhur etmeyince o hükümden dönmeleri ikinci derecede taaccübe şayan ve hamakatlarının nihayet derecede olduğuna delâlet eder.

Müracaat ettikleri recim veya katil maddelerinin hükmü Tevrat'ta mevcut olduğundan müracaata ihtiyaç olmadığına işaret için Tevrat'ta hükmün mevcut olduğu beyan olunmuştur.

Yehûd'un bu hakem tayininden maksatları hakkı aramak olmayıp ancak kendi haklarında ehven birşey aradıklarına işaret için arzularına muvafık olmadığında hükümden i'raz ettiklerini beyanla beraber Rasulullah'a iman etmedikleri sarahaten zikrolunmuştur.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile kâfirlerin evsaf-ı mezmumelerini hatırda tutmak ve ef'al-i kabihalarının adem-i imanlarına sebep olduğunu bilmek ve bu evsafla kâfirlerin müminlerden temeyyüz ettiklerine ve inatlarına işaret olmak ve hamakat ve temerrüdleri tavr-ı akıldan hariç ve uzak bir mertebede olduğunu ilân etmek üzere bu'd-ü meratibe mevzu olan (أُوْلَئِكَ) lâfzı varid olmuştur.

Hulâsa; hükm-ü ilâhiyi cami' olan Tevrat kendilerinde olduğu halde Resûlullah'ı hakem tayin etmeleri ve hakem tayin ettikten sonra

hükmüne razı olmamaları taaccübe şayan bir hâl olduğu ve Resûlullah'ı hakem tayin etseler de iman etmedikleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ Yahudilerin Tevrat'ın ahkâmından i'râz ettiklerini beyan ettiği gibi recim hakkındaki Tevrat'ın hükmüne rıza vâcib olduğunu dahî beyan etmek üzere :

إِنَّا أَنزَلْنَا التَّوْرَاةَ فِيهَا هُدًى وَنُورٌ يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ الَّذِينَ أَسْلَمُواْ لِلَّذِينَ هَادُواْ وَالرَّبَّانِيُّونَ وَالأَحْبَارُ بِمَا اسْتُحْفِظُواْ مِن كِتَابِ اللّهِ وَكَانُواْ عَلَيْهِ شُهَدَاء فَلاَ تَخْشَوُاْ النَّاسَ وَاخْشَوْنِ وَلاَ تَشْتَرُواْ بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلاً

buyuruyor.

[Biz Azimüşşan Tevrat'ı inzal ettik ki, o Tevrat'ta hakka îsal eder hükmü havi hidayet ve şüphe olunan meseleyi izah eder nûr vardır, o hidayet ve nûr olan Tevrat'la Allah'a ve şeriatına inkıyad eden nebiler hükmederler. Şol kimseler için hükmederler ki, onlar Yahudi oldular ve Rabbi Tealâ'ya mensub olan mümin-i muhlisler ve fakih olan ulemâ zümresi kitabullahtan hıfzettikleri ahkâmla hükmederler ve onlar hıfzettikleri ahkâma şehadet ve murakabe eder oldular. Hal böyle olunca ey hâkimler ! Nâs'tan korkmayın; ancak benden korkun ve benim âyetlerimle azıcık bir para irtikâb ederek batılı satın almayın.]

وَمَن لَّمْ يَحْكُم بِمَا أَنزَلَ اللّهُ فَأُوْلَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ ﴿44﴾

[Allah-u Tealâ'nın inzal ettiği ahkâmla hükmetmeyen kimseler ancak kâfirlerdir.]

Bu âyette Tevrat'ın beyanolunan h i d a y e t i yle murad; ahkâm-ı şeriatı ve tekâlif-i ilâhiyeyi beyaneden âyetleridir. Ve bu ahkâma temessük edenlerin matluba vasıl olacaklarına işaret için hidayet denilmiştir. N û r la murad; Tevrat'ta usul-ü itikaadiyeyi beyaneden mesaildir. Enbiyanın

İ s l â m o l m a l a r ı yla murad; Tevrat'ın hükmüne razı olup ahkâm-ı ilâhiyeyi nâs'a izhar ve tekâlife inkıyad etmeleridir. İslâm oldukları beyan olunan e n b i y a ' y ı k i r a m la murad; Hz. Musa'dan sonra gelen ve Tevrat'ın ahkâmını muhafaza edip halka tebliğle meşgul olan zevat-ı şerifedir. Çünkü; Tevrat'ın ahkâmı, Hz. İsa'nın bi'seti ve İncil'in nüzulüne kadar bakî olduğundan Musa (A.S.)'la İsa (A.S.) aralarında meb'us olan nebiler Tevrat'ın ahkâmıyla amel ve ona inkıyadla memur oldukları gibi bihakkın da inkıyad ettiklerinden Cenab-ı Hak bu âyette inkıyad ve teslimiyet manâsına İslâm olduklarını beyan buyurmuştur ki, o enbiya, Hz. İsa zamanına gelinceye kadar Yehûd kavminin dünyevî ve uhrevî beyinlerinde vâki' olan münazaalarını hallü fasletmişlerdir.

R a b b a n i y y û n ; halis mümin, fakîh ve müçtehid olanlardır. Zira; onlar da Tevrat'la hükmetmişlerdir. A h b a r ; müçtehidînin içtihatlarıyla amel ve hükmeden avam-ı ulemâdır. Şu halde enbiya ve müçtehitlerle beraber müçtehitlerin mezhepleriyle amel eden ulemânın kâffesi Tevrat'la hükmettikleri halde zaman-ı saâdette bulunan Yahudilerin Resûlullah'a iman etmedikleri gibi ellerinde bulunan ve şu kadar zevatın ahkâmıyla hükmettikleri Tevrat'ın ahkâmına razı olmadıklarını beyanla zemmolunmuş ve rüsvâ kılınmışlardır. Çünkü; ehl-i Tevrat olduklarını iddia ettikleri halde Tevrat'ın açık hükmüne razı olmamak kadar gülünç birşey olamaz. Meselâ «Ben Müslümanım» deyip de Müslümanlıktan hiç haberi olmamak ne kadar gülünç ve çirkin bir şeyse Yehûd'un da kendi kitaplarına itimat etmemeleri aynı haldir.

Kitabullahı h ı ' f z e t m e k l e murad; ahkâmım muhafaza etmek ve hududatını zayi' etmemektir.. Gerek enbiya, rabbaniyyun ve gerek ahbarın cümlesi Tevrat'ın ahkâmının hak olduğuna şahit olduklarını ve Yahudilerin gittikleri tarîkların ve tuttukları mesleklerin batıl olduğunu beyanla bir kat daha terzil olunmuşlardır. Çünkü; şu ta'dâd olunan zümre'i âliye Tevrat'ın ahkâmıyla hükmedip zıya'dan muhafaza ve hak olduğuna şehadet edince bunların o ahkâmı terkedivermeleri elbette mezmum olduğu gibi o ahkâmı tağyir etmek de batıldır. Böyle batıl mesleğe sülûketmek iki sebebe mebni olur:

B i r i n c i s i ; korkudur.

İ k i n c i s i ; birşeye tama'edip ümid etmektir. Korku, ümit üzere mukaddem olduğundan Vâcib Tealâ evvelâ ulemâ ve hâkimlere hitaben «Nâs'tan korkmayın ve korkunuza binaen kitabınızın ahkâmına muhalif hüküm vermeyin ve benden korkun. Zira; ahkâmı tağyir ederseniz benim gazabım daha şiddetlidir. Binaenaleyh; eşraf ve a'yândan ve sair zalemeden korkunuza binaen ahkâmı tağyir etmeyin ki, gazabıma müstehak olmayasınız» ve saniyen «Birşey ümid ederek tamaa düşüp azıcık bir para için ahkâmı tağyire cesaret etmeyin ve rüşvet almak için yanlış hüküm vermeyin» diye emrederek alman mal ne kadar çok olsa zayi' edilen hükmü şer'iye nispetle gaayet az olduğuna işaret için Vâcib Tealâ «Âyetlerim mukaabilinde az bir para satın almayın» buyurmuştur.

Yalnız havfa ve yalnız tamaa binaen hükmü tağyir memnu olduğu gibi mecmûuna binaen dahi tağyir memnudur. Çünkü; eşraftan havfetmek ve avamdan rüşvet almak ikisi de bir hâkimde içtima etmesi mümkün olduğundan her iki cihetten ayrı ayrı nehiy olduğu gibi mecmûundan da nehiy vakidir.

Âyetin «Âhirinde hükm-ü ilâhiye razı olmayanların kâfir olduklarını» beyan; «Zâniler hakkında sarih hükmü tağyir eden Yahûdilerin kâfir olduklarını» beyan etmektir. Zira; sarih ve açık nâs'sı ve ahkâmını inkâr, cemi-i enbiyanın şeriatlarında da küfürdür. Binaenaleyh; Allah'ın inzal

ettiği ahkâmıyla hükmetmeyip tağyir edenlerin iman ismine lâyık ve müstehak olmadıklarını beyanla ahkâmı tağyirin cezası pek ağır olduğuna işaret olunmuştur. Bu âyetin zahirine nazaran fasıkın kâfir olması lâzım gelir. Zira; «Fâsık irtikâb ettiği fıskta ahkâm-ı ilâhiyenin hilâfına ihtiyar etmiştir» demekle havariç taifesi fasıkın küfrüne bu âyetle istidlal etmişlerse de Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile onlara şöylece cevap verilmiştir: «Gerçi fâsık fıskıyla Allah'ın ahkâmının hilafını irtikâb etmişse de bu, lisanında ve zahirde olup kalbiyle o ahkâmın hakkaaniyetini tasdik ve işlediği fıskın günâh olduğunu itikaad ettiğinden kâfir olmaz. Çünkü, k ü f ü r ; hak olan ahkâmı kalbiyle inkâr ve lisanıyla reddetmektir. Fâsık kalbiyle tasdik ettiği için mümindir, fakat imanla beraber ahkâm-ı şeriatın hilâfıyla hükmetmek sair günâhları işlemek kabilindendir. Şu halde âyet-i celilenin hükmü «Bilkülliye inkâr ve hükm-ü ilâhî olduğunu redle beraber hilafıyla hükmederse kâfir olur» demektir.

Bu âyette birçok tevcihat varsa da esah olan tevcih budur. Eğer âyetten maksat bu olmasa Kur'ân'ın hilâfında birşey irtikâb edenlerin kâfir olmaları lâzım gelirdi. Halbuki; hak olduğuna imanla beraber hilafını irtikâp küfür değildir ve olamaz. Çünkü; bilûmum günâhlar Kur'ân'ın hilafıdır. günâhtan hâlî bir fert tasavvur olunamaz. Eğer her günâhı irtikâb eden kâfir olsa âlemde mümin bulunmamak lâzım gelir, bu ise bâtıldır. Binaenaleyh; Ebussuud Efendi'nin tefsiriyle Feth-ül Beyan'da Allah'ın inzal ettiği ahkâmla hükmetmemek istihfaf veya istihlâl veya inkâr tariklanyla hilâfında hükmün küfür olacağı ve hak olduğunu tasdik ve ikrarla beraber hilâfında hükmün küfür olmadığı beyan olunmuştur.

***

Vâcib Tealâ Tevrat'ta zaninin hükmü recim olup Yehûd'un tağyir ettiklerini beyan ettiği gibi Tevrat'ta kısas mevcutken onu dahî tağyir ettiklerini beyan etmek üzere :

وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالأَنفَ بِالأَنفِ وَالأُذُنَ بِالأُذُنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ

buyuruyor.

[Biz Azimüşşan Tevrat'ta Yahudiler üzerine yazdık ve dedik ki: «Kaatil, maktul bedelinde katlolnnur ve bir kimsenin gözünü kör eden kimsenin gözü onun bedelinde kör edilir ve bir kimsenin burnunu kesen kimsenin burnu, kestiği burun bedelide kesilir ve bir kimsenin kulağını kesen kimsenin kulağı, kestiği kulak bedelinde kesilir ve bir kimsenin dişini çıkaran kimsenin dişi, çıkardığı diş bedelinde çıkarılır ve bedenin sair cihetinde yaralar da kısas olunur.]

فَمَن تَصَدَّقَ بِهِ فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَّهُ

[Tarafeynden müsavat üzere kısas vâcib olduğu halde bir kimse kısası afla cinayet eden kimseye bedenini tasadduk ederse tasadduk, o kimsenin günâhlarına kefaret olur.]

وَمَن لَّمْ يَحْكُم بِمَا أنزَلَ اللهُ فَأُوْلَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿45﴾

[Ve eğer bir kimse kısas hakkında Allah'ın inzal ettiği ahkâmıyla hükmetmezse işte onlar taat-ı ilâhiyeden çıkmış ve ahkâm-ı ilâhiyeyi mevziinden çıkarmış birtakım zalimlerdir.]

Yani; Tevrat'ta Allah-u Tealâ zânilere recmi vâcib kıldığı halde Yahudiler recmi fukara gürûhuna icra edip zenginlere göz yummakla Tevrafın ahkâmını tağyir ettikleri gibi Tevrat'ta kısâsâ müteallik hükmü dahi tağyir etmişlerdir. Halbuki Tevrat'ta biz bir şahıs mukabilinde şahıs ve göz mukaabilinde göz ve burun mukaabilinde burunve kulak mukaabilinde kulak ve diş mukaabilinde dişin ve sair bedende yaralar mukaabilinde yaranın kısâs olunacağını yazdık ve herkesin müsavat-ı tâmme üzerine hukuukunu istifa etemsini vâcib kıldık . Binaenaleyh; zengin ve fakir şerif ve hasis cümlesi hakkında kısâsın icrasını emrettik ve bu vesileyle insanların nefislerini ve azalarını gâyrîntecavüzünden masun kıldık. Amma bir kimsenin kısas hakkı olduğu halde o hakkını istifadan feragat ve kendine cinayet eden kimsenin kusurunu af ve kısas hakkını tasadduk ederse bu sadaka onun hakkında kefarettir ve hakkında tasarrufta mezundur. Zira; herkesin tasarrufu serbesttir. Şu ahkâm böylece sarih beyan olununca eğer bir kimse Allah'ın inzal ettiği ahkâmla hükmetmezse o kimse zâlimdir.

Tefsir-i Taberi ve Hâzin'de beyan olunduğu veçhile âyetin sebeb-i nüzulü; Beni Kurayza'nın dâvalarıdır. Çünkü; zaman-ı cahiliyede Medine'de bulunan Yahudilerden (Beni Nadiyr) kabilesi gaalip ve (Benî Kurayza) mağlûp olduğundan kısasta ve diyette müsavata riayet etmezlerdi. Binaenaleyh; (Benî Nadiyr)'den maktulün diyet-i kâmil ve (Kurayza)'dan maktulün diyeti nısıf ve sair azada (Benî Nadiyr)'den bir göze (Kurayza)'dan iki göz ve (Benî Nadiyr)'den bir kulağa (Kurayza)'dan iki kulak kısas olunmakla (Benî Nadiyr) kendilerini âlî addederlerdi. İşte Benî Nadiyr kendi kavminden biri bedelinde (Kurayza)'dan iki almakla ahkâm-ı Tevrat'ı ihlâl etmişlerdi. Vakta ki, Resûlullah Medine'yi teşrif buyurup şeriatı neşrederek müsavat esasını kurunca (Benî Kurayza)'nın (Benî Nadiyr)'den şikâyetleri üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir. Yani; Tevrat'ta müsavat esası cari olduğu cihetle (Benî Nadiyr)'ın yapmış oldukları muamele kendi şeriatlarının hilafı olduğu beyan olunmuştur.

Bizim nebimizden evvel geçen enbiyanın şeriatlarından Allah-u Teala'nın Kugândabize hikâye ettiği ahkâm aynıyla bize şeriat olduğundan bu âyette beyan olunan kısas usulü Tevrat'tan hikâye olunmuşsa da bize de ayn-ı şeriattır. Binaenaleyh; şeriat-ı Muhamediyede kıtaIde kısâs olduğu gibi azanın itlafında ve vücuda başkasının yapmış olduğu yarada da kısas vardır. Eğer kısas mümkün olur ve tehlikeye bâdî olmazsa... Amma tehlike ihtimali, olursa o yara mukaabîlinde yaralayan kimse yaralanan kimseye yaranın bedelini verir, bu hususta tafsilât kütüb-ü fıkhiyemizde mezkûrdur. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak müsavat mümkün olan azaları beyandan sonra yaralarda kısas olduğunu beyan buyurmuştur. Fakat bu, müsavat mümkün olan yerlerdedir. Meselâ kemik kırılmak ve içeride âlet sakatlanmak ve et kesilmek gibi müsavat müteazzir olan yaralarda hüküm, bedele intikaal eder. Çünkü; asıl müteazzir olunca bedele intikaal kavaid-i usuliyemiz iktizasındandır.

Amma bir kimse kısas hakkını affederse günâhına kefaret olacağını beyanla Cenab-ı Hak kullarını af cihetine terğib etmiştir. Binaenaleyh; Kesulûllah'a, kısas icab eder bir cinayetten şikâyet olunduğunda Resûlullah'ın af cihetine terğib ettiği Enes) Hazretlerinden mervidir. Şu halde şer'an sabit olan bir cinayet hakkında hükmünü icra etmeksizin hakim-üşşeri' tarafından bir kere af teklifi meşrudur. Şu tafsilât (كفارة له)'de bulunan zamir cinayet icra olunup hak sahibi olan kimseye râci' olursa... Amma zamir caniye râci' olursa «Hak sahibinin affıyla caninin cinayetine kefaret olur» demektir ki, âhirette muahaze olunmayacağına delâlet eder. Çünkü; hak sahibi hakkını affedince mutalebe kalmaz denilmiş ise de Feth-ül Beyan'da zikrolunduğu veçhile eğer cinayet katil olursa kaatile üç hak teveccüh eder :

B i r i n c i s i ; haram olan şeyi irtikâbına binaen hakkullahtır.

İ k i n c i s i ; maktulün,

Ü ç ü n c ü s ü ; veresenin haklarıdır.

Kaatil fiilinden nedametle tevbe ve istiğfarla varislere nefsini teslim ve varisler de affederlerse hakkullah, tevbeyle, veresenin hakkı da afla sakıt olur. Lâkin maktulün hakkı kıyamete kalırsa da Cenab-ı Hakkın kıyamette beyinlerini telif etmek ihtimaline binaen dünyada varislerin affı caninin tevbesiyle beraber kefaret olacağı beyan olunmuştur. Amma cinayet kıtalden başka olduğunda hak sahibi berhayat olup hakkını affeder ve rîakkullah da tevbeyle sakıt olunca âhirette muahaze kalmaz. İşte âyette ikinci manâ bu tevcihe nazaran sahih olur. Fakat hak sahibinin affıyla kendi günâhlarına kefaret olmak esahtır. Çünkü; (له) zamirinin hak sahibine râci' olması zahirdir. Zira; caninin ismi sarahaten sebketmediği için o zamiri caniye irca' etmek hilâf-ı asıldır.

Birinci âyette Allah'ın inzal ettiği ahkâmla hükmetmeyenlerin haliklarına karşı kusurlarına binaen kâfir oldukları ve bu âyette Allah'ın ahkâmıyla hükmetmeyenlerin nefislerine zulmettikleri için zâlim oldukları beyan olunmuştur.

Hulâsa; bütün azada ve nefiste kısasın farzolduğu Vâcib Tealâ'nın Tevrat'ta Benî İsrail üzerine yazdığı ve hak sahibi hakkını affederse günâhlarına kefaret olacağı ve Allah'ın ahkâmıyla hükmetmeyenlerin zâlim oldukları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ Musa (A.S.)'ın ve ondan sonra gelen enbiyanın Tevrat'la hükmettiklerini ve Tevrat'ın recim ve kısas gibi bazı ahkâmını Benî İsrail'in tağyir ettiklerini beyan ettiği gibi Hz. İsa'nın bi'setini de beyan etmek üzere :

وَقَفَّيْنَا عَلَى آثَارِهِم بِعَيسَى ابْنِ مَرْيَمَ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرَاةِ

buyuruyor.

[Tevrat'la hükmeden enbiyanın zamanları münkariz olunca Biz Azimüşşan onların arkalarına Meryem'in oğlu İsa (A.S.)'ı kendinden evvel geçen Tevrat'ın ahkâmını tasdik eder olduğu halde tâbi kıldık.] Ve enbiyanın irtihallerinden sonra İsa'yı icad ettik ve onların eserlerine tâbi kıldık.

وَآتَيْنَاهُ الإِنجِيلَ فِيهِ هُدًى وَنُورٌوَمُصَدِّقًالِّمَابَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرَاةِ وَهُدًى وَمَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ ﴿46﴾

[Biz İsa (A.S.)'a İncil'i verdik ki, o İncil'de saâdet-i dareyne îsal eder hidayet ve hakaayik izah eder nûra benzeyen ahkâm vardır ve İsa (A.S.) Tevrat'ın ahkâmını tasdik ettiği gibi İncil de kendinden evvel geçen Tevrat'ın ahkâmını tasdik eder ve müttekilere mev'ize ve matluplarına îsal eder hidayet olduğu halde Biz İncil'i İsa (A.S.)'a verdik]

وَلْيَحْكُمْ أَهْلُ الإِنجِيلِ بِمَا أَنزَلَ اللّهُ فِيهِ وَمَن لَّمْ يَحْكُم بِمَا أَنزَلَ اللّهُ فَأُوْلَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿47﴾

[Allah'ın İncil'de inzal ettiği ahkâmla ehl-i İncil hükmetsinler. Eğer bir kimse Allahın inzal ettiği ahkâmla hükmetmezse işte onlar ancak tâat-ı ilâhiyeden çıkmış fasıklardır.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile Hz. İsa'nın Tevrat'ı tasdiki; Tevrat'ın taraf-ı ilâhiden nazil ve hak olup zamanında onunla amel vâcib ve nesih arız olmayan ahkâmını tasdik olduğu cihetle Hz. İsa'nın şeriat-ı müstakille sahibi olmasına mâni değildir. Ayette evvelki tasdik; İsa (A.S.) tarafından olup ikinci tasdik; İncil tarafından olduğu cihetle tekrar yoktur. Bu âyette Vâcib Tealâ İncil'i beş sıfatla tavsif etmiştir.

B i r i n c i s i ; hidayet olmasıdır. Çünkü; İncil'de akaaid-i hokkaya delâlet eder âyetler olduğu cihetle İncil insanlar için o zamanda ayn-ı hidayetti.

İ k i n c i s i ; nûr olmasıdır. Çünkü; İncil, insanların sebeb-i saâdetleri olan ahkâm-ı şeriatı beyan ettiği cihetle nûr ismine seza ve lâyık olduğundan nûr denmiştir.

Ü ç ü n c ü s ü ; Tevrat'ı musaddık olmasıdır. Çünkü; İncil kendinden evvel nazil olan Tevrat'ın kütüb-ü semaviyeden bir kitap olup zamanında amel vâcib olduğunu tasdik ettiğinden İncil'e musaddık unvanı verilmiştir.

D ö r d ü n c ü s ü ; İncil'in cihet-i uhradan hidayet olmasıdır. Çünkü İncil; ahkâm-ı şeriatı beyan ettiği cihetle hidayet olduğu gibi Hz. Muhammed'in bi'setini tebşir ve evsafını beyan ettiği cihetle dahî nâs'ı doğru yola sevk ettiğinden ikinci merrede tekrar hidayet unvanıyla tavsif olunmuştur.

B e ş i n c i s i ; İncil'in müttekilere mev'ize olmasıdır. Çünkü İncil; nesayih ve mevaiz üzerine müştemil olduğundan İncil'in mev'ize olduğu beyan olunmuştur.

Ehl-i İncil'e «İncil'in mazmunuyla hükmedin» demek; «Muhammed (A.S.)'ın nübüvvetine müteallik âyetlerle ve nesih târî olmayan ahkâmıyla hükmedin, ahkâmını tağyir etmeyin» demektir. Şu halde e h l - i İ n c i l 'le murad; zaman-ı saâdette bulunan Ve onları Resûlullah'ın nübüvvetine müteallik olan âyetlerinde haktan ayrılmamalarıyla emir, tavsiye ve insafa davet etmektir.

Bu âyet; zaman-ı sabıkı hikâye ettiğine nazaran âyette (قلنا) kelimesi mukadderdir. Şu halde manâ-yı âyet şöyledir: [Biz enbiya-yı sabıkanın asarına İsa (A.S.)'ı, Tevrat'ı, tasdik eder olduğu halde tâbi kıldık ve mahza hidayet olan ve mesaili izah ve beyanda yegâne sebep olmakta nûra benzeyen ve Tevrat'ı tasdik eden ve nübüvvet-i Muhammediyeyi tebşir ettiği cihetle halkın ihtisasına sebep ve müttekilere mev'ize olan İncil'i İsa (A.S.)'a verdik ve dedik ki: Ehl-i İncil, İncil'de Allah'ın inzal ettiği

ahkâmla hükmetsinler. Allah'ın inzal ettiği ahkâmla hükmetmeyenler ancak fasıklardır.]

Bu sûrede Allah'ın inzal ettiği ahkâmla hükmetmeyenlere üç veçhile hüküm lâhik oldu.

B i r i n c i s i ; kâfir,

i k i n c i s i ; zâlim,

Ü ç ü n c ü s ü ; fasık olmalarıdır. Bazıları «Evvelki âyet hükm-ü ilâhiyi inkâr ederek hilâfına hükmedenler, ikinci âyet Yahudiler, üçüncü âyet Nasara hakkındadır» demişlerse de esah olan umumidir. Çünkü; itibar lâfzın umumunadır.

Medarik'te beyan olunduğu veçhile âyetin üçünün de inkâra mahmul olması caizdir. Zira; ankasdin inkâr ve Allah'ın inzal ettiği ahkâmın hilâfıyla hükmeden kimse kâfir, zalim ve fasık olur. Çünkü; bir şahısta şu evsafın üçü de cem'olmasında bir mâni yoktur ki, bir şahıs, kâfir olduğu gibi zâlim ve fasık da olabilir. Binaenaleyh; manâ-yı nazım: [Allah'ın hükmünü terkeden kimse Allah'ın nimetine kâfir, hükmünde zalim ve fiilinde fasık.] demek olur.

Hulâsa; Hz. İsa'nın Musa (A.S.) ve ondan sonra gelen enbiyanın eserlerine tâbi olarak icad olunduğu ve kendinden evvel nazil olan Tevrat'ın ahkâmını tasdik ettiği ve nûr-u hidayet olan ve Tevrat'ı tasdik eden ve müttekilere mev'ize olan İncil'in Hz. İsa'ya verildiği ve ehl-i İncil'in, İncil'in ahkâmıyla hükmetmeleri vâcib olduğu ve Allah'ın inzal ettiği ahkâmıyla hükmetmeyenlerin ancak fasık oldukları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir

***

Vâcib Tealâ İsa (A.S.)a İncil'i verdiği gibi bizim nebimize de Kur'ân'ı inzal ettiğini beyan etmek üzere :

وَأَنزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْكِتَابِ وَمُهَيْمِنًا عَلَيْهِ فَاحْكُم بَيْنَهُم بِمَا أَنزَلَ اللّهُ وَلاَ تَتَّبِعْ أَهْوَاءهُمْ عَمَّا جَاءكَ مِنَ الْحَقِّ

buyuruyor.

[Habibim ! Hakka mukaarin ve kendinden evvel nazil olan kitabı tasdik eder ve tahrif ve tağyirden muhafaza ve murakabe edici olduğu halde Biz Azimüşşan sana Kur'ân'ı inzal ettik. Şu halde ehl-i kitap sana muhakeme için müracaat ederlerse sen onlar arasında Allah'ın inzal ettiği ahkâmıyla hükmet ve haktan sana gelen Kur'ân'ın haricine çıkma ve onların arzularına ittiba etme.]

لِكُلٍّ جَعَلْنَا مِنكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا

[Sizden herbiriniz için biz şeriat ve açık yol kıldık.]

Yani; biz Musa'ya Tevrat'ı ve İsa'ya İncil'i verdiğimiz gibi Habibim ! Sana da hakka mukaarin olan Kur'ân'ı inzal ettik ki, o Kur'ân, kendinden evvel nazil olan kitapların taraf-ı ilâhiden hak olarak nazil olduklarını tasdik ve kendinden evvel nazil olan kitapların kütüb-ü semaviye olduğuna şehadet ve onların hak olduğunu halka beyan eder. Hâl böyle olunca Habibim ! Sen ehl-i kitabın beyinlerinde Allah'ın inzal ettiği ahkâmıyla hükmet ve hak olarak sana gelen ahkâmdan meyledip onların arzularına ittiba etme. Sizden herbiriniz için müddet-i muayyenede şeriat ve açık tarikatlar halkettik ve herkesin o müddet zarfında o tarika sülük etmesini vâcib kıldık. Binaenaleyh; Benî İsrail için Tevrat'ın şeriatını İncil nazil oluncaya kadar tarîkat-ı vazıha kıldık. İncil'in inzaliyle o tarikat hitam buldu ve onun makaamına İncil'in şeriatı kaaim oldu ve nâs için Kur'ân'ın

nüzulüne kadar o tarikata sülûkü biz vâcib kıldık. Kur'ân'ın şeriatı kaaim oldu. Kıyamete kadar Kur'ân'ın tarikatına sülûkü nâs üzerine vâcib kıldık. Şu halde gerek Yahudi ve gerek Nasara ve gerek İslâm herbirerleri için ayrı ayrı zamanlarında şeriatları vardır.

Fahr-i Razinin beyanı veçhile bu âyette h i t a p ; Resûlullah'adır. İnzal olunan k i t a p la murad; Kur'ân'dır. Kur'ân'ın azametine işaret için kitap lâfzı tazime delâlet eden elif lâm ile varid olmuştur. Kur'ân'ın tasdik ettiği k i t a p l a r la murad; Kur'ân'dan evvel nazil olan kütüb-ü semaviyedir.

Kütüb-ü semaviyeden, sonra gelen kitap, evvel gelenin hukukunu muhafaza ve taraf-ı ilâhiden hak olarak geldiğine şehadet etmek âdet olduğundan Kur'ân dahî kendinden evvel nazil olan kitapların hak olduğuna şehadet ederek haklarını muhafaza etmiştir. Binaenaleyh; onlardan nesholunmayan ahkâmın bakî olduğuna Kur'ân şehadet edince amel vâcib ve Kur'ân'da zikrolduğu için onlar da şeriat-ı Muhammediye ahkâmı cümlesinden olur. Meselâ; Tevrat'ın recim ve kısas hükümlerini Kur'ân aynıyla ibkaa ettiği için amel vâcibtir, lâkin bu amel, şeriat-ı Musa'dan olmak üzere değil, belki şeriat-ı Muhammediye ahkâmından olmak üzere vâcibtir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile Kur'ân nesihten ve tağayyürden mahfuz olduğu için diğer kitaplara rakip olduğu ve muhafaza ettiği beyan olunmuştur. Çünkü; Kur'ân bunların hak olduğuna şehadet edince bunların kütüb-ü ilâhiyeden olduklarına itikad bakî kalır. Çünkü; Kur'ân'ın hükmüne nesih yoktur. Binaenaleyh; Kur'ân'ın şehadeti halelden ve taarruzdan salimdir. Şu halde bu şehadetle sabit olan dâva ebeden sabit kalır.

Ehl-i kitabın hava ve heveslerine ittibadan zahirde nehiy; Resûlullah'a ise de hakikatte ümmetinedir. Zira; Resûlullah'ın onların havalarına ittibaı nefsinde mümkünse de ilm-i ilâhiye nazaran muhaldir. Binaenaleyh; Resûlullah'ı nehiy; ümmetini nehyetmektir.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile ş i r ' a ve ş e r i a t ; hayat-ı beşere hadim olan suya giden yol manâsına olup su; hayat-ı faniyeye hadim olduğu gibi din de hayat-ı ebediyeye hadim olduğundan dine şeriat denmiştir. Şeriat-ı sabıka ahkâmından Kur'ân'ın hikâye edip nesholunmayanlarla bizim amelimiz, kendi şeriatımız olmak itibarıyladır, yoksa şeriat-ı sabıka ahkâmından olmak itibarıyla değildir. M i n h a c ; din için açık yoldur.

***

Vâcib Tealâ her ümmete bir şeriat ihsan ettiğini beyan ettiği gibi bütün milletleri bir ümmet kılmayı murad etseydi cümle insanların bir ümmet olacağını beyan etmek üzere :

وَلَوْ شَاء اللهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَكِن لِّيَبْلُوَكُمْ فِي مَآ آتَاكُم فَاسْتَبِقُوا الخَيْرَاتِ

[Eğer Allah-u Tealâ dilese sizi bir ümmet kılardı ve lâkin Allah-u Tealâ size verdiği şeriatlarda sizi imtihan için muhtelif kıldı. Hâl böyle olunca hayrata sür'at edin.]

إِلَى اللهُ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿48﴾

[Ancak cemiinizin varacağınız yeriniz huzur-u ilâhidir. Binaenaleyh; Allah-u Tealâ ihtilâf ettiğiniz meseleleri size orada haber verir.]

Yani; eğer Allah-u Tealâ sizin cemaat-ı vahide olmanızı ve din-i vâhid üzere ittifakınızı murad etmiş olsaydı sizi bir din üzere ittifak etmiş ve bir şeriat üzerine toplanmış millet-i vahide kılardı. Lâkin Allah-u Tealâ sizin

herbirinize ihsan ettiği dinde sizi imtihan etmek ve o dinin ahkâmıyla müptelâ kılmak için sizin ümmet-i vahide olmanızı murad etmedi. Belki adedinizi çoğalttı, milel-i muhtelife kıldı. Şu halde Cenab-ı Hak imtihan için muhtelif kılınca sizler ibadat ve tâât ve hayrat ve hasenata müsabaka edin. Ve her milletin kendi şeriatı dairesinde ibadete sür'at etmesi lâzımdır. Zira; sizin merciiniz ancak huzur-u Bâridir. Binaenaleyh; Allah-u Tealâ sizin ihtilâf ettiğiniz mesaili ve onda hak olan ve olmayanı size haber verir. Şu halde — muteber olduğu zamanda — kendi dininizin muktazasından olan hayrata sa'yedin ki, fırsattan müsefid ve ibadatta gayrılara takaddüm şerefiyle müşerref olasınız.

Vâcib Tealâ, insanları ümmet-i vahide kılmadığının hikmeti herkesi kendi dininde imtihan etmek olduğunu ve herkesin amelini kendine haber vereceğini beyan etmiştir ki, ihtilâf bu dünyadadır. Huzur-u ilâhide sekler zail olur, hakikat meydana çıkar, muhikla muptil bilinir ve herkesin cezası tertib olunup taraf-ı ilâhiden haber verilince hiçbir şeyde kimsenin tereddüdü kalmaz.

Allah-u Tealâ kullarını imtihan için ümmet-i vahide kılmayıp ayrı ayrı şeriatlara tâbi kılınca ümmetler için herkesin kendi dininin ahkâmından olan itikaad-ı hakka ve a'mâl-i salihaya müsaraat ve saâdet-i dareyni ihraz için gayret etmek vâcib olduğu Ebussuud Efendi'nin cümle-i beyanatındandır.

***

Vâcib Tealâ resûlüne inzal buyurduğu kitabın bazı ahkâmını beyandan sonra bazı âhari beyan etmek üzere :

وَأَنِ احْكُم بَيْنَهُم بِمَآ أَنزَلَ اللهُ وَلاَ تَتَّبِعْ أَهْوَاءهُمْ وَاحْذَرْهُمْ أَن يَفْتِنُوكَ عَن بَعْضِ مَا أَنزَلَ اللهُ إِلَيْكَ

buyuruyor.

[İnzal ettiğimiz kitapta Habibim ! Sana emrettik ve dedik ki: ehl-i kitap ve sair nâs beyninde Allah'ın inzal ettiği Kur'ân'la hükmet ve onların arzularına ittiba etme. Allah'ın sana inzal ettiği ahkâmın bazısından seni çevirip başka tarafa meyletmekle seni fitneye düşürmek isterler. Onların bu gibi teşebbüslerinden ihtiraz et.] İşte böyle demekle sana tenbih ettik.

فَإِن تَوَلَّوْاْ فَاعْلَمْ أَنَّمَا يُرِيدُ اللّهُ أَن يُصِيبَهُم بِبَعْضِ ذُنُوبِهِمْ وَإِنَّ كَثِيرًا مِّنَ النَّاسِ لَفَاسِقُونَ ﴿49﴾

[Eğer onlar senin hükmünden döner, kabul etmezlerse habibim ! Sen bil ki, Allah-u Tealâ onların bazı günâhlarını onlara isabet ettirmek murad eder. Halbuki nâs'tan çokları tâat-ı ilâhiyeden çıkmış fâşıklardır.]

Yani; habibim ! Biz Kur'ân'ı sana hakka mukaarin olarak inzal ettiğimiz gibi ehl-i kitap ve cümle milletler arasında senin, Allah'ın inzal ettiği ahkâmla hükmedip ehl-i kitabın arzularına ittiba etmemenle dahî inzal ettik ve dedik ki, Allah'ın ahkâmıyla hükmet ve onların istediklerine bakma ve onların, sana inzal olunan bazı ahkâmda hile yaparak seni fitneye düşürmesinden hazer et. Binaenaleyh; senin adaletle hükmünden onlar iraz ederlerse iyi bil ki Allah-u Tealâ, onları bazı günâhlarıyla muaheze edip, günâhlarının cezasını onlara isabet ettirmek ister. Ve şunu da bil ki, nâs'ın çokları fâşıktır. Binaenaleyh; sözlerine iltifat etme.

Beyzavi ve Hâzin'in beyanları veçhile âyetin sebeb-i nüzulü; Yehûd ulemâsının Resûlullah'a hilafı vâki teklifleridir. Çünkü Medine'de ve civarında bulunan Yehûd hahamları bilistişare «Gelin Muhammed (S.A.)'a gidelim. Biz Yehûd'un ulemâsı ve eşrafıyız. Biz iman edersek

Yahudiler iman eder. Fakat şu şartla ki, bazı muhakemede bizim lehimize diğer Yahudilerin aleyhine hükmetmelisin diyelim. Memul ki bu hile ve fesatla onu dininden döndürür, sözümüze uydurur ve istediğimizi yaptırırız» dediler ve Huzur-u Risalete gelerek kararlarını söylediler. Resûlullah'ın onları reddetmesi üzerine âyetin nazil olduğu mervidir.

Vâcib Tealâ kitabı inzal ettiğini beyandan sonra kitabın bazı ahkâmını bu âyetle beyan buyurmuştur. F i t n e yle murad; Resûlullah'ı iğfal etmek üzere Yahudiler tarafından söylenen süslü sözlerdir. Hükm-ü Resûlullah'tan iraz edenleri bazı günâhlarıyla muahaze edeceğini beyanla erbab-ı masiyeti ve bilhassa ahkâm-ı şeriyeyi bozmak ve bozdurmak isteyenleri Vâcib Tealâ tehdid etmiştir. günâhlarının bazısının cezası helâklerine kâfi olduğuna işaret için bazı günâhlarıyla mücazat edeceğini beyan buyurmuştur ki, diğer günâhlarıyla mücazat yok manâsına değildir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile evvelki âyet Yahudilerin arzuları recmi celde tahvil edip recim lâzım gelen yerde celdle iktifa etmek olduğundan Cenab-ı Hak zâninin cezasını tertip hakkında Allah'ın inzal ettiği Kur'ân'la hükmedip onların arzularına tâbi olunmamasını tavsiye buyurmuştur. İkinci âyette sebeb-i nüzulde beyan olunduğu veçhile mutlakaa ahkâmda veyahut katil meselesinde kendi arzularına göre hükmolunmasını istemeleri üzerine onların arzularına ittiba olunmamasını tavsiye buyurmuştur. Binaenaleyh; âyetlerde tekrar yoktur. Çünkü; evvelki hüküm recme ve ikinci hüküm kıtale ve saireye müteallik olduğundan havanın mercileri başka olduğu cihetle nehiylerin mercileri de başkadır. Binaenaleyh; tekrar yoktur.

Feth-ül Beyan, Hâzin ve Kazi'nin beyanları veçhile bu âyette b a z ı z ü n û p la murad; Resûlullah'ın hükmünden i'râz etmeleridir. İ'râz; büyük bir cinayet olup Yehûd'un katillerine, esaretlerine ve memleketlerinden tardolunmalarına kâfi olduğuna işaret edilmiş ve Yehûd'un küfür üzere ısrar ve inat ve hakkı kabul etmemekte temerrüd edip insaftan büsbütün

tecerrüd ettiklerine işaret için âyetin âhirinde nâs'ın çoklarının fâsık olduğu beyan olunmuştur.

Hulâsa; Allah-u Tealâ'nın inzal ettiği ahkâmla hükmetmek ve kâfirlerin arzularına ittiba eylememek ve batılı hak suretinde tezyin etmekle hakkın hilâfına sevkederek fitne ilkaa etmelerinden hazer etmek vâcib olduğu ve Allah'ın inzal ettiği ahkâmdan i'râz edenlerin bazı günâhlarıyla ihlâk olunacakları ve nâs'tan çoklarının fâsık oldukları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ resûlüne inzal ettiği ahkâmıyla hükmetmesini emrettikten sonra Allah'ın ahkâmının gayrıyla hüküm, hükm-ü cahiliye olduğunu beyan etmek üzere :

أَفَحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ يَبْغُونَ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللهُ حُكْمًا لِّقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴿50﴾

buyuruyor.

[Habibim ! Onlar senin hükmünden i'râz ederler de zaman-ı cahiliye hükmünü mü isterler. Allah'ın vahdaniyetini bilen kavmiçin hüküm cihetinden Allah'tan daha güzel kim olabilir?]

Yani; vahy-i ilâhimize müstenid olan senin hükmünü kabul etmezler de zaman-ı cahiliyenin, akim ve mantığın hilafı olan hükümlerini mi isterler? Halbuki aklı ve iz'anı olan kavmiçin Allah'ın hükmünden daha güzel hükmü kim yapabilir? Elbette kimse yapamaz. Binaenaleyh; Allah'ın inzal ettiği ahkâmla hüküm, elbette güzeldir. Şu halde onun haricinde hüküm isteyenlerde akıl yoktur.

Bu âyetle Vâcib Tealâ Yahûdilerde akıl ve iz'an olmadığına tariz etmiş ve ehl-i kitap oldukları halde cahiliye hükmünü istemeleriyle tezyif buyurmuştur.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile âyetin sebeb-i nüzulü; yukarıda beyan olunan Yahudilerden (Benî Nadiyr) kabilesinin (Kurayza) kabilesi üzerine kısasta, diyette ve sair hususatta iki misil fazilet dâvasında bulunarak (Benî Nadiyr)'den bire bedel (Kurayza)'dan iki olması üzerine icra-yı ahkâm ettiklerinden (Kurayza)'nın şikâyetlerine binaen Resûlullah'ın müsavatlarıyla hükmüne razı olmamaları üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile Yahudiler erbab-ı ilm ve iz'an ve kitap sahibi oldukları halde millet-i cahiliyenin hükmünü istemeleri taaccübe şayan olduğuna işaret için istifham-ı inkâriye ve taaccübe delâlet eden hemzeyle varid olduğu gibi inkâr ve taaccübü te'kid için hükm-ü cahiliye, talep manâsına olan (يَبْغُونَ) üzerine takdim olunmuştur. Şu halde taaccübe şayan; iki halleri vardır:

B i r i n c i s i ; Resûlullah'ın hükmünden irazlan, diğeri de; kitabi oldukları halde cahiliye hükmünü istemeleridir.

***

Vâcib Tealâ Yehûd'un bazı kötü ahlâklarını beyan ettiği gibi dost ittihazına şayan olmadıklarını dahi beyan etmek üzere ;

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ لاَ تَتَّخِذُواْ الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى أَوْلِيَاء

buyuruyor.

[Ey müminler ! Yehûd ve Nasara'yı dost ittihaz etmeyin.]

بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاء بَعْضٍ

[Zira; onların bazısı bazısının dostudur.]

وَمَن يَتَوَلَّهُم مِّنكُمْ فَإِنَّهُ مِنْهُمْ

[Ve eğer sizden bir kimse onları dost ittihaz ederse o kimse onların zümresinden ve Allah'ın sevmediği kullarından olur.]

إِنَّ اللّهَ لاَ يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿51﴾

[Zira; Allah-u Tealâ zâlim olan kavmi doğru yola isal etmez.]

Yani; ey müminler ! Yehûd ve Nasara'ya yardım eylemeyin ve onlardan yardım beklercesine hakikî dost ittihaz ve onları kendinize kardeş addetmeyin. Zira; Yehûd'un bazısı bazısına ve Nasara'nın da bazısı bazısına dosttur. Binaenaleyh; onlar size dost olmazlar ki, siz onlara dost olasınız. Şu halde size dost olmayanlara siz hakikî dost olup müminlerin esrarını onlara vermeyin. Eğer sizden bir kimse müminleri bırakır da onlarla hakikî dost olur ve müminlerin aleyhine onlara yardım ederse o kimse onların milletlerinden madûd olur. Çünkü; müslimim dese de kalbi onlarla beraber olduğundan onlardan madûddur. Zira; Allah-u Tealâ zâlimleri hidayette kılmaz. Çünkü; iradelerini dalâlete sarf ettiklerinden hidayete müstehak değillerdir.

Vâcib Tealâ, Yehûd ve Nasara'nın dost ittihazına şayan olmadıklarından onlara itimad eylemek caiz olmadığını ve onlara yardım edip karşılığında yardım beklemek ve onlara samimiyetle muaşeret ve emniyet-i tâmme ile emniyet etmek müminlere lâyık olmadığını beyanla müminlere, düşmanlarına karşı gaayet uyanık bulunmalarını ve izhar ettikleri dostluğa aldanmamalarını tavsiye etmiştir.

«Yehûd ve Nasara'nın bazısı bazısının dostudur» demek, «Yehûd'un bazısı bazısının dostu ve Nasara'nın da bazısı bazısının dostu» demektir. Yoksa «Yehûd, Nasara'nın ve Nasara da Yehûd'un dostu» demek değildir. Çünkü; bu iki millet arasında şiddetli adavet olduğundan birbirine dost olamazlar. Ve bu adavet kıyamete kadar bakîdir.

Yehûd ve Nasara'nın dostluklarından gaayet uzak olmak ve onların dostluklarına emniyet etmemek lâzım olduğuna işaret için onlarla dost olan kimsenin onların milletinden ve onların misli olduğunu beyan buyurmuştur ki, ehl-i iman gayet basiret üzere bulunsunlar.

Yehûd'la Nasara İslâm aleyhine müttefik olup fırsat düştükçe mazarrattan geri durmayacaklarına işaret için Vâcib Tealâ bazısı bazısının dostu olup İslâmla dost olmadıklarını beyan buyurmuştur. Yehûd ve Nasara'yı dost ittihaz edenlerin gerek kendi nefislerine ve gerek ihvan-ı dinlerine zulmettiklerine işaret için Vâcib Tealâ zâlim olanları hidayette kılmayacağını beyan etmiştir. Binaenaleyh; bir millet kendi ihtiyacını kendi milleti efradından yetiştirmesi ve umurunda onları istihdam etmesi elzemdir. Ve Hz. Ömer'in düsturu da buna şahittir. Çünkü; Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile (Ebu Musel Eş'arî) Hazretleri Basra valisiyken «Bir Nasranî kâtibim var» diye hikâye ettiğinde Hz. Ömer (Ebu Musel Eş'arî)'ye itab eder ve der ki «Sen bu âyeti görmedin mi?» Bu itab üzerine Ebu Musa da «Dini kendine, kitabeti bana» diye cevap verince Hz. Ömer (R.A.) Efendimiz Allah'ın ihanet ettiğine ben ikram etmem» buyurur. Ebu Mûsâ Hazretleri «Nasrani kâtip olmadıkça Basra'nın işi tedvir olunmaz» demesi üzerine Hz. Ömer ; (مات النصرإنىوالسلام) = «Nasrani vefat ederse ne yapacaksın?» Yani; «Vefatından sonra ne

yapacak isen şimdiden yap ki, sağlığında onun vücudundan müstağni olasın» demek istemiştir.

İşte bu âyet-i celilenin mazmununa riayet olunmadığındandır ki, Millet-i İslâmiye çok felâket görmüştür. Hatta Devlet-i Osmaniyede Divan Efendiliği yani Hariciye Nezareti vazifesi bir zamanlar İslâmın gayrı milletlere teslim olunduğundan onların zaman-ı nezaretlerinde birçok bilâd-ı İslâmiyenin elden çıktığı tarihlerde mezkûrdur. Balkan Harbi fecî-i ahîresinde zimmî addettiğimiz Nasranilerden Millet-i İslâmiyenin ne kadar mutazarrır olduğu ve onlardan alınan aske in taburlarda ne kadar hainlik ettikleri görülmüştür. Bu muharebelerde beş altı vilâyetin elden çıkmasına birçok sebepler varsa da o. sebeplerden birisi de teb'amızdan olan Nasranilerin hıyanetlikleri olduğu malûmdur. Şu halde Hükümet-i İslâmiyenin, kendi dininden her umurda istihdama elverişli sanatkâr yetiştirip gayra muhtaç olmamanın çaresini düşünmesi lâzım olduğu gibi mümkün olduğu kadar gayrı müslimleri de mühim işlerden uzaklaştırmak lâzımdır. Binaenaleyh; eğer Millet-i İslâmiye bu âyetin muktezasına göre hareket etmiş olsa hiçbir zaman metanet-i İslâmiyeye halel gelmeyeceği şüphesizdir. Şu halde onları mühim işlerde istihdam etmek ve her iyiliği onlarda görmek ve onların ehl-i İslâmdan daha cesur ve gayur olduklarından bahseylemek ve bilumum mahafilde bu gibi sözleri söylemek; onların şecaat, gayret ve heveslerini arttırarak ehl-i Islâmın hevesini kırmaktan ibaret olduğu cihetle ne kadar çirkin bir manzara ve yanlış bir hareket olduğu erbab-ı vicdanın malûmudur ve bu gibi halat bir zamandan beri ehl-i İslâmın müptelâ olduğu bir hastalıktır ki, ırkına tamamen zaaf iras etmiş ve yerinden kalkamayacak bir hâle getirmiştir. Hemen Cenab-ı Hak milleti bu müzmin hastalıktan kurtarsın. (Âmin.)

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile bu âyette hitap; umum müminleredir. Nehyolundukları dostluktan suret-i seriada vazgeçmelerini tenbih için Vâcib Tealâ evvelâ imanla tavsif etmiştir. Çünkü imanın muktezası; suret-i seriada menhiyattan içtinab etmektir.

Yehûd ve Nasara'yı dost ittihaz etmekten nehyin illeti; onların birbirlerine dost olmalarıdır. Çünkü; onlar daima müminlere bir gaaile çıkarmak ve kötülük etmekten başka birşey düşünmezler. Şu halde müminlerin onları ahbap ittihaz etmeleri lâyık değildir.

Hulâsa; müminlerin Yehûd ve Nasara'yı İslâm üzerine tercih eder derecede samimi dost ittihaz etmeleri caiz olmadığı ve onların bazıları bazılarının dostu olup ehl-i İslama dost olmadıkları ve eğer müminlerden bir kimse onları dost ittihaz ederse zalim ve (şiddetli cezaya müstehak olacağı ve Allah-u Tealâ'nın bunları dostn ittihaz eden zalimleri hidayette kılmayacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ Yehûd'la Nasara'yı dost ittihaz etmek münasip olmadığını beyan ettiği gibi onların dostluğundan feragat etmeyenlerin hallerini de beyan etmek üzere :

فَتَرَى الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٌ يُسَارِعُونَ فِيهِمْ يَقُولُونَ نَخْشَى أَن تُصِيبَنَا دَآئِرَةٌ

buyuruyor.

[Yehûd ve Nasara'yı dost ittihaz etmemek lâzımken, Habibim ! Sen sol kimseleri görürsün ki, onların kalplerinde küfür ve nifak marazı vardır. İşte onlar Yehûd ve Nasara'nın dostluklarına sür'at ederler ve derler ki: Bize devrin devairinden bir musibet isabet etmesinden, kuvvet ve şevketin onlara teveccüh eylemesinden korkarız.] Binaenaleyh; onlara müdarat etmekten ve dostluktan vazgeçemeyiz.

فَعَسَىاللّهُ أَن يَأْتِيَ بِالْفَتْحِ أَوْأَمْرٍمِّنْ عِندِهِ فَيُصْبِحُواْعَلَى مَاأَسَرُّواْفِي أَنْفُسِهِمْ نَادِمِينَ ﴿52﴾

[Memul ki, Allah-u Tealâ'nın emri yakında resûlüne fetih ve zaferle veyahut onların küfür ve nifaklarının meunetine kâfi ind-i ulûhiyetinden gelir ki, onlardan tevellüd edecek zararı defeder. Binaenaleyh; onlar nefislerinde Resûlullah'a ve Müslümanlara gizledikleri buğz ve adavet üzerine sabah vakti nadim olurlar.]

Feth-ül Beyan'da zikrolunduğu veçhile bu âyette h i t a p ; Resûlullah'a veyahut görmek şanından olan her şahsadır. Kalplerinde m a r a z o l a n k i m s e l e r le murad; münafıklardır ki, onların kalplerinde Resûlullah'ın risaletine şek ve nifak hastalığı yardır. D a i r e yle murad; zamanın ve devrin döndüreceği iyilik ve kötülüktür. Bu makamda d a i r e yle muradları; Resûlullah'ın işi tamam olmayıp muharebede hezimet vuku bulmak, devlet Yahudilere dönmek, kahtu galâ sebebiyle Yahûdilerin servetine muhtaç olmak velhasıl işin aksi zuhur edip memulun hilafı olmaktır.

Âyet-i celile (Abdullah b. Übey) ve onun a'vânı haklarında nazil olmuştur. Çünkü; Fahr-i Razi, Beyzavi, Hâzin ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile (Ubade b. Samit) «Benim Yehûd'dan birçok dostlarım vardır. Allah-u Tealâ onların dostluğundan nehyetti. Ben de onlardan vazgeçtim, Allah'a ve resûlüne müracaat ettim» deyince o mecliste bulunan (Abdullah b. Übey) ve onun a'vânı «Biz dünyanın dönmesinden korkarız, ileride ne olacağını bilmeyiz. Yehûd'un serveti vardır. Binaenaleyh; onların dostluğundan vazgeçemeyiz ve onlarla dostluğa ve ihtilâta mecburuz. Zira; sizin devletiniz münkariz olup devlet ve kuvvet onların ellerine geçmek ihtimali vardır» demeleri üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir. Halbuki (عسى) kelimesi Cenab-ı Hak'tan sâdır olduğu için vaad-i kavı manâsına olduğu cihetle Cenab-ı Hak habibine yakında fütuhat ve nusret vereceğini veyahut taraf-ı ilâhisinden düşmanlarına bir emir gelip helâk olacaklarını beyan buyurmuş ve münafıkların «Devlet

Yehûd'un ellerine geçmek ihtimali vardır» dediklerine cevap vermiştir ki, akıbet vaad-i ilâhi zuhur edip Yehûd'dan bir kısmı kılıçtan geçtiği gibi diğer bir kısmı da Medine ve civarından tardolunmakla enva-ı zül ve meskenete duçar oldular.

Hulâsa; kalplerinde maraz-ı nifak olan kimselerin ehl-i küfrün dostluğundan vaz geçmeyecekleri ve akıbet-i emirden havf ve endişe ettikleri ve Cenab-ı Hakkın resûlüne fütuhat vaad ettiği ve akıbet vaad-i ilâhinin yerini bulup onların nadim oldukları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ münafıkların hallerini beyan ettiği gibi mümin, Yahudi ve münafıkların muhaverelerini dahî beyan etmek üzere :

وَيَقُولُ الَّذِينَ آمَنُواْأَهَؤُلاء الَّذِينَ أَقْسَمُواْبِاللّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ إِنَّهُمْ لَمَعَكُمْ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فَأَصْبَحُواْخَاسِرِينَ ﴿53﴾

buyuruyor.

[Müminler münafıklara işaret eder, derler ki: Şu kimseler mi idi? Şol kimseler ki, onlar Allah'a yemin ettiler ve şiddetle yeminlerinde «Bizler sizinle beraberiz ve i'lâ-yı kelimetullahta ve dinin intişarında size müzaheret Ve muavenette bulunacağız» dediler ve ehl-i imana teminat verdiler. Halbuki onların kalpleri lisanlarına muvafık olmadığından amelleri batıl oldu. Binaenaleyh; kendileri zarar ettiler ve sabah vakti hasirîn zümresinden oldular.] Çünkü; yeminlerinin hilâfına Yahudilerle dostluklarına devam ettiler.

Yani; müminlere Cenab-ı Hak nusret ve fütuhat verip münafıkların muhalefetleri meydana çıkınca müminlerin bazıları bazılarına, münafıkları istihza tarîkıyla dediler ki: «Şu münafıklar mıdır? Şol kimseler ki, onlar şiddetle bize yardım edeceklerine yemin ettiler ve dediler ki: Biz de sizinle beraberiz.» Halbuki onların nifakları sebebiyle amelleri zayi oldu ve haşirinden oldular.

C e h d - i e y m a n la murad; yeminde şiddet ve güzattır. Yeminlerindeyse «Biz de sizinle beraberiz» demişlerdi. B â t ı l o l a n a m e l l e r i yle murad; bilumum amellerinin nifakları sebebiyle bâtıl olmasıdır. H ü s r a n l a r ı yla murad; dünyada lanete ve âhirette azab-ı ebediye müstehak olmalarıdır.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile âyette i s t i f h a m ; taaccüp manâsınadır. Yani; «Münafıklar ehl-i imana yeminle ikrar vermiş ve îmanlarını izhar etmişken Yehûd'ün dostluğundan vaz geçemeyiz.» demeleri taaccübü mucip ahvalden olduğu cihetle «Nasıl oluyor ki, müminiz, biz de beraberiz, diyerek şiddetle yemin ettikleri halde bizim düşmanlarımıza dost olduklarını söylüyorlar ve şunlar mıdır o yemin edenler?» demektir.

Ebussuud Efendi'nin beyanına nazaran bu muhavere müminlerle Yahudiler arasında olmuş ve müminler bazı Yahudilere hitap ve münafıklara işaret ederek «Şu münafıklar mı idi şiddetle yemin edenler?» dediler. Müminlerin Yahudilerle muhavereden maksatları münafıkları zemle beraber Yahudilere târîz etmektir.

***

Vâcib Tealâ münafıkların sözlerinden nükül ederek Yehûd'ün dostluğundan vazgeçmeyeceklerini beyan ettiği gibi dininden irtidad edenlerin hallerini dahî beyan etmek üzere :

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ مَن يَرْتَدَّ مِنكُمْ عَن دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللّهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٍ عَلَى الْكَافِرِينَ

buyuruyor.

[Ey müminler ! Eğer sizden bir kimse dininden dönerse onun dininden dönmesinden siz mahzun olmayın. Zira; Allah-u Tealâ bir kavim halkeder ve getirir ki, o kavme Allah-u Tealâ muhabbet eder ve o kavim de istidadı miktarı Allah'a muhabbet ederler ve o kavim müminler üzerine zelil ve mütevazı ve rikkat sahibi ve kâfirler üzerine şiddet ve savlet edici olur.]

يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللّهِ وَلاَ يَخَافُونَ لَوْمَةَ لآئِمٍ ذَلِكَ فَضْلُ اللّهِ يُؤْتِيهِ مَن يَشَاء وَاللّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿54﴾

[Allah-u Tealâ'nın irtidad eden kavmin yerine getirdiği kavim, i'lâ-yı kelimetullah için Allah yoluna mücahede ederler ve levm edenlerin zemminden ve levminden korkmazlar. İşte onlar için şu evsafı haiz olmak Allah'ın lûtfu ihsanıdır. Dilediği kuluna verir. Zira; Allah-u Tealâ'nın ihsanı vâsi' ve ilmi tamdır.]

Yani; ey müminler ! Siz dininden dönen kimsenin ef'aline mahzun olmayın. Zira; Allah-u Tealâ o dinden dönenlerin bedeline bir kavm halkeder ki, Allah-u Tealâ o kavme ve o kavim de Allah-u Tealâ'ya muhabbet ederler. Binaenaleyh; tarafeyn birbirinden razı ve hoşnut olurlar. O kavmin evsaf-ı âliyesinden birisi de kendi din kardeşlerine gaayet yumuşak ve mülayim ve husûmetleri meydanda olan kâfirlere gaayet şiddetli bulunmak ve onlara şiddet göstermektir. Yalnız müminlere mütevazi ve kâfirlere şiddetli bulunmakla dahî iktifa etmezler, belki fisebilillâh mücahede eder ve rıza-yı Bâri için her zaman

canını fedaya hazır olur ve Allah'a ibadette zemmedenlerin zemminden korkmazlar. İşte şu beyan olunan sıfatların cümlesi Allah'ın ihsanıdırv Binaenaleyh; istediği kuluna verir. Zira; Allah'ın lûtfu bol ve herkesin istihkaakını bilir ve istihkaakına göre verir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile Resûlullah zamanında i r t i d a d e d e n f ı r k a ; üçtür:

B i r i n c i s i ; Yemen'de nübüvvet iddiasında bulunan kâhin (Esvedi Ansı) ve onun etbaıdır. Resûlullah'ın âhir ömründe Esved'in katlolunduğuna dair haber geldi, bir gün sonra Resûlullah irtihal etti.

İ k i n c i s i ; (Müseylemef ül Kezzab) ve onun etbaıdır. Hz. Hamza'nın kaatili olan Vahşi Hazretleri tarafından katlolunmuş ve «Zaman-ı cahiliyetimde nâs'ın hayırlısı olan Hamza'yı ve zaman-ı İslâmiyetimde nâs'ın şerlisi olan Müseylemeyi katlettim» demiştir.

Ü ç ü n c ü s ü ; (Tuleyha) ve onun kavmidir. Kavmi münhezim olunca (Tuleyha) Şam'a firar etti ve sonra İslâm oldu. Bunlardan başka yedi kabile de Hz. Ebubekir'in hilâfeti zamanında irtidad etti. Ebubekir Hazretleri onları te'dib ve terbiye eyledi. Bir tane de Hz. Ömer zamanında irtidad ederek o zamanda Bizanslıların karargâhı olan İstanbul'a firar etti ve orada irtidad üzere kaldı.

İrtidad edecekler bedelinde Allah'ın getireceği k a v i m le murad; her zamanda bulunan mürtedlerin karşısında din-i İslâm'a yardım eden ve şu âyette beyan olunan evsafı haiz ve emribilma'rufla meşgul olan bir kitle-i İslâmiyedir ki, âyetin sırrı her zaman zuhur etmektedir. Çünkü; her ne zaman birtakım mürtedler zuhur ederse karşısında bir kitle-i İslâmiye bulunmaktadır.

Hulâsa; dininden irtidad edenlere müminlerin ehemmiyet vermemeleri lâzım olduğu ve Allah-u Tealâ'nın irtidad edenlerin bedelinde kendi sevdiği bir kavim getirip dinine yardım ettireceği ve o kavmin müminlere mütevazi ve kâfirlere aziz ve kavî olacakları ve o kavmin fisebilillâh a'dâ-

yı dinle mücahede edip zemmedenlerin zemminden havfetmedikleri ve şu beyan olunan evsafın fazl-ı ilâhî olup dilediği kuluna verdiği ve Allah-u Tealâ'nın ilmi vâsi' olup herkesin istidad ve istihkaakını bildiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ kâfirleri dost ittihaz etmekten nehyettikten sonra müminlerin velilerini beyan etmek üzere :

إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُواْ الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلاَةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ ﴿55﴾

buyuruyor.

[Ey müminler Sizin yardımcınız ve halis dostunuz ancak Allah-u Tealâ ve Allah'ın resûlü ve şol kimseler ki, onlar iman ettiler ve yalnız imanla da iktifa etmediler. Zira; onlar şol zevattır ki, ikaame-i salât eder, zekâtlarını verirler. Halbuki onlar kemal-i tevazu ile Rablarına rükû' ederler.]

Yani; kâfirlere dostluk etmek müminlere lâyık olmaz. Zira; müminlerin velisi ve dostu ancak Allah-u Tealâ ve resûlü ve namazlarını kılan ve zekâtlarını veren müminlerdir. Zira; bir mümin cemi-î müminlerin velisi olduğu gibi cümle müminler de onun velisidir.

Müminlerin namaz ve zekâtlarını zikir; münafıklardan tefrik içindir. Çünkü; münafıkların lisanlarında iman olsa da kalpleri küfürle dolu olduğundan namaza ve zekâta devamları olmaz. Amma halis müminlerin salâta ve zekâta devamları olduğuna işaret için istimrara delâlet eden muzari sıygasıyla varid olmuştur.

Bil'esale velayet, Allah-u Tealâ'ya mahsus olup Resûlullah'ın ve müminlerin velayetleri bittebi' olduğuna işaret için veli lâfzı müfred olarak varid olmuştur.

Fahr-i Razi, Kazi ve Nimetullah Efendi'nin beyanları veçhile bu âyet Hz. Ali (K.V.) hakkında nazil olmuştur. Çünkü; Mescid-i Resûlullah'ta namaz kılarken bir sail sadaka ister. Saile birşey vermekle memnun eden bulunmayınca Hz. Ali'nin rükûda olduğu halde parmağındaki yüzüğü saile vermesi üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir. Şu rivayete nazaran namaz içinde azıcık amelin namazı ifsad etmeyeceğine ve nafile sadakaya zekât denilmek sahih olduğuna delâlet eder.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile müminlerin dostu, ancak bu âyette üçtür: Bu üçten Allah'la Resûlullah'ın dostlukları ve dostluğa lâyık oldukları malûmdur. Amma müminlerden dost ittihazına şayan olanlar yalnız imanla iktifa edenler değil belki namaz kılan, zekât veren ve Rabbine tezellül için rükû eden müminlerdir.

***

Vâcib Tealâ veli ittihazına şayan olanları beyandan sonra Allah'ı, resûlünü ve müminleri veli ittihaz edenlerin düşmanlarına gaalip olacaklarını beyan etmek üzere :

وَمَن يَتَوَلَّ اللّهُ وَرَسُولَهُ وَالَّذِينَ آمَنُواْ فَإِنَّ حِزْبَ اللّهُ هُمُ الْغَالِبُونَ ﴿56﴾

buyuruyor.

[Eğer bir kimse Allah-u Tealâ'yı muin ittihaz ederek her umurunu Allah'a tefviz, resûlünü ve müminleri dost ittihaz ederse onun için düşmanı

üzerine galebe vardır. Zira; Allah'ın diniyle tedeyyün eden cemaat ancak düşmanları üzerine gaaliplerdir.]

Yani; bir kimse Allah'a itimad ve ancak muhabbetini Rabbisine hasreder ve dinine yardım ve resûlünü dost ittihaz ve onun sünnetini ihya eder ve müminleri dost edinerek umur ve hususlarında onlara muavenet eyler ve hüsn-ü muaşeretle vazife-i uhuvveti yerine getirirse o kimseler her zaman düşmanlarına gaaliptir. Zira; o kimseler din-i ilâhinin ahkâmına riayetle hizb-i ilâhiden olmuşlardır. Hizb-i ilâhi de düşmanlarına her zaman gaaliplerdir, fakat dininin ahkâmına riayetle hizb-i ilâhiden olmak şarttır. Yani; Allah'ı ve resûlünü ve müminleri veli ittihaz edenler hizbullah olurlar, hizbullah olanlar da düşmanlarına gaalip olurlar. Allah'ı ve Rasulünü dost ittihaz edenler düşmanlarına gaalip olurlar» demektir.

Allah'ı ve resûlünü ve müminleri dost ittihaz edenlerin şerefine işaret için bu mertebe-i âliyeye nail olan ehl-i imanın hizbullah oldukları sarahaten beyan olunmuştur. Çünkü h i z b ; bir iş üzere toplanan cemaattır. Şu halde hizbin Allah'a izafeti teşrif içindir. Allah'ın dini üzere içtima ve emrine itaat ederek tarîk-ı ilâhide toplandıkları için cemaat-ı ilâhiye unvanını almışlar ve bu unvana bihakkın seza olmuşlardır.

Bu âyette Allah'ı, resûlünü ve müminleri dost ittihaz etmeyenlere tariz vardır ki, onların hizb-i ilâhiden olmamaları lâzım gelir ve hizb-i ilâhinin, hizb-i ilâhi oldukça gaalip ve hizb-i ilâhiden olmayanların daima mağlûp olacaklarını beyanla hizb-i ilâhiden olmaya Vâcib Tealâ kullarını terğib etmiştir.

***

Vâcib Tealâ kendi zatını ve resûlünü ve müminleri veli ittihaz edenlerin gaalip olacaklarını beyan ettiği gibi bilûmum kâfirleri veli ittihaz etmekten ehl-i imanı nehyetmek üzere:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ لاَ تَتَّخِذُواْ الَّذِينَ اتَّخَذُواْ دِينَكُمْ هُزُوًا وَلَعِبًا مِّنَ الَّذِينَ أُوتُواْ الْكِتَابَ مِن قَبْلِكُمْ وَالْكُفَّارَ أَوْلِيَاء وَاتَّقُواْ اللّهَ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ﴿57﴾

buyuruyor.

[Ey müminler ! Şol kimseleri dost ittihaz etmeyin ki, onlar sizden evvel kendilerine kitap verilen ehl-i kitaptan oldukları halde sizin dininizi oyuncak ittihaz ederek mahall-i istihza addettiler ve istihfaf ederek ihanet suretiyle istihza ederler. Binaenaleyh; bu misilli ehl-i kitabı ve müşrik olan kâfirleri dost ittihaz etmeyin ve eğer müminseniz bunları dost ittihaz etmekte Allah'tan korkun.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyet müşriklerle ehl-i kitap beyninde fark olduğuna delâlet eder. Zira; ehl-i kitabı zikirden sonra küffarı ayrıca zikretmek beyinlerinde fark olduğunda açık bir delildir. Çünkü; bu âyette k ü f f a r la murad; müşriklerdir. Müşriklerin küfrü ehl-i kitaptan esna' olduğu için ehl-i kitaptan sonra küf far ayrıca zikrolunmuştur.

Vâcib Tealâ bundan evvelki âyette Yehûd ve Nasara'yı dost ittihaz etmekten nehyetmişti. Bu âyette ise ehl-i kitap olsun ve ehl-i kitabın gayrı olsun, bilûmum kâfirleri dost ittihaz etmekten nehyetmiştir. Çünkü; ehl-i imana bilûmum kâfirlerin adaveti zahirdir.

İmanı, itikadı olanların Allah'tan korkmak ve menhiyatı terketmekle nefislerini azaptan vikaaye etmeleri lâzım olduğunu beyan için âyetin âhirinde «Eğer müminseniz Allah'a ittikaa edin» buyurmuştur.

Fahr-i Razi ve Kazi'nin beyanlarına nazaran âyet (Rufaa b. Zeyd) ve (Süveyd b. Haris) denilen kimseler haklarında nazil olmuştur. Çünkü; onlar küfür üzere ısrar ettikleri halde Müslümanlara karşı Müslüman göründükleri için Cenab-ı Hak din-i İslâmı oyuncak ittihaz eden sahtekâr münafıkları ve açık kâfirleri dost ittihaz etmekten nehyetmiştir. Bilûmum

münafıklar ve sahtekârlar bu âyetin mazmununda dahiller ve müminlerin dostluğuna lâyık değillerdir.

***

Vâcib Tealâ ehl-i kitap ve gayrıdan din-i İslâmı oyuncak ittihaz edenleri dost ittihaz etmekten nehyettiği gibi din-i İslâmın ne gibi ahkâmını oyuncak ittihaz ettiklerini dahi beyan etmek üzere :

وَإِذَا نَادَيْتُمْ إِلَى الصَّلاَةِ اتَّخَذُوهَاهُزُوًاوَلَعِبًا ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لاَّ يَعْقِلُونَ ﴿58﴾

buyuruyor.

[Siz namaz için halkı çağırıp ezan okuduğunuzda onlar salâtı istihza ve oyun ittihaz ederlerdi. Şu istihzalarının sebebi; onlar bir kavimdir ki, cahiller ve idrakten ârî akılları yoktur.] Yani; akılları varsa da akıldan matlûb olan intifaı yapamadıklarından akılları yok mesabesinde tenzil olunmuştur. Zira; vücudundan intifa olunmayan herşey yok hükmündedir.

Fahr-i Razi ve Kazi'nin beyanları veçhile bu âyet, ezanın Kur'ân'la meşru ve sabit olduğuna delâlet eder. Çünkü; namaz için nidanın namaza davet için nidadan başka bir manâsı yoktur ve ezanın âyetle sabit olması rüya ile sabit olmasına münafi değildir. Çünkü; rüya ile sabit olduğunu beyaneden hadîsler ezanın keyfiyetini ve âyetse asıl ezanı ve nidayı beyan ettiği cihetle beyinlerinde münafat yoktur. Şu halde salâta davette nidanın lüzumu bu âyetle sabit olup nidanın keyfiyeti de hadîsle sabittir. Binaenaleyh; din-i Muhammedide ezan okumak sünnettir ki, ta

zaman-ı saâdetten ilâ yevminâ hazâ ümmetin ittifak ettikleri bir ibadet-i mesnunedir.

Fahr-i Razi, Kazi ve Hâzin'in beyanları veçhile münafıklar ve sair kâfirler ezana hased edip Huzur-u Risalete gelerek «Ya Muhammed (S.A.) ! Sen birşey icad ettin ki, misli sebketmedi, nübüvvet dâvasında bulunuyorsun, Enbiya-yı sabıkada görülmeyen birşey icad ediyorsun, halbuki enbiya-yı sabıka, böyle birşey iyi olsaydı onlar da ihtiyar ederlerdi, halbuki ihtiyar etmediler. Şu halde sen bu bağırmayı nereden buldun ve bu çirkin âdeti neden icad ettin?» demeleri üzerine

(ومن احسن قولاممن دعاالى الله) âyetiyle bu âyetin nazil olduğu mervidir. Bir gün Medine'de müezzin (اشهدان لااله الاالله) deyince bir Nasranî yalancı yansın dediği ve gece hizmetçisi hanede ateşle iş' görürken ateş çıkararak Nasranî'nin evlâdü ıyalı ve hanesiyle yandığı mervidir. Çünkü; ezan ve namaz Cenab-ı Hakka tazîm ve Rabbi Tealâ'nın emrine imtisalle halikın azametine karşı ubudiyette olan zilleti izhar için meşru olduğundan bu gibi mühim ibadetleri istihza edenlerin aklı olmadığına ve akılları varsa da intifa etmediklerinden yok mesabesine tenzil olunduğuna işaret için bu istihzalarına sebep olarak akılları olmadığı beyan olunmuştur.

Hulâsa; ehl-i imanı namaza davet için ezanla nida olunduğunda münafıklar ve kâfir mücahirler istihza ettikleri ve bunun sebebiyse idrakten âciz bir kavm-i câhil oldukları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ kâfirlerin namazı istihza ettiklerini beyandan sonra din-i İslâmda istihza olunacak birşey olmadığım dahî beyan etmek üzere :

قُلْ يَاأَهْلَ الْكِتَابِ هَلْ تَنقِمُونَ مِنَّاإِلاَّأَنْ آمَنَّابِاللهِ وَمَاأُنزِلَ إِلَيْنَاوَمَاأُنزِلَ مِن قَبْلُ وَأَنَّ أَكْثَرَكُمْ فَاسِقُونَ ﴿59﴾

buyuruyor.

[Habibim ! Sen ehl-i kitabı ilzam suretiyle de ki: Ey ehl-i kitap ! Siz bizden intikam almaz ve bizim üzerimize birşey inkâr etmez, ancak biz Allah'a ve bize inzal olunan Kur'ân'a ve Kur'ân'dan evvel inzal olunan kütüb-ü ilâhiyeye iman ettik dediğimizden dolayı intikaama cüret eder ve dinimizi inkâra tasaddî edersiniz. Bu intikam ve inkârınızın sebebi; sizin ekseriniz fasıktır.] Çünkü; fâsıkın sânı daima ehl-i hakka buğzetmektir. Binaenaleyh; siz de fıskınız sebebiyle buğzediyorsunuz. Yoksa bizim size karşı bir kusurumuz yoktur, ancak kusurumuz Allah'a ve kitaplarına imanımızdır.

(هَلْ تَنقِمُونَ مِنَّاإِلاَّأَنْ آمَنَّا) Yani; «Siz bizden ayıplamaz ve kerih görmezsiniz, ancak imanımızı kerih görürsünüz. Zira; din-i İslâmda kerih görecek birşey yoktur. Çünkü; bütün ahkâmı akla ve hikmete muvafıktır. Binaenaleyh; imanımız bize muhabbete sebep olacakken siz adavete sebep kılıyorsunuz, bu da sizin fasık olmanızdan neşet etmiştir.»

Yehûd'un ve sair ehl-i küfrün hepsi fasık oldukları halde fıskı ekserisine nispetin sebebi; kendi dinlerinden fasık olanları beyandır. Çünkü; ehl-i küfürde kendi dinleri icabı amel fevtetmiyenler olduğu gibi kendi dini muktezasıyla amel etmeyip fasık olanları olduğundan «Ekseriniz fasık» denmiştir. Çünkü; Yehûd'un alelekser söyledikleri ve işledikleri, riyâset ve mansıp sevdası, rüşvet almak ve hükümdarlara takarrub etmek için olduğundan ve bu sıfat-ı zemîme hepsinde bulunmayıp ekserisinde bulunduğundan çoğunun fasık olduğu beyan olunmuştur. Ehl-i kitab, imanın neden ibaret olduğunu bildiklerinden imana muhabbet etmeleri lâzımken aksini iltizam etmek taaccübe şayan olduğuna işaret için (هَلْ

(تَنقِمُونَ) taaccüp manâsına istifhamla varid olmuş ve ehl-i kitabı insafa davet etmiştir.

Fahr-i Razi ve Beyzavi'nin beyanları veçhile bu âyet Yehûd hakkında nazil olmuştur. Çünkü; Yehûd'dan bir cemaat Huzur-u Risalete gelip enbiyadan kimlere iman ettiğini sual etmeleri üzerine Resûlullah «Kur'ân'a ve Kur'ân'dan evvel nazil olan kitaplara ve bilûmum enbiyayı sabıkaya iman ederim» Duyurunca İsa (A.S.)'ın ismini sarahaten işittiklerine binaen «Dünyada ve âhirette sizin dininizden şer ve nasibi az bir din bilmeyiz» dediler. Çünkü; Yehûd'un İsa (A.S.)'a buğzları enbiyanın cümlesinden ziyade olduğundan ona iman edenleri sevmezlerdi. İşte şu sözleri üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir.

Hulâsa; ehl-i kitabın ve münafıkların ehl-i imana buğzları imanlarından dolayı olduğu ve müminlerin imanlarını intikamlarına vesile kıldıkları, halbuki iman muhabbete vesile olacakken adavete sebep addetmeleri taaccübe şayan bir hâl olduğu ve ekseri ehl-i kitabın kendi dinlerinde dahî fasık oldukları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ Yehûd'un din-i Muhammedîye şer dediklerine cevap olmak üzere :

قُلْ هَلْ أُنَبِّئُكُم بِشَرٍّ مِّن ذَلِكَ مَثُوبَةً عِندَ اللّهِ مَن لَّعَنَهُ اللّهُ وَغَضِبَ عَلَيْهِ وَجَعَلَ مِنْهُمُ الْقِرَدَةَ وَالْخَنَازِيرَ وَعَبَدَ الطَّاغُوتَ أُوْلَئِكَ شَرٌّ مَّكَاناً وَأَضَلُّ عَن سَوَاء السَّبِيلِ ﴿60﴾

buyuruyor.

[Ey Resûl-ü Ekrem ! Sen Yahudilere ilzam tarîkıyla de ki: Sizin bizim imanımızı şer addettiğinizden daha ziyade şerrini ben size haber vereyim mi? O şer; indallah sizin amelinizin cezasıdır ki, o şer Allah'ın lanet ettiği ve üzerlerine gazap ettiği kimselerin amelleri ve tahrif ederek ihtiyar ettikleri dinleri ve âdetleridir. Ve nasıl şer olmasın ki, Allah-u Tealâ onlardan bazılarının suratlarını maymun ve bazılarını hınzır kıldı ve onlar şeytan'a ibadet ettiler. İşte şer olan Tâğut'a ibadet olan dindir, yoksa Allah'a ve kitaplarına iman etmek şer değildir. İşte şu evsafı cami' olan Yahudiler mekân yönünden ziyade serdir ve doğru yoldan ziyade çıkmışlardır.]

Yani; bizim dinimiz ve imanımızda şer yoktur. Lâkin sizin itikaadınız üzerine Allah'ın size cezası, laneti ve gazabı size daha ziyade serdir. Hatta şer olduğundandır ki, onlardan bazılarının suratı maymun ve bazılarının suratı hınzır olmuştur ve şer olan; şeytan'a ibadettir. İşte mekân cihetinden ziyade ve doğru yoldan çıkmış bunlardır, biz değiliz demekle cevap ver Habibim ! Demektir. «Bundan daha ziyade şer olanı ben size haber vereyim mi?» deyinde «Bundan daha ziyade şer nedir?» şeklinde varit olan suale cevap olarak Allah'ın lanet ve gazab eylediği ve suratlarını maymun ve hınzır suretine tebdil ettiği kimselerin amelleri daha ziyade şer olduğu beyan olunmuştur. Binaenaleyh; Vâcib Tealâ bu âyette Yehûd'un dört sıfat-ı zemîmesini beyan buyurmuştur:

B i r i n c i s i ; lanet,

i k i n c i s i ; gazab olunmaları,

Ü ç ü n c ü s ü ; hınzır ve maymun suretine tebeddül etmeleri,

D ö r d ü n c ü s ü ; şeytan'a ibadet eylemeleridir ki, bunların cümlesinin şer olduğunda kimsenin şüphesi yoktur.

Maymun suretine tebeddül edenler; Ashab-ı Sebittir. Yani; Cumartesi günü işten nehyolundukları halde riayet etmeyip tecavüz edenlerdir. Hınzır suretine tebeddül edenler; Hz. İsa'nın sini gördükleri halde iman

etmeyenlerdir. T â ğ u t ; şer olan herşeye denirse de burada şeytan veya Samirî'nin yapmış olduğu dana suretidir. Çünkü; Allah-u Tealâ'ya ibadetten halkı iğfal eden herşey tâğuttur. Binaenaleyh; papazlara da t â ğ u t denilebilir. Zira; onlar da halkı idlâl etmekten hâlî değillerdir. Bu evsafı haiz olanların mekânları Cehennem olduğuna işaret için şu evsafı hâiz olanların mekânlarından daha ziyade şer olmadığını beyan buyurmuştur. Şu halde şer olan mekânda bulunacak kimselerin amelleri şer olacağında şüphe yoktur. Binaenaleyh; bunların doğru tarik olan din-i İslâmdan uzak olduklarına işaret için seva-i tarîktan dalâlette oldukları beyan olunmuştur.

Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran bu âyetin nüzulünden sonra müminlerin Yahudileri ta'yib edip «Ey maymun ve hınzır kardeşleri» dedikleri ve Yahudilerin de cevaba muktedir olamayıp boyunlarını eğdikleri mervidir.

Hulâsa; din-i Muhammedînin şer olmadığı, ancak şer olan Allah'ın lanet ve gazab ettiği kimselerin itikad ve amelleri olduğu ve şu ceza onlara taraf-ı ilâhiden amellerinin cezası olduğu ve mekân cihetinden Yehûd ve küfredenlerden daha ziyade bir kimse olmadığı ve bunların doğru yoldan gaayet uzak oldukları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ Yahudilerin evsaf-ı zemîmelerinden bazı âhari beyan etmek üzere:

وَإِذَاجَآؤُوكُمْ قَالُوَاْآمَنَّاوَقَد دَّخَلُواْبِالْكُفْرِوَهُمْ قَدْخَرَجُواْبِهِ وَاللهُ أَعْلَمُ بِمَاكَانُواْ يَكْتُمُونَ ﴿61﴾

buyuruyor.

[Yahudiler size geldiklerinde biz iman ettik derler. Halbuki onlar küfürle girdiler ve küfürle çıktılar. Allah-u Tealâ onların sakladıkları küfriyâtı bilir.]

Yani; Yahudiler size geldiklerinde onlar size karşı imanlarını izhar eder ve biz iman ettik derler. Halbuki onlar sizin huzurunuza dahil.olduklarında kâfir olarak girdiler. Kâfir olarak girdikleri gibi kalplerine hiç iman girmeyerek muhakkak huzurunuzdan kâfir oldukları halde çıktılar. Halbuki Allah-u Tealâ onların sizden sakladıkları nifaklarını iyi bilir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile gerek girdiklerinde ve gerek çıktıklarında küfrün onlardan ayrılmadığına ve kalplerine yapışmış bir halde olduğuna işaret için ittisal manâsına delâlet eden (بِا) ile (بِالْكُفْرِ) varid olmuştur. Yani; «Huzur-u Risalete nasıl ki, küfürle girdilerse hiç tebeddül vuku' bulmaksızın aynı küfürle çıkıp gittiler» demektir. Kalplerinde müminlere gadr ve zulmetmek ve hile ve desiseyle aldatmak saklı olduğundan onlardan bu fikrin çıkmadığına işaret için Vâcib Tealâ kalplerinde sakladıkları şeyleri herkesten ziyade bildiğini beyanİa tehdid etmiştir.

Tefsir-i Hâzin ve Taberi'de beyan olunduğuna nazaran bu âyet Yehûd'dan bir cemaat hakkında nazil olmuştur. Çünkü; onlar Huzur-u Risalete gelip «Biz iman ettik» demişlerse de imandan bir eser olmadığı gibi Huzur-u Risalete girmeleriyle çıkmaları beyninde fark olmadığını beyan için Yahudileri tekzib sadedinde bu âyetin nazil olduğu mervidir. Lâkin âyet; gerek Yehûd ve gerek Yehûd'un gayrı bilcümle münafıklara şâmildir. Şu halde her asırda mümin suretinde görünen münafıkların halleri dahî böyledir. Binaenaleyh; «Biz mümininiz ve Müslümanız» dedikleri halde Müslümanlıktan hiçbir şey kabul etmeyen münafıklar da aynı hükme tâbilerdir.

***

Vâcib Tealâ Yehûd'un evsaf-ı zemîmelerinden bazı âhari dahî beyan etmek üzere :

وَتَرَى كَثِيرًا مِّنْهُمْ يُسَارِعُونَ فِي الإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَأَكْلِهِمُ السُّحْتَ لَبِئْسَ مَا كَانُواْ يَعْمَلُونَ ﴿62﴾

buyuruyor.

[Habibim ! Yehûd ve Nasara'dan sen çoklarım görürsün ki, onlar günâha ve ebna-yı cinsine zulme ve haram yemeye sür'at ederler. Zat-ı ulûhiyetime yemin ederim ki, onların amelleri ne kötü oldu.]

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile i s m ; mutlakaa günâhtır. U d v a n ; gayra zulmetmek ve kitaptan yanlış meseleler neşriyle halkı idlâl etmektir. Bâtıl işlere hayra sa'yeder gibi sa'yettiklerine işaret için şerre sa'ylerinden müsaraatla tâbir olunmuştur. S u h t ile murad; rüesanın avam gürûhundan aldıkları rüşvettir.

Günâha ve zulme bazılarının sa'yetmediklerine işaret için çoklarının sa'yleri beyan olunmuştur. İsmde yani mutlakaa günâhta zulmetmek ve haram yemek dahî dahil olduğu halde bunların azam-ı ceraimden olduğuna işaret için ayrıca zikrolunmuşlardır. Çünkü; umumî zikirde dahil olan birşeyi hususî olarak tekrar zikretmek onun sânına ihtimam içindir.

Bu âyette beyan olunan günâha sür'at ve zulmetmek ve haram yemek cemi-i edyanda haram olduğu gibi bizim dinimizde dahî haram kılınmıştır.

***

Vâcip Tealâ Yehûd ve Nasara'dan birçoklarının günâha, ebnâ-yı cinsine zulme ve haram yemeye müsaraat ettiklerini beyan ettiği gibi onları münkirattan nehyetmeyen rüesa ve ulemânın sanatlarının kötü olduğunu dahî beyan etmek üzere:

لَوْلاَ يَنْهَاهُمُ الرَّبَّانِيُّونَ وَالأَحْبَارُ عَن قَوْلِهِمُ الإِثْمَ وَأَكْلِهِمُ السُّحْتَ لَبِئْسَ مَا كَانُواْ يَصْنَعُونَ ﴿63﴾

buyuruyor.

[Keşke Rabbi Tealâ'ya mensup olan halis kullar ve ulemâ onları günâh ve sözlerinden ve haram yemekten menetmiş olsalardı, elbette haklarında iyi olurdu. Zat-ı ulûhiyetime yemin ederim ki, işledikleri işleri ne acîp fena oldu.]

Yani; avam-ı nâs'ı günâhtan nehyetmeyen rüesa ve ulemânın nehyetmemeleri ne fena oldu demektir. Herhalde ulemânın, avamı menhiyattan nehyetmeleri lâzımdır. Binaenaleyh; ehl-i kitabın ulemâsı avamı men'etmedikleri için günâhtankurtulamazlar. Kezalik her milletin nasihat etmeyen ulemâsı da bu zemde dahillerdir. Çünkü; ulemânın vazifesi avam-ı nâs'a günâh olan şeyleri ve o günâh üzere terettüb edecek azabı beyanla nasihat etmektir. Şu halde lâzım gelen nasihati terketmek elbette hatadır. günâhtan nehye muktedir oldukları halde nehyetmeyenler o günâhı mürtekib olanlarla beraber olduğuna âyet delâlet eder. Çünkü; Vâcib Tealâ âyet-i sabıkada münkiratı işleyenlerin hakkında amellerinin kötü olduğunu beyan ettiği gibi bu âyette de münkirattan nehyetmeyenlerin sanatlarının kötü olduğu beyan olunmuş ve sanat, amelden daha kuvvetli olduğu cihetle münkirattan nehyetmeyenlerin günâhları daha ziyade olduğuna işaret olunmuştur. Zira Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile a m e l ; bir defa işlenen şeye ıtlak olunur, amma s a n a t ; ta'lim ve taallümle alışılıp maharet-i

kâmileyle işlenilen şeye ıtlak olunduğundan sanat amelden daha kuvvetlidir. Binaenaleyh; avam-ı nâs'ı muktedir olduğu halde maasîderî nehyetmeyen ulemânın nasihati terklerinden dolayı zemlerinde mübalâğa olunmuştur. Çünkü; emribilmaruf hususunda müdahene haram olduğu gibi mümkün olan yerde nasihattan sükût etmek de caiz değildir.

***

Vâcib Tealâ Yehûd'un ahval-i zemîmelerinden bazı âhari beyan etmek üzere:

وَقَالَتِ الْيَهُودُ يَدُاللّٰهُ مَغْلُولَةٌ غُلَّتْ أَيْدِيهِم وَلُعِنُواْبِمَاقَالُواْبَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ يُنفِقُ كَيْفَ يَشَاء

buyuruyor.

[Yehûd; «Allah'ın eli bağlıdır, kullarına rızkı kısa veriyor» dediler. Halbuki Yehûd'un elleri amel-i salih işlemekten bağlandı. Ve onlar kendi sözleriyle lanet olundular.] Zira; Allah-u Tealâ'ya (hâşâ) eli bağlı, rızkımızı az veriyor demeleri iftiradır ve hakk-ı ulûhiyete lâyık olmayan şeyi söylediklerinden lanete müstehak olmuşlardır. [Belki Allah-u Tealâ'nın yed-i kudret-i ilâhiyesi açıktır. Nasıl isterse kullarını istediği veçhile infak eder, hiç kimse karışamaz.] Ve her kuluna nasibi veçhile Allah'ın ihsanı boldur. Binaenaleyh; Yehûd'un sözleri şan-ı ulûhiyete lâyık olmadık bir iftiradır. Zira; Allah'ın kudreti hiçbir şeyle mukayyed olmadığı halde Allah-u Tealâ'ya aciz nispet etmişlerdir. Çünkü; «Eli bağlı» demek; (hâşâ) «Bahîl» demektir ki, eser-i acizdir. Binaenaleyh; bu sözlerinden küfür lâzım gelmiştir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran âyetin sebeb-i nüzulü; Yahudiler servet sahibi maldâr kimselerken Resûlullah ba's olunup din-i İslama davet edince tekziple Allah'a ve resûlüne isyan ettiklerinden Allah-u Tealâ rızıklarını az verdi. Binaenaleyh; kesretleri kıllete, bollukları darlığa ve rahatları meşakkata yüz tutunca hiddet ederek bu sözü söylemişler ve Cenab-ı Hak da bu âyette onların bu sözlerini hikâye buyurmuştur. (غُلَّتْ أَيْدِيهِم) Yehûd'un aleyhine bir duâdır. Yani; «Kudretleri kesilsin, elleri bağlansın, hiçbir şeye kaadir olamasınlar» demektir.

Şu halde bu âyet; Yehûd aleyhine bu minval üzere duâ etmemize taraf-ı ilâhiden ta'limdir. Binaenaleyh; (تنت يدا) ile Ebi Leheb'e ve (فزادهم الله مرضا) ile münafıklara duâyı ta'lim buyurduğu gibi Cenab-ı Hak bu âyetle de Yehûd aleyhine duâyı ta'lim buyurmuştur. Binaenaleyh; din-i Muhammediye iman etmeyenler aleyhlerine bizim için duâ etmek caiz olduğuna bu misilli âyât-ı beyyinat delâlet etmektedir. Bu cümle; Yehûd aleyhine duâyı ta'lim olmakla beraber Yehûd'un elleri hayrattan bağlı olduğunu dahî müş'irdir. Y e d u l l a h la murad; Allah'ın kuvvet ve kudretidir. Çünkü; âlet-i câriha manâsına yed, Vâcib Tealâ hakkında muhaldir. Y e d ; nimet manâsına olunca «Allah'ın yed-i mebsut» demek, «Allah'ın nimeti bol» demektir. Yani; «Nimet-i dünya, nimet-i âhiret, nimet-i zahire, nimet-i batına, nimet-i nefi' ve defi' ve nimet-i rahat gibi velhasıl nimetlerin cümlesine şâmil ve cümlesinin bol olup istediğine verir» demektir.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile Vâcib Tealâ dünya ve âhiret işlerinin cümlesinin hikmeti icabı irade-i ilâhiyesine bağlı olduğunu beyan için dilediği kimseye infak ettiğini beyan etmiştir. Şu halde Yehûd üzerine arız olan kahtu galâ ve maişet darlığı ve sair duçar oldukları felâket Cenab-ı Hakkın (hâşâ) imsakinden değil, belki onların günâhlarının şeameti sebebiyle hikmet-i ilâhiye, onların terbiyesini icabettiğinden Cenab-ı Hak onları terbiye etmiştir.

Hulâsa; maişetlerinin daralmasından hiddet ederek Yahudilerin (hâşâ) Allah-u Tealâ'ya buhul isnad ettikleri, Allah-u Tealâ'nın buhulden

münezzeh olup nimetinin mebzul olduğu ve dilediği kulunu dilediği gibi infak ettiği ve bu sözleriyle Yahudilerin lanete müstehak oldukları ve Yehûd ve sair ehl-i küfür aleyhine bizim için bedduânın caiz olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ ehl-i küfrün evsaf-ı zemîmelerinden bazı âhari beyan etmek üzere:

وَلَيَزِيدَنَّ كَثِيرًا مِّنْهُم مَّا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِن رَّبِّكَ طُغْيَانًا وَكُفْرًا

buyuruyor.

[Zat-ı Ulûhiy etime yemin ederim ki, Rabbin tarafından sana inzal olunan Kur'ân onlardan pek çoklarının küfür ve tuğyanlarını elbette ziyade eder.]

وَأَلْقَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ

[Biz Azimüşşan onların aralarına ilâ yevm-il kıyam buğz ve adavet koyduk.]

كُلَّمَا أَوْقَدُواْ نَارًا لِّلْحَرْبِ أَطْفَأَهَا اللهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الأَرْضِ فَسَادًا

[Her ne zaman onlar harb için ateş yakarlar ve fitne-i harbi alevlendirmek isterlerse Allah-u Tealâ onların yaktıkları ateşi söndürür. Halbuki onların âdetleri her zaman arz üzerinde fesada sa'y etmektir.]

وَاللّٰهُ لاَ يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ ﴿64﴾

[Ve Allah-u Tealâ müfsitleri sevmez.]

Yani; kâfirlerin birçok âdet-i kabihaları vardır. Bunlardan birisi de Habibim ! Rabbin Tealâ tarafından sana inzal olunan Kur'ân'ın onlardan çoklarının küfrünü elbette ziyade etmesidir. Çünkü; Kur'ân'da her âyet ve sûre nazil oldukça onların buğz ve adavetleri artar ve Allah-u Tealâ'ya hiddetleri iktizası iftiraya cesaretle tuğyanları da tezayüd eder. Onların hakkı kabul etmeyip küfür üzere ısrarlarına mukaabil biz ilâ yevm-il kıyam beyinlerinde adavet koyduk ki, onlar hiçbir zaman adavetleri icabı yekdiğerinden emin olamazlar. Binaenaleyh; küfürleri onları daima ıztırab içinde bırakır. Onlar her ne zaman ateş-i harbi yakmak ve alevlendirmek isterlerse Allah-u Tealâ söndürür. Zira; hakka karşı ilân-ı harbeden daima sönmeye mahkûmdur. Onların âdetlerinden birisi de fesada sa'y etmektir. Binaenaleyh; arz üzerinde fesada sa'yederler, din-i Muhammedinin mahvına ve zikr-i Muhammedinin ortadan kalkmasına çalışırlar ve ehl-i İslâm arasına fitne koymaya uğraşırlar. Halbuki Allah-u Tealâ müfsidleri sevmez. Binaenaleyh; Yehûd kavmi her nerede görülse gazab-ı ilâhinin eseri olarak zelîl ve hakîr görülürler ve nâs'ın içinde zengin olsalar dahî halleri fakru mezellettir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyette ehl-i kitaptan k e s i r o l a n l a r la murad; Yehûd ulemâsıdır. Çünkü; Resûlullah'a Kur'ân nazil oldukça herkesten ziyade Yehûd ulemâsının buğz ve adavetleri tezayüd ve din-i İslâm aleyhine itirazları teşeddüd etmiş ve din-i İslâmın hakkaniyetine delil geldikçe onların küfrü idameye sa'yları küfürlerinden ziyade

olmuştur. Zira; din-i İslâmın hakkaniyetine delili gördükçe iman etmeleri lâzımken onların küfre ısrar edip idamesine çalışmaları küfürlerinin ziyade olmasını icab eder. Beyinlerine a d a v e t k o n u l a n f ı r k a l a r la murad; Yehûd ve Nasara'nın fırkalarıdır. Binaenaleyh; ilâ yevm-il kıyam Yehûd ve Nasara'yı ve Nasara Yehûd'u tekfir ederler. Kezalik Yahudilerin fırkaları arasında da adavet mevcuttur. Zira; onlardan bazıları cebriye, bazıları kaderiye ve bazıları müşebbehedir. Bunların arasında daima itikaadiyatta münazaa eksik olmadığından bir araya toplanmalarına imkân yoktur. Çünkü; herkes kendi mezhebini terviç ve diğerinin mezhebini tezyif ettiğinden kıyamete kadar beyinlerinde husûmet devam eder. Nasara da aynı haldedir.

Yahudiler her ne zaman bir umur-u mühimmeye başlasalar hâib ve hâsir olurlar. Gerçi kendi sa'yları sebebiyle servet sahibi olurlarsa da, kuvvet sahibi olamazlar, belki zillet ve meskenet sahibi olurlar ve daima yeryüzünde fesada sa'yeder ve zayıf akıllı olanları iğfale çalışır ve İslâm aleyhine gizli hileler düşünürler. Tevrat'ın ahkâmına muhalefet ettiklerinden Cenab-ı Hak onlara (Buht-ün Nasr)'ı musallat kıldı ve ifşadlarının mukaabilinde hükümetleri münkariz oldu. Sonra kendilerini topladılar ve tekrar ifsadata başladılar. Bunun üzerine Cenab-ı Hak Rum meliklerinden (Batris)'i musallat kıldı. Bundan sonra yine ifsadlarına mukaabil Allah-u Tealâ Müslümanları musallat 'kılmıştır. Binaenaleyh; ilâ yevm-il kıyam mezelletten kurtulamayacaklardır. Nasara fırkaları ve devletleri arasında dahî buğz ve adavet ilâ yevm-il kıyam bakîdir ve onlardan herbiri âharin endişesinden kurtulamadıkları meydandadır.

Kur'ân'da bu ve bunun emsali âyetler Yehûd ve Nasara'nın bu gibi fırkalara inkısamını ve bir din erbabı arasında bu gibi buğz ve adavetin meşru olmayıp menfur olduğunu ve bu misilli menfur âdetlere müptelâ olduklarını beyanla onları zem ve ta'yib etmek ümmet-i Muhammed'e bir ders-i ibrettir ki, «Siz de onlar gibi olmayın» demektir. Zira; Kur'ân'ın nazil olduğu zaman ümmet-i Muhammed arasında henüz itikaadiyâtta fırkalar zuhur etmemiş olup ehl-i İslâm bir kitle-i vahide ve fırka-i nâciye

halindeydi. Binaenaleyh; ehl-i İslâm arasında sonradan zuhur eden fırkalarla bu âyete sual ve itiraz varid olmaz. Çünkü; âyet Yehûd ve Nasara'nın fırkalara teferruk etmeleriyle zemmolunmalarından ehl-i İslâm arasında bu gibi fırkalar olmaz demek olmayacağını beyan lâzım gelmez ki, itiraz edilsin. Binaenaleyh; ehl-i İslâm arasında dahi diğer milletler gibi maatteessüf fırkalar zuhur etti ve aralarında itikaadiyât hususunda ilâ yevm-il kıyam husûmet devam edecektir. Halbuki bir millet arasında tefrika o milletin asabına zaaf iras ederek sözleri bir araya gelemediği için inkırazına sebep olduğunda şüphe yoktur. İşte Cenab-ı Hak bu esasa mebni Yehûd ve Nasara'nın fırkaları; aralarında tefrika, adavet ve husûmete sebep olduğunu beyanla ehl-i İslama bu gibi tefrikalardan ihtiraz etmelerini tenbih etmiştir. Siyasi fırkalar da aynı haldedir. Binaenaleyh; fırkalar arasında ihtilâf at millet arasında sözü dağıttığı için her neye başlansa neticesiz kaldığı meydandadır.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile kitabî olan bir milletin kitaplarına muhalefeti o milletin inkırazına bâdî olacağına âyet delâlet eder. Zira; Yehûd kitaplarına muhalefetleri sebebiyle makhur ve münhezim olmuşlardır.

Hulâsa; Kur'ân'ın nüzulü, iman etmeyen kâfirlerin küfürlerini arttırdığı ve küfürlerine devam ettiklerinden dolayı ilâ yevm-il kıyam beyinlerinde adavetin eksik olmayacağı ve her ne zaman kâfirler ehl-i İslâm aleyhine fitne-i harbi alevlendirmek ve İslâmı mahvetmek isterlerse Allah-u Tealâ'nın o alevi söndüreceği ve onların daima İslâm aleyhine fesada çalıştıkları ve Allah-u Tealâ'nın müfsitleri sevmediği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ ehl-i kitabı zemmettikten sonra imana davet etmek üzere:

وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْكِتَابِ آمَنُواْ وَاتَّقَوْاْ لَكَفَّرْنَا عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَلأدْخَلْنَاهُمْ جَنَّاتِ النَّعِيمِ ﴿65﴾

buyuruyor.

[Eğer ehl-i kitap iman etmiş ve sair günâhlardan ihtirazla nefislerini azaptan vikaaye eylemiş olsalardı Biz Azîmüşşan onların günâhlarını kefaret ve nimet sahibi olan cennetlere elbette ithal ederdik.]

Yani; ehl-i kitabın sebeb-i necatları iki şeydir ki, iman ve ittikaadır. Binaenaleyh; iman ve ittikaa etseler günâhları kefaret olunmakla korktuklarından kurtulurlar ve Cennet'e girmekle umduklarına nail olurlar.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyet; saâdet-i âhireti camidir. Çünkü s a â d e t – i â h i r e t; iki şeyle hâsıl olur:

B i r i n c i s i ; azabın defiyle olur ki, buna seyyiatı kefaret edeceğini beyanıyla işaret etmiştir.

İ k i n c i s i ; amelinin sevabına nail olmakla olur ki, buna da iman ve ittikaa edenleri cennetlere ithal edeceğini beyanla işaret buyurmuştur.

İman, günâhların kefaretine sebeb-i müstakil olduğu halde imanda makbul olan ibadet ve ittikaaya mukaarin olan iman olduğundan Cenab-ı Hak bu âyette imana ittikaayı zammetmiştir ki, iman-ı kâmil, ittikaaya mukaarin olan iman olduğuna işaret olunmuştur.

Beyzavi'nin beyanı veçhile âyette ehl-i kitabın günâhları her sınıfın günâhından daha büyük olduğuna işaret vardır. Çünkü; Resûlullah'ın evsafını ve nübüvvetini kitapları beyanedip kendileri de bildikleri halde hased, riyâset, emval-i dünya ve rüşvet gibi âdî ve kıymetsiz şeylere tebaiyet sebebiyle küfrü terketmeyip devam etmeleri cinayetlerinin pek büyük olduğuna delâlet eder. Zira; bilerek günâhın cezası, bilmeyerek

günâhın cezasından elbette büyüktür. İmanı kabul edince küfür halinde işlemiş olduğu günâhların kâffesine imanın kefaret olacağına âyet delâlet ettiği gibi ehl-i kitabın âhir zaman nebisine iman etmedikçe Cennet'e dahil olamayacaklarına dahi delâlet eder.

***

Vâcib Tealâ ehl-i kitabın iman ettikleri takdirde saâdet-i âhirete nail olacaklarını beyan ettiği gibi saâdet-i dünyaya da nail olacaklarını beyan etmek üzere :

وَلَوْ أَنَّهُمْ أَقَامُواْ التَّوْرَاةَ وَالإِنجِيلَ وَمَا أُنزِلَ إِلَيهِم مِّن رَّبِّهِمْ لأكَلُواْ مِن فَوْقِهِمْ وَمِن تَحْتِ أَرْجُلِهِم

buyuruyor.

[Eğer ehl-i kitaptan Yehûd Tevrat'ın ve Nasara İncil'in ve Rablarından onlara inzal olunan kütüb-ü semaviyenin ahkâmına riayet ederek ikaame etmiş olsalardı, başlarının üzerinden ve ayaklarının altından yerlerdi.]

Yani; rızkları bol olup semâdan bereket yağar ve yerden türlü türlü nimetler biter ve her taraftan rızkları gelir, asla müzayaka görmezlerdi.

مِّنْهُمْ أُمَّةٌ مُّقْتَصِدَةٌ

[Ehl-i kitaptan bazıları ümmet-i âdiledir ki, onlar amellerinde ifrat ve tefrit etmezler. Binaenaleyh; kütüb-ü semaviyenin ve rusûl-ü kiramın cümlesine iman eder ümmet-i mümine olurlar.]

وَكَثِيرٌ مِّنْهُمْ سَاء مَا يَعْمَلُونَ ﴿66﴾

[Ve ehl-i kitaptan çoklarının amelleri gaayet kötü oldu ve onlardan sadır olan günâhların şeameti onları ihata etti. Binaenaleyh; onların amelleri ne fena ameldir.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyette Tevrat'ın ve İncil'in a h k â m ı n ı i k a a m e yle murad; bilûmum ahidlerini ifa ve hukuukuna riayet ve manâsıyla amel ve Resûlullah'a müteallik olan âyetlerini tasdik ve hîn-i bi'setinde imanla beraber yardım etmektir.Rablarından onlara i n z a l o l u n a n k i t a p l a r la murad; enbiya-yı kirama nazil olan kitaplar ve Kur'ân-ı Azîmüşşan'dır. Başkalarının üzerinden ve ayaklarının altından e k l e t m e l e r i yle murad; rızıklarının bol olmasıdır. Çünkü; Yahudiler Resûlullah'ın nübüvvetini inkâr ettiklerinden kahtu galaya, fakru fâkaya müptelâ oldular. Binaenaleyh; rahatları mihnete ve izzetleri zillü meskenete tebeddül etti. Şu halde Cenab-ı Hak kitaplarının ahkâmını icra etselerdi dünyada saâdete nail olacaklarını beyan etmekle onları imana davet ve terğib etmiştir. Yani eğer bilûmum kütüb-ü semaviyenin ahkâmına riayetle Kur'ân'a ve âhir zaman nebisine iman etmiş olsalardı semâdan ve yerden rızk-ı ilâhi feyezan eder, ağaçların meyvası ve ekinlerin neması artar ve üst taraftan meyvaları elleriyle toplarlar ve alt taraftan ekinleri biçerler ve dünyanın her türlü nimetlerine müstağrak olurlardı. Lâkin iman etmediklerinden darlığa müptelâ olmuşlardır. Binaenaleyh; bu âyet-i celile kütüb-ü semaviyenin ahkâmını tamamiyle icra edip şeriata lâyıkıyla yapışan kavmin saâdet-i âhirete nail olacakları gibi saâdet-i dünyaya dahî nail olacaklarına Allah'ın emri veçh üzere hareket edenlerin rızıklarına vüs'at geleceğine delâlet eder.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile Vâcib Tealâ ehl-i kitaptan iman eden (Abdullah b. Selâm) ve etbaı ve Habeş meliki (Necaşi) ve etbaı ve onların emsalini sena buyurmuştur. Çünkü; onların ümmet-i mukteside olduklarını beyan; onları senadır. M u k t e s i d ; işinde ifrat ve tefritten mücanebet edip ef'alinde adalet üzere hareket eden kimsedir ki, amelinden maksadını tayin ve kasdettiği hedefe doğru gidip cadde-i tevhid üzere hareket ederek iki tarafa temayül etmeksizin ıztırapsız matluba vasıl olduğu için muktesid denilmiştir. Vâcib Tealâ ehl-i kitaptan iman edenleri sena ettiği gibi etmeyenlerin amelleri kötü »olduğunu beyanla zemmetmiştir.

Hulâsa; ehl-i kitabın kütüb-ü semaviyenin ahkâmını icra etseler gaayet bol rızka nail olacakları ve her cihetten üzerlerine rızkın feyezan edeceği ve onların bazısı adalet üzere hareket eder bir cemaat olup ekserisinin ameli kötü olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ ehl-i kitaptan muktesid olanların az ve fasık olanların çok olduğunu beyan ettiği gibi resûlüne tebliği emredip tebliğ esnasında nâs'tan korkmamasını dahî tavsiye etmek üzere:

يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِن رَّبِّكَ وَإِن لَّمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ

buyuruyor.

[Ey Resûl-ü Ekrem ! Rabbin Tealâ tarafından sana inzal olunan ahkâmı nâs'a tebliğ et ve emr-i tebliğde hiç kimseden endişe etme ve eğer sen

emrolunduğun ahkâmdan velev azıcığını olsun tebliğ etmezsen Rabbın Tealâ'nın risaletini tebliğ etmemiş olursun.]

وَاللّٰهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ

[Halbuki Allah-u Tealâ nâs'ın şerrinden seni hıfzeder.] Binanaleyh; nâs'tan sana bir zarar gelmez.]

إِنَّ اللّٰهُ لاَ يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ ﴿67﴾

[Zira; Allah-u Tealâ kâfir olan kavmi hidayette kılmaz.] Binaenaleyh; sana zarar etmek üzere olan bütün teşebbüsleri akîm kalır.

Yani; ey Resûl-ü Ekrem ! Rabbın Tealâ tarafından sana inzal olunan ahkâmı sen tamamiyle nâs'a tebliğ et ve herbir hükmü onlara îsalden çekinme ve yüksek sesle din-i hakka davet et, hiçbir şeyi saklama ve eğer sen emrolunduğun ahkâmı tebliğ etmezsen vazife-i risaleti edâ etmemiş olursun. Zira; tebliğle memur olduğun ahkâmdan bir cüz'ünü tebliğ etmezsen keenne cemisini edâ etmemiş gibi olursun. Çünkü; ahkâm-ı şer'iyenin cümlesi imanda şey-i vahid menzilesindedir. Binaenaleyh; cümlesine iman lâzım olduğu gibi cümlesini tebliğ de lâzımdır. Halbuki Allah-u Tealâ nâs'ın şerrinden seni hıfzeder ve nâs seni katledemezler. Zira; Allah-u Tealâ kâfir olan kavmi matlubuna isal etmez. Çünkü; küfürleri matlub olan vuslata mânidir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyet; adalete riayet edenlerin azlığına ve fasıkların çokluğuna bakılmayıp emri tebliğe devam olunmasına delâlet ettiğinden fasıkların çokluğuna ehemmiyet vermemek lâzım olduğu gibi onların fenalığını ve kabayih-i ef'allerini beyan hakkında inzal

olunan âyât-ı beyyinâtı tebliğde onların serlerini nazar-ı itibara almamak lâzım olduğunu resûlüne beyanla Vâcib Tealâ resûlünün şecaatini tezyid etmiş ve fasıkların kuvve-i maneviyelerini kırmıştır. N â s 'la murad; bu makamda kâfirlerdir. Çünkü; Resûlullah'a şer kasdedenler mümin olmaz, elbette kâfir olur. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak resûlünü kâfirlerin şerrinden muhafaza buyurmuştur. Gerçi (Uhud) gazasında Resûlullah'ın veçh-i şerifi yaralanmış ve mübarek dişleri çıkmışsa da vücud-u nebevileri helâkten mahfuz kalmıştır. Şu halde bu âyette maksud olan muhafaza; helâkten muhafazadır. Bazı azaya isabet eden ve terfi-i derecâta sebep olan ufacık arızalarla bu âyete sual varid olamaz. Zira; âyetin manâsı helâkten muhafazadır, yoksa bilûmum avarızdan muhafaza manâsına değildir.

«Allah-u Tealâ kavm-i kâfiri hidayette kılmaz» demek; «Kâfirlerin Resûlullah aleyhine murad ettikleri şerre kudret vermez» demektir. Bu âyet nazil oluncaya kadar geceleri Sa'd ve Huzeyfe (R.A.) Resûlullah'ı beklerlerdi. Bu âyet nazil olunca Resûlullah'ın «Ey nâs ! Dağılın, beni beklemeyin. Zira; benim Rabbim nâs'ın şerrinden beni muhafaza etmiştir» buyurduğu mervidir.

Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanları veçhile bu âyet, Yahûdilerin ayıbını beyan hakkında nazil olmuştur. Çünkü; Resûlullah onları İslama davet ettiğinde onlar, alâ tarik-ıl istihza «Biz İslâm olduk, lâkin Nasara'nın İsa (A.S.)'ı rahmet ittihaz ettikleri gibi biz de seni rahmet ittihaz etmek isteriz» demeleri üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile emr-i risalete herhalde itaat lâzım olduğuna işaret için Cenab-ı Hak habibine risalet unvanıyla hitap buyurmuştur. İnzal olunan ahkâmın cemiisini tebliğle emir; hiçbir şeyin terki caiz olmadığına işarettir. Çünkü; tebliği lâzım olan ahkâmın bazısını terketmek, namazın bazı erkânını terketmek gibidir.

***

Vâcib Tealâ vahyolunan ahkâm, nâs'ın arzusuna muvafık olsun veya olmasın herhalde cümlesini tebliğ etmesini resûlüne emrettiği gibi ehl-i kitabın tarîklarının makbul olmadığını kendilerine tebliğ etmesini dahi resûlüne emretmek üzere :

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَسْتُمْ عَلَى شَيْءٍ حَتَّى تُقِيمُواْ التَّوْرَاةَ وَالإِنجِيلَ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْكُم مِّن رَّبِّكُمْ

buyuruyor.

[Habibim ! Sen ehl-i kitaba de ki: Ey ehl-i kitap ! Siz Tevrat'ın ve İncil'in ve Rabbınızdan inzal olunan kitabın ahkâmım ikaame edip âhir zaman nebisine iman edinceye kadar muteber bir meslek üzere olmadınız.] Zira bulunduğunuz din; Kur'ân'la mensuh olduğu cihetle mezhebiniz bâtıldır. Binaenaleyh; mezhebiniz makbul değildir.

وَلَيَزِيدَنَّ كَثِيرًا مِّنْهُم مَّا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِن رَّبِّكَ طُغْيَانًا وَكُفْرًا

[Zat-ı ülûhiyetime yemin ederim ki, Rabbın Tealâ tarafından sana inzal olunan Kur'ân, ehl-i kitaptan çoklarının küfür ve tuğyanlarını elbette ziyade eder.]

فَلاَ تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴿68﴾

[Kur'ân, onların küfürlerini tezyid edince sen kavm-i kâfir üzere mahzun ve meyus olma.] Zira; onların iman etmemelerinden tevellüd eden zarar

kendilerine ait olup sana değildir. Binaenaleyh; onların küfürlerine senin meyus olman lâzım gelmez.

Beyzavi'nin beyanı veçhile Tevrat ve İncil'in ahkâmını i k a a m e yle murad; Resûlullah'a müteallik olan ahkâmını ikaamedir. Zira; Kur'ân'ın nüzulünden sonra ahkâm-ı sairenin hükmü kalmadığından ahkâm-ı saireyi ikaameyle emrin manâsı yoktur. Çünkü; kütüb-ü semaviyenin kâffesi Resûlullah'ın ahir zamanda ba's olunacağını beyan ettikleri gibi o nebinin zamanını idrak eden bilûmum nâs'ın ona iman etmeleri vâcib olduğunu dahî haber verdiklerinden Resûlullah'ın bi'setinden sonra Tevrat'ın ve İncil'in ikaame olunacak ahkâmı ancak Resûlullah'a müteallik olan ahkâmdır.

«Kavm-i kâfir üzere meyus olma» demek; «Onların küfür ve tuğyanlarının ziyadelenmesine ve küfürleri sebebiyle üzerlerine nazil olacak lanet ve memleketlerinden tard ve teb'id gibi dünyada müptelâ olacakları belâya mahzun olma. Zira; kendi istihkakları ve kesbiyetleri» demektir. Binaenaleyh; âyette ehl-i kitabı tahkir vardır. Zira; «Siz muteber bir din üzere olmadınız» demek; onların sülük ettikleri dinin din-i Muhammedi'nin zuhurundan sonra indallah asla hükmü ve kadri olmadığını ve onların doğru bir tarîk erbabından olmadıklarını âleme ilân olduğu cihetle tahkir olunmuşlardır. Çünkü sülük ettikleri mesleği tezyif; kendilerini tezyif etmektir.

Hulâsa; ehl-i kitabın, Tevrat ve İncil'in ve Rablarından inzal olunan Kur'ân'ın ahkâmını ikaame etmedikçe bir tarîk-i sevap üzerinde olmadıkları ve Kur'ân'ın inzali onların çoklarının küfür ve tuğyanlarını tezyid ettiği ve kavm-i kâfir üzerine gelecek belâya mahzun olmak lâzım gelmediği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir

***

Vâcib Tealâ kâfirlerin ahkâmını beyan ettiği gibi ehl-i imanın ahvalini dahî beyan etmek üzere :

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُواْوَالَّذِينَ هَادُواْوَالصَّابِؤُونَ وَالنَّصَارَى مَنْ آمَنَ بِاللهُ وَالْيَوْمِ الآخِرِوعَمِلَ صَالِحًافَلاَ خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلاَهُمْ يَحْزَنُونَ ﴿69﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, onlar iman ettiler ve şol kimseler ki, onlar Yahudi ve Nasara ve yıldızla matluplarına istidlal eden Sâbie taifesinden oldular. Onlardan Allah'a ve yevm-i âhirete iman edip amel-i salih işleyenler üzerine korku yok ve mahzun da olmazlar.]

Çünkü; onların imanları geçmiş günâhlarına kefaret olmuştur.

Yani; müminler ve Yahudiler ve Nasara ve yıldıza ibadet eden müşriklerden Allah'ın vücuduna ve vahdaniyetine ve yevm-i âhirete ve âhirette olacak ahvale iman edip amel-i salih işleyenlerin üzerlerine ileride korku olmadığı gibi dünyada fevtettikleri lezaiz üzerine hüzün de yoktur. Çünkü; âhirette daha a'lâsına nail olacaklarından geçmişe esef etmezler.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile Vâcib Tealâ ehl-i kitabın Kur'ana iman etmedikçe bir din-i sahih üzere olmadıklarını beyan eylemesi üzerine bu hükmün ehl-i kitaba mahsus olmayıp her millet hakkında cari olduğunu ve Kur'ân'a iman etmedikçe hiçbir milletin doğru bir din üzere bulunamayacaklarını bu âyetle beyan buyurmuştur. Çünkü; herkes için fazilet ancak Allah-u Tealâya ve yevm-i âhirete iman ve amel-i salih işlemekle olur. Zira; insanın kemali; iki şeyle hasıl olur:

B i r i n c i s i ; kuvve-i nazariyeden ibaret olan usrüikaadiveve kemâttyle vukuf ve Cenab-ı Hakkı lâyık olduğu evsafıyla bilmek ve iman edip âhir eti ikrar etmektir,

i k i n c i s i ; kuvve-i ameliyedir ki. mabuda tazimden ibaret olan ibadete devam edip âhiret için tedarikâtta bulunmak ve Allah'ın kullarına menfaat isal etmek ve bilhassa ebnasyı cinsine merhamet eylemektir. Binaenaleyh; insanın kemâli bu ikiye bağlı olduğundan vâcib Teâla mTâyette iman eden ve amel-i salih işleyenler için akıbet korkusu ve geçmişe esefleri olmayacağını beyan buyurmuştur.

H a v f ; ileriye ve h ü z ü n ; geçmişe ait olduğuna nazaran manâ-yı nazım: [Allah'a ve âhirete iman edip amel-i salih işleyenlerin geçmişe esefleri ve geleceğe korkuları yok] demektir. Çünkü; amel-i salih işlemek; günâhları terk ve memurâta devamla olacağından elbette âmillerin âhirette korkuları olmaz.

İmanın şereflisi Allah-u Tealâ'ya ve yevm-i âhirete iman olduğuna işaret için Vâcib Tealâ mutlakaa imanı zikirden sonra Allah-u Tealâ'ya ve yevm-i âhirete imanı tekrar zikretmiştir.

Feth-ül Beyan'da zikrolunduğu veçhile (إِنَّ الَّذِينَ آمَنُواْ) ile murad; zahirde lisanlarıyla mümin ve kalpleriyle münafık olanlar olursa âyetten murad; «Münafıklar, Yahudiler, Nasara ve yıldıza tapan Sabia, Allah'a ve yevm-i âhirete ihlâs üzere iman ederlerse onlar için korku yok» demektir.

Hulâsa; zahirde mümin olup hakikatte imanları olmayan münafıklar Yahudi ve Nasara ve Sabia'dan ve bilcümle kâfirlerden küfriyât-ı sabıkalarına nedametle tevbe ve istiğfar edip Allah'a ve yevm-i âhirete iman eden kimselerin imanlarını günâhlarına kefaret olduğu cihetle onlar için âhirette korku ve hüzün olmayacağı bu âyetten müstefadolan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ âhir zaman nebisine iman etmedikçe hiçbir milletin mezheb-i sahih üzere olamayacaklarını ve iman-ı halisle iman edenlerin havf ve endişeleri olmayacağını beyan ettiği gibi ehl-i kitaptan Yahudilerin inat ve temerrüdleri her milletten ziyade olduğunu dahî beyan etmek üzere :

لَقَدْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَأَرْسَلْنَا إِلَيْهِمْ رُسُلاً كُلَّمَا جَاءهُمْ رَسُولٌ بِمَا لاَ تَهْوَى أَنْفُسُهُمْ فَرِيقًا كَذَّبُواْ وَفَرِيقًا يَقْتُلُونَ ﴿70﴾

buyuruyor.

[Zat-ı ulûhiyetime yemin ederim ki, Benî İsrail'den biz muhakkak ahdü misak aldık ve onları irşad için resûller gönderdik. Her ne zaman onlara nefislerinin arzu etmediği ahkâmla resûl gelirse onlardan bir fırka gelen resûlün ve o resûlün getirdiği ahkâmı tekzip ve resûlün risalet dâvasını reddettiler ve onlardan diğer bir fırka yalnız tekziple de iktifa etmeyerek enbiya-yı kiramı katlettiler.] Çünkü; gaayet mütekebbir ve anûd olduklarından zulüm ve tuğyandan çekinmeyerek enbiyayı katle bile cüret etmişlerdir.

Beyzavi'nin beyanı veçhile enbiyayı tekzip ve katletmek defaâtla Benî İsrail'in vâki' olmuş âdet-i kabihalarından olduğuna işaret için muzari sıygasıyla (يَقْتُلُونَ) varid olmuştur.

Nimetullah Efendi'nin beyanı veçhile Benî İsrail'den alınan a h d ; Allah-u Tealâ'ya şirketmemek ve enbiyanın cümlesine iman edip husûmet eylememek ve Tevrat'ın ahkâmına tamamıyla riayet etmektir. Onların havaları yani arzuları hilâfına olan ş e y le murad; tekâlif-i ilâhiye veçh üzere amel etmek ve ibadetin meşakkatim çekmektir. K a t l e t t i k l e r i e n b i y â ile murad; Zekeriyâ ve Yahya (A.S.) ve daha ismini

bilmediğimiz bazı zevattır. Gerçi Hz. İsa'nın katline teşebbüs etmişlerse de muvaffak olamamışlardır. Hatta bizim nebimizin katline de teşebbüs eyledikleri halde muvaffak olamadıkları yukarıda beyan olunmuştur.

***

Vâcib Tealâ Benî israil'in ahdi nakz ettiklerini beyan etmek üzere:

وَحَسِبُواْ أَلاَّ تَكُونَ فِتْنَةٌ فَعَمُواْ وَصَمُّواْ ثُمَّ تَابَ اللهُ عَلَيْهِمْ ثُمَّ عَمُواْ وَصَمُّواْ كَثِيرٌ مِّنْهُمْ وَاللهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ ﴿71﴾

buyuruyor.

[Benî İsrail kemâl-i hamakatlarına binaen zannettiler ki, enbiyayı kiramı tekzipten kendilerine fitne ve belâ isabet etmez. Binaenaleyh; dinin alâmetlerini gözleri görmedi ve tevhidin delillerini kulakları işitmedi. Sonra günâhlarına tevbe ettiler. Allahü Tealâ tevbelerini kabul etti. Bundan sonra tekrar delâil-i kafiyeden i'râz ettiler. Binaenaleyh; onlardan çoklarının kulakları hakkı duymaz ve gözleri görmez oldu. Halbuki Allah-u Tealâ onların amellerini görür ve cezalarını verir.]

Fahr-i Razi ve Kazi'nin beyanları veçhile Benî İsrail enbiyayı katil ve tekzipten kendilerine bir belâ isabet etmeyeceğini zannetmişlerse de katil ve tekzib sebebiyle onlara kaht, veba, tâûn, katil ve esaret ve aralarında buğz ve adavet gibi enva-ı belâyaya müptelâ olmuşlardır. Binaenaleyh; ikballeri idbara dönmüş ve üzerlerine nuhuset ve mezellet nazil olmuştur. Dünyaca bu belâlara müptelâ oldukları gibi âhiretçe azab-ı ilâhiye müstehak oldukları da diğer âyetlerle beyanolunmuştur.

Benî İsrail'in bu zanlarının sebebi; onlar Tevrat'ın ahkâmının nesholunmasını ve yeni bir şeriat gelmesini inkâr ederlerdi. Çünkü ulemâ-yı Yehûd avam-ı nâs'ı o yola iğfal etmişlerdi. Enbiya-yı kiramın bazılarına imandan sonra bazı âharin zuhuruyla ona küfrettiler, badehu tevbe ve sonra Hz. İsa'ya tekrar küfrettiler. G ö z l e r i n i n k ö r , k u l a k l a r ı n ı n s a ğ ı r o l m a s ı yla murad; cahilleri ve küfürleri sebebiyle hakka delâlet eden delilleri nazar-i itibara almamalarıdır. Binaenaleyh; bu âyette a m y le murad; kalp körlüğü olup göz körlüğü değildir. Yani; basiretleri kapanmıştır. Kezalik s u m m la murad; kalplerine hak olan şeyin nüfuz edememesinden kinayedir. Bunların cümlesinin sebebi; cehillerinin şiddeti ve küfürlerinin kuvvetidir.

Hulâsa; Yahudilerin küfürlerinin kendi haklarında fitne olmayacağını zannetmeleri ve bu zanları sebebiyle gözleri hakkı görmediği ve kulakları hakkı duymadığı ve tevbelerini Allah'ın kabul edip badehu tekrar masiyete ric'at ettikleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ Benî İsrail'in hatalarını beyan ettiği gibi Nasara'nın hatalarını da beyan etmek üzere :

لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللّٰهَ هُوَالْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ

buyuruyor.

[Zat-ı ulûhiyetime yemin ederim, şol kimseler muhakkak kâfir oldular ki, onlar Allah-u Tealâ ancak Meryem oğlu Mesih'tir dediler.]

وَقَالَ الْمَسِيحُ يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اعْبُدُواْ اللهَ رَبِّي وَرَبَّكُمْ

[Ve Mesih onlardan bu sözü işitince ey Benî İsrail ! Benim ve sizin Rabbınız olan Allah-u Tealâ'ya ibadet edin, dedi.]

إِنَّهُ مَن يُشْرِكْ بِاللهِ فَقَدْ حَرَّمَ اللهُ عَلَيهِ الْجَنَّةَ وَمَأْوَاهُ النَّارُ

[Zira; halü sân sizin dediğiniz gibi değildir. Çünkü; kendi zatına sirkeden bir kimse üzerine muhakkak Allah-u Tealâ Cenneti haram kıldı ve sirkeden kimsenin makaamı Cehennem ateşidir.]

وَمَالِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنصَارٍ ﴿72﴾

[Halbuki şirkle nefsine zulmeden zalimler için hiçbir yardımcı yoktur.]

Yani; Yahudiler ahd-ı ilâhiyi nakızla kâfir oldukları gibi zat-ı ulûhiyetime yemin ederim, şol kimseler de kâfir oldular ki, onlar «Ancak ilâh Hz. Meryem'in oğlu Mesih'tir» dediler. Çünkü; onlar Nasara'dan Yakuubiye ve Melkâniye fırkaları Hz. Meryem'in oğlu İsa'ya hulul ederek beden-i İsa'da temessül etti. Binaenaleyh; «Allah budur» demekle Cenab-ı Hakka şirkettiler ve bunların itikadlarını tashih ve tarîk-i hakka irşad etmek üzere Mesih (A.S.) «Ey Benî İsrail ! Benim ve sizin Rabbimiz olan Allah-u Tealâ'ya ibadet edin. Benim ulûhiyetimi itikaad etmeyin. Zira; ulûhiyetle benim münasebetim yoktur. Çünkü; ben de sizin gibi beşerim. Binanealeyh; Allah-u Tealâ sizin nasıl Rabbınız ise benim de Rabbımdır. Ben de onun kuluyum. Şu halde bu yanlış itikaddan vazgeçin,

şirketmeyin. Zira; Allah'a sirkeden kimse üzerine Allah-u Tealâ muhakkak Cennet'i haram kıldı ve müşrik olan kimsenin makaamı Cehennem ateşidir.» demekle onlara itikad-ı hakkı tarif etti. Halbuki gerek şirkle ve gerek esbab-ı saireyle nefsin ve gayra zulmeden zalimlere asla yardımcı yoktur.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile şu sözü söyleyen Nasara'dan Yakuubiye fırkasıdır. Çünkü; onlar hulul ve ittihada kaail olduklarından «Hz. Meryem İsa (A.S.)'ı ilâh olarak doğurdu» dediler ve ulûhiyetin (hâşâ) İsa (A.S.)'da ittihat ettiğini itikaad ettiler. Cenab-ı Hak hulul ve ittihad gibi nekaaisten münezzeh olduğu cihetle bu sözü söyleyen ve bu itikaadı taşıyan kimselerin muhakkak kâfir olduklarını beyan buyurmuş ve Hz. İsa'nın onlara cevap olarak «Kendi Allah'ın kulu olduğunu» ikrar ve «Enva-ı keremiyle Cenab-ı Hakkın terbiye ettiğini» beyanla kavmini irşada çalıştığını dahi Vâcib Tealâ beyan etmiştir ki, Nasara'nın itikadlarının batıl olduğunu meydana koymakla beraber bu gibi itikaadın zulüm olduğuna dahi işaret etmiştir. Çünkü; âyetin âhirinde «Zalimler için yardımcı» olmadığını beyan etmek; «Bu itikadda bulunanların zalim olduklarını ve onlar için yardımcı» olmadığını beyan etmektir. İsa (A.S.) hadis ve mahlûk olmakta kendisinin sair efrad-ı beşerden farklı olmadığını beyanla Nasara'nın hamakatlarına işaret etmiştir.

Bu âyette Vâcib Tealâ şirkedenlerin cezalarını; üç veçhile tertib etmiştir:

B i r i n c i s i ; Cennet'in haram olması,

i k i n c i s i ; şirkedenlerin makamlarının Cehennem ateşi olması,

Ü ç ü n c ü s ü ; o gibi zalimlerin yardımcıları olmamasıdır.

Beyzavi'nin beyanı veçhile şefaat edecek yardımcıya malik olamamalarının sebebi; müşriklerin şirkleri sebebiyle zulümleri olduğundan zalim olduklarını tescil ve âleme ilânla zemmetmek için zamir mevziinde ism-i zahir varid olmuştur. Çünkü;(وَمَالِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنصَارٍ)

yerinde (وَمَالهم مِنْ أَنصَارٍ) denilebilirdi. Ve lâkin zâlim oldukları beyan olunmazdı.

Hulâsa; Hz. İsa'ya ilâhtır diyen kimselerin muhakkak kâfir oldukları ve İsa (A.S.)'ın kavmine «Benim ve sizin Rabbımız olan Allah-u Tealâ'ya ibadet edin» diyerek vesâyâda bulunduğu ve bu vesâyâsında kendisiyle onlar beyninde ubudiyet mertebesinde bir farkları olmadığına işaretle kavmini irşada çalıştığı ve sirkeden kimseye Cennetin haram olup onun bedelinde müşriklerin makamları Cehennem ateşi olduğu ve bu misilli bâtıl itikaadı irtikâp edenler zalim olup zalimlerin azaptan kurtaracak yardımcıları olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ Nasara'dan bir fırkanın ahvalini beyandan sonra diğer fırkanın ahvalini beyan etmek üzere :

لَّقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُواْ إِنَّ اللهُ ثَالِثُ ثَلاَثَةٍ

buyuruyor.

[Zat-ı ulûhiyetime yemin ederim, şol kimseler muhakkak kâfir oldular ki, onlar Allah-u Tealâ üçün üçüncüsüdür dediler.]

وَمَا مِنْ إِلَـهٍ إِلاَّ إِلَـهٌ وَاحِدٌ

[Halbuki mabudun bilhak olmadı, ancak bir ilâh oldu.]

وَإِن لَّمْ يَنتَهُواْ عَمَّا يَقُولُونَ لَيَمَسَّنَّ الَّذِينَ كَفَرُواْ مِنْهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿73﴾

[Ve eğer onlar dedikleri sözlerinden vazgeçmezler, ısrar ederlerse, onlardan kâfir olanları elbette azab-ı elim messeder.]

Yani; Nasara'dan bazıları Hz. İsa'ya (hâşâ) «Allah'tır» dedikleri ve onlar bu sözleriyle kâfir oldukları gibi onlardan bazıları da «Allah-u Tealâ üçün üçüncüsüdür» dediler ve bu sözleriyle onlar da kâfir oldular. Halbuki vücutta ve sıfatta bihakkın mabud olmadı, illâ Allah-u Tealâ oldu ve vahdaniyetle muttasıf ancak odur. Onun gayrı mabudun bilhak yoktur. Ve eğer «Allah-u Tealâ üçün üçüncüsüdür» diyenler bu sözlerinden dönmez ve bu itikaddan vazgeçmezlerse onlardan kâfir olanlara elbette azab-ı elîm dokunur ve azaptan kurtulamazlar.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile Nasara'dan bu sözü söyleyenler Merküsiye ve Nasturiye fırkalarıdır.

Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanları veçhile bu sözden maksatları iki veçhile tevcih olunur:

B i r i n c i s i ; Allah üçtür. Zira; Allah-u Tealâ ile Hz. İsa ve validesi üçü de ilahtır. Allah-u Tealâ onlardan üçüncüsüdür, demekle şirk etmektir.

İ k i n c i s i ; Allah-u Tealâ cevher-i vahiddir. O cevherin de üç esası vardır. E b ki, zattır. İ b n ki, kelimedir. R û h u l K u d ü s ki, hayattır. Kelime cesed-i İsa ile karıştı. Şu halde (eb ilâh, ibn ilâh, rûh ilâh) bunun üçü şey-i vahiddir demekle şirk etmişlerdir. Halbuki, bu mezheb bedahet-i akılla bâtıldır. Zira; hadis olan İsa (A.S.) ve validesi ilâh olamadıkları gibi üç şeyin bir şey olması dahî olamaz. Binaenaleyh; bunların cümlesi bâtıl ve iftira alâlahtır. Bu itikadlarını Vâcib Tealâ vücutta ve zât ve sıfatta ancak ilâhın bir olduğunu beyanla iptal etmiş ve bu sözlerinden dönmezlerse onlara elbette azab-ı elîm isabet edeceğini beyanla Nasara'yı aklın ve mantıkin iktizasına davet etmiştir.

***

Vâcib Tealâ Nasara'dan bazı fırkaların batıl itikadlarını beyan ettiği gibi vahdaniyet zahir olduğu halde tâib ve müstağfir olarak tevhidi kabul etmediklerinden dolayı tekdire müstehak olduklarını beyan etmek üzere :

أَفَلاَ يَتُوبُونَ إِلَى اللهُ وَيَسْتَغْفِرُونَهُ وَاللهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿74﴾

buyuruyor.

[Nasara şu açık küfür ve dalâlet üzere ısrar ederler de, isyanlarının affı hususunda Allah'a rücu'la tevbe etmez ve mağfiret istemezler mi? Halbuki Allah-u Tealâ istiğfar edenleri mağfiret eder ve tevbe edenlere merhamet buyurur.]

Yani; her kulun Rabbine karsı kusuruna nedametle tevbe etmesi lâzım olduğu gibi bilhassa Nasara gibi şu açık küfrü irtikâb edenlerin daha ziyade nedamet ve istiğfar etmeleri lâzımdır. Şu halde onlar irtikâb ettikleri şirke nedamet-i tâmmeyle nedamet ve tevbe etmezler mi? Ve şerik ve nazîrden münezzeh olan Vâcib Tealâ'nın şanına lâyık olmadık iftiralarda bulunurlar da istiğfar etmezler mi? Halbuki kusurunu itiraf ederek tevbe eden kimselere Allah-u Tealâ merhamet eder ve istiğfar edenlerin günâhlarını afla mağfiret buyurur. Binaenaleyh; affettiği kullarını günâhlarıyla muahaze etmez, belki lûtfu insanıyla muamele eder.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile bu âyet, istifham suretinde emir ve tevbe etmediklerinden dolayı Nasara'yı tevbihtir. Buna nazaran manâ-yı nazım: [Halü şânı küfür olanlar tevbe ve istiğfar etsinler ve müsalaha etmesinler.] demektir. Tevbelerinin kabul olunacağına işaret

için Vâcib Tealâ gafur ve rahim olduğunu tasrih etmiştir. Tevbe icab eden günâhları işleyen kimselerden tevbe etmeyenlerin halleri taaccübe şayan olduğuna işaret için taaccüb ve inkâra delâlet eden hemze-i istifham varid olmuştur.

***

Vâcib Tealâ Nasara'dan bazı fırkaların itikaad-ı batıllarını beyandan sonra itikadlarının butlanını ispat etmek üzere :

مَّا الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ إِلاَّ رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِن قَبْلِهِ الرُّسُلُ وَأُمُّهُ صِدِّيقَةٌ كَانَا يَأْكُلاَنِ الطَّعَامَ

buyuruyor.

[Meryem'in oğlu Mesih ilâh olmadı, ancak taraf-ı ilâhiden gönderilmiş resûldür. Zira; kendinden evvel birçok resûller geçti. Mesih (A.S.) da onlar gibi resûldür. Ve validesi sözünde sadık indallah makbul bir kuldur. İsa (A.S.) ve validesi her ikisi de sair insanlar gibi yemek yerler.]

انظُرْ كَيْفَ نُبَيِّنُ لَهُمُ الآيَاتِ ثُمَّ انظُرْ أَنَّى يُؤْفَكُونَ ﴿75﴾

[Habibim ! Sen nazar et, gör ki, biz vahdaniyetimize delâlet eden âyetleri nasıl beyanederiz, sonra nazar et gör ki, nasıl iftira ediyorlar?]

Yani; İsa (A.S.) sair resûller gibi Allah'ın bir resûlüdür. Binaenaleyh; sair rusûl-ü kiramı Allah-u Tealâ birtakım mu'cizâtla âhad-i nâs'tan mümtaz ve kendi tarafından müeyyed kıldığı gibi İsa (A.S.)'ı da mümtaz ve

müeyyed kılmıştır. Şu halde sair enbiya (A.S.)'a mümtaz olduklarından dolayı ilâh demlemediği gibi İsa (A.S.)'a dahî ilâh denilemez. Çünkü; hepsi bir cins ve neviden oldukları cihetle biri hakkında caiz olmayan şey diğeri hakkında dahî caiz olamaz.

İsa (A.S.)'dan evvel nübüvvet dâvalarını ispat ederek birçok resûller geçti ve İsa (A.S.)'ın validesi sözünde sadıka sair kadınlar gibi bir kadındır. Her ikisi yani oğlu ve validesi sair insanlar gibi yemek yer, su içer ve sair ihtiyacât-ı beşeriyeye muhtaçlardır. Ey Nasara ! Eğer sizin dediğiniz gibi (hâşâ) ilâh olsalardı bu gibi şeylere muhtaç olmazlardı. Çünkü; ulûhiyet yiyip içmekten übüvvet ve bünüvvetten ve sair ihtiyaç emmaresi olan şeylerden münezzehtir. Ey Resûl-ü Ekrem ! Sen nazar et bak ki, İsa (A.S.)'la validesinin ulûhiyete liyakatları olmadığına ve bizim vahdaniyetimize delâlet eden delilleri biz onlara nasıl beyanederiz ve sonra tekrar bak ve nazarını ve taaccübünü tezyid et tekrar bak ki, Nasara Hz. İsa'ya ilâh demekle nasıl iftira ve ulûhiyete lâyık olmadık şeyleri isnada nasıl cüret ve tarîk-ı haktan bâtıla nasıl sarf-ı aklederler. Halbuki Hz. İsa'nın yedinde vefat etmiş kimse dirilmişse Hz. Musa'nın yedinde de kurumuş asâ dirildi ve yılan oldu. Kezalik Hz. İsa babasız doğmuşsa Hz. Âdem de hem babasız hem de anasız halkolundu. Binaenaleyh; Hz. İsa'nın hâli beşeriyette emsali sebketmemiş birşey olmadığından ulûhiyetini itikaad edecek kadar hayret ve tereddüd edecek bir hali yoktur. Şu halde Nasara'yı şüpheye düşürecek birşey olmadığından kabule şayan bir özürleri de yoktur.

Hz. Meryem'in günâhlardan kemaliyle içtinab ettiğine ve merasim-i ubudiyeti edâ etmekte sa'yü gayretine işaret için sıddîka unvanıyla tavsif olunmuştur.

Vâcib Tealâ bu âyette nasaranın mezheplerini üç veçhile iptal etmiştir.

B i r i n c i s i ; Hz. İsa'nın validesi olmasıdır. Çünkü; validesi olan zat hadis olur ve hadis olan elbette ilâh olamaz.

İ k i n c i s i ; sair efrad-ı beşer gibi taama ve o taamı hazma muhtaç olmasıdır. Taama ihtiyaç ulûhiyete münafidir.

Ü ç ü n c ü s ü ; sair resûller gibi taraf-ı ilâhiden resûl olarak gönderilmesidir. Çünkü; taraf-ı ilâhiden kullarını irşad için resûl olarak gönderilen elbette ilâh olamaz. Binaenaleyh; İsa (A.S.)'la validesinin taama muhtaç ve sair beşeriyetin muttasıf oldukları hallerle muttasıf olduklarını beyanla Nasara'nın hamakatlarına işaret olunmuştur. Nasara'ınn bu gibi akide sahiplerinin mezhepleri ukalâ nazarında hayret ve taaccübü mucip olduğundan Nasara'nın mezheplerini işitenleri taaccübe sevketmek için iki defa (انظُرْ كَيْفَ)ve (انظُرْ أَنَّى) cümleleriyle nazar-ı dikkati celb ve taaccübe şayan bir akide olduğuna işaret etmiştir.

Hulâsa; Hz. İsa'nın kendinden evvel geçen resûller gibi bir resûl olup ulûhiyet sıfatıyla muttasıf olmadığı ve validesinin akidesi ve ibadeti tam, sıddîka bir kadın olduğu ve onların sair efrad-ı beşer gibi taam edip ve taama muhtaç oldukları ve Cenab-ı Hakkın bu hususa dair delilleri beyan ettiği ve Nasara'nın taaccüp ve hayreti mucip ifk ve iftirada bulundukları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ Nasara'nın mezheplerinin bâtıl olduğuna dair delil-i âhari beyan etmek üzere :

قُلْ أَتَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللهُ مَالاَيَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّاوَلاَ نَفْعًاوَاللهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿76﴾

buyuruyor.

[Habibim ! Sen Nasara'ya karşı de ki, sizin için menfaat ve mazarrata malik olmayan Allah'ın gayrı putlara ve saireye ibadet eder misiniz? Ve ibadet edenlere menfaat celbine ve mazarrat define kaadir olamayan putlara ibadet etmek hamakat değil midir? Halbuki, Allah-u Tealâ sizin sözünüzü işitir ve işinizi bilir.]

Binaenaleyh; mülkünde müstakil ve melekûtunda hiç kimsenin iştiraki yoktur ve herkesin ibadetine lâyık ve müstehak odur.

Beyzavi'nin beyanı veçhile Nasara'dan bazıları Hz. İsa'nın ulûhiyetini itikaad ederek ibadet ettiklerinden (مَالاَيَمْلِكُ) da bulunan (مَا) lâfzı bilûmum mabudât-ı bâtılaya şamil olduğu gibi Hz. İsa'ya da şâmildir. Çünkü; Hz. İsa mabud olmadığı gibi bizzat menfaat veya mazarrat îkaama dahî kaadir değildir. Ve ancak herşeyin halikı Allah-u Tealâ'dır. Binaenaleyh Nasara'ınn bu cihetle dahi mezhepleri batıldır. Yani; «İsa (A.S.) mabud değildir. Zira; nefi' ve dârra malik olamaz. Ve nef'ü dârra malik olamayan mabud olamaz. Binaenaleyh; İsa (A.S.) da mabud olamaz» demektir. Şu halde İsa (A.S.) Vâcib Tealâ'ınn insanıyla bazı harikuladeye mucize olarak malikse de binefsihi bir kimsenin menfaat ve mazarratına malik olmadığına işaret için Hz. İsa'nın zatından (مَا) lafzıyla tâbir olunmuştur.

Mazarratı defetmek menfaati celbetmekten evlâ olduğuna işaret için âyette mazarrat menfaat üzerine takdim olunmuştur. Fena itikad sahiplerini tehdid için Cenab-ı Hak âyetin âhirinde herkesin sözünü işitip itikaadını bildiğini beyan etmiştir.

Hulâsa; mabudun nef'ü dârra kaadir olmak şanından olduğu ve nef'ü dârra malik olmayan şeye ibadetin batıl olup ibadet edenlerin tevbihe müstehak oldukları ve Allah'ın herkesin sözünü işitip kime ibadet ettiğini bildiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ Yehûd ve Nasara'ınn akidelerini beyan ettiği gibi her iki fırkaya hakkın gayrı ahkâmı irtikâb etmemelerini tavsiye etmek üzere :

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لاَ تَغْلُواْ فِي دِينِكُمْ غَيْرَ الْحَقِّ وَلاَ تَتَّبِعُواْ أَهْوَاء قَوْمٍ قَدْ ضَلُّواْ مِن قَبْلُ وَأَضَلُّواْ كَثِيرًا وَضَلُّواْ عَن سَوَاء السَّبِيلِ ﴾77﴿

buyuruyor.

[Habibim ! Sen ehl-i kitaba de ki: Ey ehl-i kitap ! Hakkın gayrı bâtılı irtikâpla dininizde hak olan ahkâmın gayrıya tecavüz etmeyin ve bu hususta dalâlette kalmış ve tarîk-ı haktan çıkmış ve nâs'tan çoklarını idlâl etmiş ve doğru yoldan çıkarak akidesini şaşırmış olan kimselerin ve şu sıfatla muttasıf olan kavmin arzularına ittiba etmeyin ki, siz de dalâlette olmayasınız.]

Tefsir-i Medarik'te beyan olunduğu veçhile g u l ü v ; bir şeyde ifrat ve tefrit edip haddini tecavüz etmektir. Meselâ Hz. İsa hakkında Nasara'nın gulüvvü; kadrinin fevkina takdiriyle ulûhiyetini itikaad ederek ifrat etmeleridir. Yehûd'un gulüvvü; kadrini tenzil edip şân-ı nebevilerine nakîse verecek şeyler isnadıyla hakk-ı nebevilerinde tefrit etmeleridir. Binaenaleyh; her iki millet İsa (A.S.) hakkında haddini tecavüz etmişlerdir. Çünkü; birisi medihte ifrat, diğeri zemde tefrit etmiştir.

Yahut Nasara'nın dinlerinde gulüvleri; Hz. İsa'ya Allah'ın oğludur veya ma'bûddur demeleri, Yahudilerin dinlerinde gulüvleri; Üzeyr (A.S.)'a Allah'ın oğludur demeleridir. Binaenaleyh; her iki fırka da nebileri hakkında haddini tecavüz ederek haklarında lâyık olmadık şeyleri isnadla itikaad-ı bâtılı irtikâb etmişlerdir. Amma dini nâs arasında kararlaştırıp yerleştirmek için fazlaca gayretle gulüv; hak olduğundan Cenab-ı Hak, hakkın gayrı olan bir gulüvden nehyetmiştir.

Çünkü; hakkın gayrı olan gulüv, dine şüphe idhal etmek ve delâili saklamak ve dinin harici olan şeyleri dinden addeylemek ve birtakım ebatılın tervicine sa'yetmek ve masum zevat-ı kirama iftirada bulunmak suretiyle olduğundan Cenab-ı Hak bunların cümlesinden nehyetmiştir. Âyet her ne kadar ehl-i kitaba hitap olarak varid olmuşsa da bilûmum insanları emr-i dinde haddini tecavüzden nehyetmektir. Çünkü; itikaadiyâtta ifrat ve tefrit suretleriyle haddini tecavüz haramdır.

Vâcib Tealâ bu âyette dâll olan kavmin arzularına ittibadan nehyetmiştir. Çünkü h a v a ; delilsiz şehevât-ı nefsaniyeye ittiba etmektir. Binaenaleyh; delil-i şer'iye müstenid olmaksızın insanların arzularına muvafık ihdas ettikleri mezheplerin cümlesi bâtıldır. İşte şu esasa binaen Kur'ân'ın hangi âyetinde hava lâfzı zikrolunursa makaam-ı zemde tekdir ve tevbihi müş'irdir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile havalarına ittibadan nehyolunan kavmi; Vâcib Tealâ üç sıfatla zemmetmiştir:

B i r i n c i s i ; dâll olmaları,

i k i n c i s i ; kendilerinin dalâletleriyle iktifa etmeyip gayrıları da idlâl ederek yoldan çıkarmaları,

Ü ç ü n c ü s ü ; dalâlet üzerine ısrar edip dalâletlerini terk etmemeleridir ki, kendi tarîklarını sevap görüp ihtida cihetine asla meyletmezler demektir. Bu hâl, rahmet-i ilâhiyeden uzak ve azaba yakın bir tarîk olduğundan ittibadan nehye illet olarak Vâcib Tealâ dalâletlerini beyan etmiştir. İki dalâletten

b i r i n c i s i dinden

i k i n c i s i Cennet'in tarîkından çıkmak olduğundan dalâletlerini zikirde tekrar yoktur.

Hulâsa; emr-i dinde hak olmayan birşeyi dinden addetmek suretiyle haddini tecavüz etmek ve tarîk-ı haktan çıkmış bir kavmin arzusuna ittiba

eylemek caiz olmadığı ve o kavme ittiba etmek tarîk-ı haktan çıkmak olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcip Tealâ dinde gulüv etmekten nehyettiği gibi Benî İsrail'den Hz. Dâvûd zamanında lanet olunanları dahî beyan etmek üzere:

لُعِنَ الَّذِينَ كَفَرُواْ مِن بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَى لِسَانِ دَاوُودَ وَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ ذَلِكَ بِمَا عَصَوا وَّكَانُواْ يَعْتَدُونَ ﴿78﴾

buyuruyor.

[Benî İsrail'den kâfir olanlar Hz. Dâvûd ve Meryem'in oğlu İsa (A.S.)'ın lisanları üzerine lanet oldular ve bu lanetin sebebi onların isyan edip haddini tecavüz etmeleridir.]

كَانُواْلاَيَتَنَاهَوْنَ عَن مُّنكَرٍفَعَلُوهُ لَبِئْسَ مَاكَانُواْيَفْعَلُونَ ﴿79﴾

[Zira; onlar şer'a muhalif olarak işledikleri günâhlardan vazgeçmediler. Zat-ı ulûhiyetime yemin ederim ki, onların günâha ısrar edip enva-ı azabı calib olan münkirâtı işlemeleri ne kadar çirkin oldu ve çirkin olan şeyse onların günâhlarıdır.]

Yani; Benî İsrail'den küfrü irtikâb edenler, Hz. Davud'un ve İsa (A.S.) ki, Meryem (R.A.)'ın oğludur, onların lisanları üzerine dergâh-ı ulûhiyetten tardolundular. İşte şu lanetin sebebi; onların mütemadiyen isyan edip

dinlerinde haddini tecavüzle dinden olmayan şeyleri diyanetten addederek birtakım batıl şeyleri irtikâpla işlemiş oldukları günâhlardan vazgeçmeyip devam üzere işlemeleridir. Ve ne kadar fena oldu onların işlemiş oldukları kabahatları. Zira; dünyada lanetlerine ve âhirette azaplarına sebep olmuştur.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile a s h a b - ı l â n e t ; ikidir :

B i r i n c i s i ; ashab-ı sebittir ki, (İyle) İzaryesi ahalisidir. Hz. Dâvûd zamanında onların bazı günâhına binaen Vâcib Tealâ Cumartesi günü balık avlamaktan nehyetti. Dâvûd (A.S.) onlara tebliğ ve nasihat etmişse de söz dinlemediler. Allah-u Tealâ onların suratlarını maymun suratına tebdil etti. Bunların ahvaline dair tafsilât (Sûre-i A'raf)'ta geleceğinden bu makamda bu kadarla iktifa olunmuştur.Ashab-ı lanetten

i k i n c i s i ; ashab-ı muidedir ki, İsa (A.S.) zamanında mucize suretiyle semadan nazil olan mâideden yediler, sonra iman etmediler. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak onların suratlarını hınzır suratına tahvil etmiştir. L i s a n - ı D â v û d ve İ s a (A.S.)'larla murad; onların kitapları ve şeriatlarıdır. Yehûd kavmi enbiya neslinden olmakla iftihar etmelerine bedel Cenab-ı Hak enbiya lisanıyla lanet olunduklarını beyan etmiştir ki, enbiya-yı ızâm neslinden olmakta fayda olmadığını bilsinler ve babalarının şerefinden kendilerine bir menfaat olmadığını anlasınlar.

(لاَيَتَنَاهَوْنَ) Onları bazıları bazılarına münkerâtla emir ve günâhlarından vazgeçirmemeyi birbirlerine tavsiye ettiklerine işaret için iki kimse arasında iştirake delâlet eden tefâul babından varid olmuştur. Yani; «onlar günâhlarını terketmemeyi birbirine tavsiye eder ve günâhtan vazgeçmezler» demektir.

Hulâsa; Benî İsrail'den kâfir olanların gerek Hz. Dâvûd ve gerek Hz. İsa'nın kitaplarında lanet oldundukları ve bu lanetin sebebi onların isyanları ve dinlerinde haddini tecavüzleri olduğu ve tecavüzâttan vazgeçmedikleri ve masiyette devam etmek ve tecavüzatta bulunmak

gibi ef'allerinin gaayet çirkin olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ geçmiş olan Yahudileri zemmettikten sonra zaman-ı saâdette bulunanların müşrikleri dost ittihaz etmeleriyle zemmetmek üzere.:

تَرَى كَثِيرًا مِّنْهُمْ يَتَوَلَّوْنَ الَّذِينَ كَفَرُواْ لَبِئْسَ مَا قَدَّمَتْ لَهُمْ أَنفُسُهُمْ أَن سَخِطَ اللهُ عَلَيْهِمْ وَفِي الْعَذَابِ هُمْ خَالِدُونَ ﴿80﴾

buyuruyor.

[Habibim ! Sen Yehûd'dan çoklarını görürsün ki, onlar müşrikleri dost ittihaz ederler. Zat-ı ulûhiyetime yemin ederim ki, onların kendileri için nefislerinin yevm-i kıyamette tesadüf etmek üzere takdim ettikleri amelleri pek çirkin oldu ve çirkin olan şey; Allah'ın onlar üzerine gazab etmesidir. Halbuki onlar azab-ı ilâhide ebedî kalırlar.]

Bu âyette k â f i r l e r le murad; müşrikler ve müşrikleri dost ittihaz eden Yahudilerdir. Çünkü; Yahudiler Resûlullah'a adavet için müşrikleri dost tutar ve Resûlullah ve Müslümanlar aleyhine teşrik-i mesâi ederlerdi. Cenab-ı Hak onların amellerinin

neticesi gazab-ı ilâhî olup neticesi gazab olan amellerinin gaayet fena olduğunu beyan buyurmuştur. Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile Medine Yahudileri Resûlullah'la muharebeye ittifak etmek üzere Mekke'ye elçiler gönderdikleri ve müşriklerle akd-i ittifak ettikleri ve

(Hendek) gazasında müşriklerle beraber ehl-i İslâm aleyhine muharebeye çıktıkları tarihen malûm bir hakikattir.

Hulâsa; ehl-i kitaptan çoklarının müşriklerden dost ittihaz ettikleri ve âhirette nefisleri için takdim eyledikleri amellerinin neticesi gazab-ı ilâhî olduğu ve kâfirleri dost ittihaz etmek gazab-ı ilâhiyi mucip bulunduğu ve onların azab-ı ilâhide muhalled olacakları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ Yahudilerin müşrikleri dost ittihaz etmelerinin sebebi onların adem-i imanları olduğunu beyan etmek üzere :

وَلَوْ كَانُوا يُؤْمِنُونَ بِاللهِ والنَّبِيِّ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْهِ مَا اتَّخَذُوهُمْ أَوْلِيَاء وَلَكِنَّ كَثِيرًا مِّنْهُمْ فَاسِقُونَ ﴿81﴾

buyuruyor.

[Eğer Yahudiler Allah-u Tealâ'ya, resûllerine ve resûllerine inzal olunan Tevrat'a iman etmiş olsalardı, müşrikleri dost ittihaz etmezlerdi. Ve lâkin onlardan çokları taattan çıkmış fasıklardır.] Binaenaleyh; müşrikleri dost ittihaz etmişlerdir. Zira fasıkın şanı; fasıkı dost ittihaz etmektir.

Tevrat-ı Şerifte müşrikleri dost ittihaz etmekten şiddetle nehyolduğu halde Yahudilerin müşrikleri dost ittihaz etmeleri Tevrat'ın ahkâmına riayetleri olmadığına ve Resûlullah'a muhalefetten maksatları din-i Musa'yı takrir olmayıp ancak avam-ı nâs'a karşı riyâsetlerini muhafaza olduğuna delâlet eder. Binaenaleyh; onların rüesasının mansıplarını muhafaza için ma'kul ve gayrı ma'kul her tarîka teşebbüs ettiklerine ve türlü fenalığı irtikâb etmekten çekinmediklerine ve tarîk-ı müstakimden

bilkülliye çıktıklarına işaret için Cenab-ı Hak onları ftsk lafzıyla tavsif buyurmuştur.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile âyette ikinci bir tevcih daha vardır. Yani «Eğer Yahudilerin dost ittihaz ettikleri müşrikler Allah'a ve resûlüne iman etmiş olsalardı Yahudiler diğer Müslümanlar gibi onları da dost ittihaz etmezlerdi» demektir ki, bu tevcihte Yahudileri zem, daha ziyadedir. Çünkü; bu tevcihe nazaran «Müşriklere muhabbetleri şirklerine binaen» demektir. Şu halde, müşrikleri şirklerinden dolayı dost ittihaz etmek aklın ve mantığın harici olduğundan, hamakat ve cehaletleri daha ziyade meydana konmuştur.

Hulâsa; ehl-i kitabın müşrikleri dost ittihaz etmeleri onların Allah'a ve resûlüne iman etmediklerinden olduğu ve imanları olsa dost ittihaz etmeyecekleri ve ehl-i kitabın çoklarının fâsık oldukları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ Yahudilerin ahval-i seyyielerini beyandan sonra ehl-i imana buğz ve adavetleri her milletin adavetinden ziyade olduğunu beyan etmek üzere :

لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً لِّلَّذِينَ آمَنُواْ الْيَهُودَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُواْ

buyuruyor.

[Zat-ı ulûhiyetime yemin ederim ki, «Habibim ! Adavet cihetinden nâs'ın müminlere şiddetlisini elbette sen Yahudileri ve müşrikleri bulursun.]

وَلَتَجِدَنَّ أَقْرَبَهُمْ مَّوَدَّةً لِّلَّذِينَ آمَنُواْ الَّذِينَ قَالُوَاْ إِنَّا نَصَارَى

[Ve müminlere muhabbet cihetinden daha ziyade yakın olanlarını sen elbette şol kimseleri bulursun ki, onlar biz Nasara'yız dediler.]

ذَلِكَ بِأَنَّ مِنْهُمْ قِسِّيسِينَ وَرُهْبَانًا وَأَنَّهُمْ لاَ يَسْتَكْبِرُونَ ﴿82﴾

[Ve Nasara'nın size muhabbetlerinin sebebi onlardan bazıları şeriatın neticesi olan ilm-i ledünnîyi ta'lip kıssîslerdir. Ve bazıları da tekkelerde âbidlerdir ve onların müminlere muhabbetlerinin sebeplerinden birisi de kibretmemeleridir.»]

Yani; Habibim; ehl-i imana adavet cihetinden nâs'ın en ziyade şiddetlisini sen Yahudilerle müşrikleri bulursun ve Yahudiler adavette putperest müşriklerle beraberlerdir ve nâs'ın müminlere muhabbet cihetinden en yakınını sen elbette Nasara'yı bulursun ve bu muhabbetin sebebi de onların bazıları ulemâ zümresinden kıssîstir ve bazıları da dervişan zümresinden manastırlarda ibadet eder rûhban olmalarıdır. Zira; Nasara kibretmezler. Binaenaleyh; onların ilimleri ve ibadetleri ve ebna-yı cinsine kibretmemeleri ehl-i hakka muhabbetlerine sebep olmuştur.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhüe ehl-i imana adavette ziyade olan Yahudiler ve müşrikler bulunduğunu ve Yahudilerin adaveti müşriklerden daha ziyade olduğunu Vâcib Tealâ bu âyetle beyan buyurmuştur. Çünkü; adaveti beyanda Yahudileri müşrikler üzerine takdim etmek adavetlerinin ziyade olduğunu beyan etmektir.

Yehûd'la Nasara beyinlerinde fark; Yehûd'un mezheplerinde, kendi dinlerine muhalif olan kimseye herhangi sebeple olursa olsun bir zarar

etmeye çalışmak vâcibtir. Binaenaleyh; muktedir olursa öldürmek, eğer öldürmeye muktedir olamazsa malını gasbetmek ve çalmak suretleriyle izrar umek, hile ve desiseyle aldatmak ve her türlü fırsattan istifadeye sa'yetmektir. Amma Nasara'ınn mezheplerinde âhar kimseye eza etmek haram olduğundan gayrın ızrarını kasd etmezler. Binaenaleyh; Yehûd'un temerrüd ve inadı ve kibrü gururu Nasara'dan daha ziyade olduğu bu âyetle sabit olmuştur. Zira; Nasara'nın âlimleri ve âbidleri bulunduğu cihetle Nasara'nın insafı Yahudilerden daha ziyade olduğuna dahi bu âyet delâlet etmiştir. Çünkü; Yehûd'un dünyaya meyi ve rağbeti ve mal ve mansıp gibi şeylere tama'ları her milletten ziyade olduğu cihetle dinlerini dünyaya değişmek ve haram olan şeylere cesaret ve dünya için her nevi fenalığı irtikâb etmek onlarda âdet ve mubah gibidir. İşte müminlere adavetleri de o nispette çok olduğu beyan olunmuştur. Amma Nasara'nın dünyadan î'raz edip âhirete ikbal eden âlimleri ve rahipleri çok olduğundan onların hasedi eri az, hırs ve emelleri o kadar yoktur. Binaenaleyh; gayra ezadan ve husûmetten içtinab ederler ve suhuletle hakka itaat eder, temerrüd göstermezler. İşte Nasara'nın bu gibi hüsn-ü halleri müminlere Yahudilerden daha yakın olmalarına sebep olmuştur.

K ı s s î s ; âlim ve r û h b a n ; âbid manâsınadır. Binaenaleyh; Nasara'nın umur-u dinlerini temşiyet eden papazlarına K ı s s î s ve manastırlarda ibadet eden âbidlerine ve dünya umuruna karışmayanlarına r û h b a n denmiştir. Bu âyette rûhban, Yahudileri zemme mukaabil zikrolunduğundan rûhbaniyeti zem ve bid'at olduğunu beyaneden âyetler bu âyete münafi değildir. Zira; bu âyette Yehûd'un hallerine mukaabil metholunması nefsinde rûhbaniyetin mezmum olmasına mâni' değildir. Çünkü; Yehûd'un temerrüdüne nispetle Nasara'nın rûhbaniyeti elbette iyidir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile bu âyet Habeş Meliki (Necaşî) ve' onun emsali Müslüman olan Nasara haklarında nazil olmuştur. Çünkü; bidayet-i İslâmda Mekke'de her kabileden Müslüman olanları

müşrikler tazyik ederek enva-ı işkenceyi reva görüp halbuki o zaman İslâmın zaafına binaen henüz Resûlullah muharebeyle emrolunmadığından ehl-i İslâmdan arzu edenlerin Habeş'e hicretlerine müsaade-i saletpenâhî taalluk etmekle Ashab-ı Kiramın ulularından Hz. Osman başta olduğu halde on erkek dört kadın Habeş'e hicret etmişlerdi. Bu hicret; Resûlullah'ın bi'setinin beşinci senesi Receb'inde vukua gelmişti. Bundan sonra hicret edenler çoğaldı. Hattâ sıbyan ve kadından başka seksen erkeğe baliğ oldu. Mekkeliler Habeş'e hicret edenlerin bu suretle çoğalmasından hoşlanmadıkları için Habeş Melikine bir cemaatı elçi olarak gönderdiler. Habeş Meliki elçilerle muhacirini topladı. Resûlullah'ın ahvalinden sual eyledi ve Hz. Ca'fer'e Kur'ân okuttu. Huzurunda bulunan Nasara ulemâsı ve âbidlerinin gözlerinden yaş geldi. İşte şu vukuat üzerine resûlünü tesliye ve Necaşi ve emsali Nasara'nın ehl-i İslama muhabbetlerini ve onlar da ulemâ ve âbidler bulunduğunu beyan için bu âyetin nazil olduğu mervidir. Habeş Meliki muhacirine fevkalâde iltifat gösterip, elçilere yüz vermeyince, elçiler meyus olarak nadimen avdet eylediler. Çünkü; Mekkelilerin maksatları giden muhacirleri geri getirmek ve bir daha muhacir kabul etmemek üzere Habeş'le mukaavele akdetmekti. Bu emele nail olamayınca bittabi meyus oldular.

***

Vâcib Tealâ Nasara içinde âlimler ve âbidler olduğunu ve İslâma yakın olduklarını beyan ettiği gibi onların Kur'ân'ı işittiklerinde vâki' olan teessürlerini dahî beyan etmek üzere:

وَإِذَا سَمِعُواْ مَا أُنزِلَ إِلَى الرَّسُولِ تَرَى أَعْيُنَهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ مِمَّا عَرَفُواْ مِنَ الْحَقِّ يَقُولُونَ رَبَّنَا
آمَنَّا فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ ﴿83﴾

buyuruyor.

[Nasara, Resûlullah'a inzal olunan Kur'ân'ı işittiklerinde hak olarak bildikleri şeyden neş'et ederek gözlerinden yaşlar akar görürsün. Halbuki onlar «Ey bizim Rabbımız ! Biz iman ettik. Binaenaleyh; sen bizi hakka şehadet eden müminler zümresinden kıl» demekle imanlarım izhar ve Cenab-ı Hakka tazarru ettiler.]

Fahr-i Râzi'nin beyanı veçhile bu âyette r e s û l ile murad; âhir zaman peygamberidir.İ n z a l o l u n a n ş e y le murad; Kur'ân'dır. İşitmekle g ö z l e r i n d e n y a ş l a r ı a k a n l a r la murad; Nasara'nın âlimleri ve âbidleridir. Âyet-i kerime, H z. C a ' f e r tarafından Sûre-i Meryem'den Necaşi huzurunda okunan Kur'ân'dan teessürleri neticesi gözlerinden akan yaşları tasvir etmiştir. Çünkü; C a'f er Hazretleri Sûre-i Meryem'i okuyup bitirinceye kadar Necaşi ve ashabının gözyaşı döktükleri mervidir. Hatta ağlamakta ileri gîdip şiddetle gözlerinden yaşların aktığına işaret için feyezan; nefsi gözlere isnad olunmuştur. Ağlamalarına Kur'ân'ın hak olduğunu bilmeleri sebeb olduğunu Cenab-ı Hak beyan buyurmuştur. Çünkü; Kur'ân'ın hak olduğunu bilmeseler teessür etmezlerdi. İşittikleri Kur'ân'a iman etmekle beraber hak olduğuna şehadet için kendilerinin hakka şehadet eden ve makbul'üş-şehade olan kullardan olmalarını Cenab-ı Hak'tan istirham ettiler.

Ş a h i t l e r le murad; ümmet-i Muhammedi'dir. Zira; ümmet-i Muhammedin ümmet-i adil olduğundan yevm-i kıyamette sair ümmetler aleyhlerine şehadet edecekleri beyan olunmuştu.

Bazı rivayette Necaşi huzurunda H z. C a ' f e r 'in «Sûre-i Meryem» ve «Sûre-i Tâhâ»'nın bazı âyetlerini okuduğunda Necaşi'nin vüzera ve vükelâsından ve sair saray halkından yetmiş kişi kadar mevcut olduğu ve hepsine rikkat-ı kalp geldiği mervidir. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak Necaşi ve etbaını rikkat-ı kalp ve havf u haşyetle ve hakkı bildiklerini ve kabul ettiklerini beyanla sena etmiştir.

***

Vâcib Tealâ Nasara'nın evsaf-ı memduhalarından bazı aharı dahî beyan etmek üzere:

وَمَالَنَالاَنُؤْمِنُ بِاللهُ وَمَاجَاءنَا مِنَ الْحَقِّ وَنَطْمَعُ أَن يُدْخِلَنَارَبَّنَا مَعَ الْقَوْمِ الصَّالِحِينَ ﴿84﴾

buyuruyor:

[Ve Nasara'nın âlim olup ilminden istifade edenleri derler ki: «Bize ne gibi şey arız oldu ki, biz Allah'a ve hakka delâlet eden delillerden bize gelen şeylere iman etmeyelim? Elbette iman ederiz. Zira; bizim için imandan bir mani yoktur ve bizi Rabbımızın kavm-i sâlihle Cennet'e ithal etmesini ümid ederiz. »]

Yani; Nasara'dan âlim ve âbidler Kur'ân'ı işitince gözlerinden yaşlar akıtarak «Ya Rabbi ! Bizi şahitlerle yaz» dedikleri gibi ikinci sözleri de «Bize ne oluyor ve ne gibi mâni var ki, biz Allah'a ve bize haktan gelen ahkâma iman etmeyelim; maahaza amel-i saliha muvaffak olan kavimle beraber Rabbımızın bizi Cennetine ithal edeceğini ümid ederiz. İşte bu ümide binaen iman etmemiz vaciptir» dediler ve bunun üzerine Necaşi ve onun emsali Nasara iman ettiler.

Beyzavi'nin beyanı veçhile (وَمَالَنَا) 'daki (مَا) lâfzı istifham-ı inkâridir. Yani; iman etmeye sebep ve dâî varken iman etmemeyi inkâr içindir. Çünkü; kavm-i sâlihle Cennet'e girmeyi ümid etmek imana sebebi kavidir. Böyle, sebeb-i kavî varken iman etmemek emr-i münker ve müsteb'ad demektir. Binaenaleyh; birşeyin sebeb-i kavisi oldukça hilafını irtikâb etmek elbette emri münkerdir.

***

Vâcib Tealâ Nasara'dan iman edenlere sevap verdiğini beyan etmek üzere:

فَأَثَابَهُمُ اللّهُ بِمَا قَالُواْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَذَلِكَ جَزَاء الْمُحْسِنِينَ ﴿85﴾

buyuruyor:

[Nasara'dan iman edenler Cennet'e girmelerini istirham edince Allah-u Tealâ onların söyledikleri sözleri sebebiyle altından ırmaklar akar cennetlerine ithal etmekle onlara sevap verdi ve Cennet'te ebedi kalıcı oldukları halde Cennet'e gireceklerdir. Şu Cennet'e girmek fazl-ı azîm ve fevz-i kebir ve ihsan üzere ibadet edenlerin cezasıdır.]

وَالَّذِينَ كَفَرُواْ وَكَذَّبُواْ بِآيَاتِنَا أُوْلَئِكَ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ﴿86﴾

[Şol kimseler ki, onlar kâfir oldular ve âyetlerimizi tekzib ettiler. İşte onlar Cehennem'in yaranları ve' mülâzımlarıdır.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyet, mücerret kelime-i tevhidi okumakla sevaba müstehak olduklarına delâlet ederse de bundan evvelki âyette beyan olunan evsaf-ı memduhaları kalplerinde olan Maşlarına delâlet ettiği cihetle bu âyet, kelime-i tevhidi ikrara ve evvelki âyet de kalbe ihlâsa ve tasdika delâlet ettiğinden i m a n d a ; ikrardı lisanı ve tasdik-i kalbi lâzım olduğuna delâlet ettiği gibi sevabın husulü dahî

imanın tekemmülüyle olacağına delâlet eder. İ m a n ı n t e k e m m ü l ü ise kalple lisanın nokta-i tevhidde ittifak etmeleriyle hâsıldır.

Vâcib Tealâ Cennet'in nimetleri erbab-ı ihsanın cezası olduğunu beyanla, fâsıkın Cennet'e girip Cehennem'de muhalled kalmayacağına işaret etmiştir. Çünkü ibadette ihsan; tasdik-i kalbî ve ikrar-ı lisanîdir. Tasdik-i kalbî ve ikrar-ı lisanî fâsıklarda da mevcut olduğundan onlar da erbab-ı ihsandandır. Binaenaleyh; Cennet'e gireceklerdir. Gerçi fâsıklar aff-ı ilâhi taalluk etmedikçe ünahları kadar Cehennem'de yanacaklarsa da akıbet imanlarının mükâfatını görmek için Cennet'e gireceklerdir. Fakat sevap; iman üzere terettüb ettiğinden imanı olmayanlar sevaptan ve Cennet'ten mahrumlardır.

Beyzavi'nin beyanı veçhile bu dört âyetin Necaşi ve ashabı haklarında nazil olduğu ve çünkü; bundan evvel beyan olunduğu veçhile H z. C a ' f e r 'in okuduğu Kur'ân'a ağlaşıp iman ettiklerini Cenab-ı Hak resûlüne beyan ve onların hallerini tasvir için bu dört âyeti inzal buyurduğu mervidir.

Hulâsa; Nasara'dan bir cemaatın ihlâs üzere iman ve imanlarının kabulünü Rablarından istirham ve Cennet'e duhullerini ümid ettikleri ve Cennet'e girmek talebiyle söyledikleri sözleri sebebiyle müsâb ve diğer cemaatın küfür üzere ısrar edip ashab-ı canimden oldukları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ Yehûd ve Nasara'nın bazı hallerini beyan ettiği gibi ehl-i imana vesâyâ suretiyle ahkâm-ı ilâhiyeden bazılarını dahî beyan etmek üzere:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْلاَ تُحَرِّمُواْطَيِّبَاتِ مَا أَحَلَّ اللهِ لَكُمْ وَلاَ تَعْتَدُواْ إِنَّ اللهِ لاَ يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ ﴿87﴾

buyuruyor:

[Ey müminler ! Allah'ın size helâl kıldığı güzel nimetleri nefsinize haram kılmayın ve ahkâm-ı ilâhiyeyi tecavüz etmeyin. Zira; ahkâmını tecavüz edenleri Allah-u Tealâ sevmez ve onlardan razı olmaz.]

Yani; ey müminler ! Ahkâm-ı ilâhiyeye tecavüz ederek kendi kendinize helâli haram kılmayın. Zira helâli haram kılmak suretiyle ahkâmına tecavüz edenlere Allah-u Tealâ muhabbet etmez.

Vâcib Tealâ bundan evvel Nasara'nın dünyadan i'raz eden ruhbanlarının Yahudilerin ahvaline nazaran halleri daha iyi olduğunu beyanla sena etmekle huzuzât-ı nefsaniyeyi kırmak lâzım olduğuna zımnen işaret edince bütün bütün dünyadan i'raz ederek zühd ve takvada ifratın caiz olmadığını beyan etmek ve nefsi mizac-ı itidâlîsinden çıkarmak ve yemekten, içmekten kesilmek bünye-i insaniyeyi tahribe bâdi olduğundan helâli nefsine haram, kılmakla perhiz etmekten Cenab-ı Hak kullarını nehyetmemiştir. Zira; Cenab-ı Hak insanlarda ve bilcümle hayvanatta emzice halketti ve sanayi-i garibe ve bedâyi-i acîbe icad buyurdu ki, ilim, kudret, irade ve sair evsaf-ı ilâhiyeye istidlal etsin ve ihsan etmiş olduğu nimetlerinden helâl olarak yeyip içmek suretiyle hayatını idame ederek bünyesini helâkten muhafaza ile Rabbine şükretsin. Çünkü hilkat-ı ilâhiyeden maksad-ı aslî; mizacını muhafazayla ibadete devam ve ubudiyetin vazifesini edâ etmektir. Binaenaleyh; bilkülliye riyâzatla enva-ı lezâizden nefsini mahrum etmek, niizacı itidalden çıkarmak ve maksadı fevtetmek olup bu ise caiz olmadığından Vâcib Tealâ Allah'ın helâl kıldığını haram kılmaktan nehyetmiştir. Buna binaen şiddetle ruhbaniyet; kalbe ve dimağa zaaf iras ettiğinden fikri muhtel ve aklı müşevveş kılmakla saadet-i insaniyenin en büyüğü olan marifet-i ilâhiye ve tâât-ı sünhabiyeyi haleldar eder, bu ise maksadı hilkata münafidir. Halbuki ruhbaniyet, dünyanın harabiyetine sebep

olduğundan ve insanları sa'y ü amelden muattal kıldığından şeriat-ı İslâmiyede ruhbaniyet yoktur. Zira şeriat-ı İslâmiye; şeriatın beyanı dairesinde vazife-i ubudiyeti edâ ile beraber sa'y ü amel üzere müesses bir şeriat olduğundan ruhbaniyeti külliyen menetmiştir. Zira; ibadeti eda etmekle beraber umur-u dünyaya çalışmak hem dünya hem de âhiret saadetine sa'y olduğundan insanın en büyük saadetidir.

«Allah'ın helâl kıldığını haram kılmayın» demek, «Riyâzatla, nezir ve yeminle helâl olan şeyin hürmetini iltizam etmeyin ve kalbinizle itikad ve lisanınızla ikrar dahî eylemeyin» demektir. Yahut «Mal-i mağsubu memlûke ve necis olanı tâhire karıştırıp helâl olan malınızı haram kılmayın ve helâli beyan olunan şu suretlerden birisiyle haram kılıp hudud-u ilâhiyeyi tecavüz etmeyin» demektir.

Fahr-i Razi, Kazı ve Hâzin'in beyanlarına nazaran bu âyetin sebeb-i nüzulü; Ashab-ı Resûlullah'tan birçok kimselerin dünyadan bilkülliye i'raz etmek niyetinde bulunmalarıdır. Çünkü; Resûlullah birgün ashabına kıyametin şiddetinden bahsedince ashaptan birçok kimseler (Osman b. Maz'un)'un evinde toplanarak daimî oruç tutmak ve döşek üzerinde yatmamak ve nisvana yakın olmamak ve sair huzuzât-ı dünyeviyeden nefislerini menetmek üzere ittifak ederler. Bu azimleri sem-i Resûlullah'a vasıl olunca Resûlullah «Ben onlara böyle emretmedim. Zira; nefsin insan üzerinde hakkı vardır. Binaenaleyh; oruç tutun, yiyin, için, yatın, uyuyun, kalkm, namaz kılın. Ben de yerim, yatarım, uyurum, kalkarım, namaz kılarım, nisvana yakın olurum. Benim sünnetimden i'raz edenler benden değildir» buyurunca bu âyetin nazil olduğu mervidir.

Hulâsa; Allah'ın insanlar için halkettiği nimetleri riyâzat ve ruhbaniyetle veyahut yeminle ve nezirle insanların nefislerine haram kılmaları ve nimet-i dünyadan nefsini mahrum etmekle helâli haram gibi itikaad ederek haddini tecavüz etmeleri caiz olmadığı ve haddini tecavüz edenleri Allah'ın sevmediği bu âyetten müstefad olan fevaid çümlesindendir

***

Vâcib Tealâ helâli haram kılmaktan nehyettiği gibi helâli yemekle emretmek üzere:

وَكُلُواْمِمَّارَزَقَكُمُ اللّهُ حَلاَلاً طَيِّبًا وَاتَّقُواْاللّهَ الَّذِيَ أَنتُم بِهِ مُؤْمِنُونَ ﴿88﴾

buyuruyor:

[Allah-u Tealâ'nın sizi merzuk ettiği nimetlerinden helâl ve tıyb olarak yiyin ve şol Allah-u Tealâ'dan korkun ki, o Allah-u Tealâ'ya siz iman ettiniz.]

Yani; Allah'ın rızıklarını nefsinize haram kılmayın. Belki, helâl ve tıyb olanları yiyin ve kendisine iman ettiğiniz Allah-u Tealâ'dan korkun ve nefsinizi Allah'ın azabından vikaaye edin. Binaenaleyh; helâli haram kılmakla nefsinizi azaba müstehak kılmayın.

Emirde asıl olan vücup ifade etmekse de bu âyette emir ibâha içindir. Helâl olan rızıktan her türlü intifa caizse de intifadan en ziyade mühim olan yemek olduğundan Cenab-ı Hak «Helâlden ekledin» demiştir. Binaenaleyh; yemekle emir; başka cihetle intifaa mânî değildir. Helâli, tıyb'le kaydetmek eklinde şer'an mahzur olmayıp helâl olduğu gibi tab'an istikrah olunacak birşey de olmayıp tıyb olarak, yani tabiatınız seve seve yiyin demektir. Binaenaleyh; helâl olan şeyin kendi helâl olunca onun ekli dahi helâldir.

Vâcib Tealâ bu âyette israfı terke irşad ve rızkın bazısını tasadduka terğib için rızkın bazısını ekle delâlet eden (من) lafzıyla (مِمَّارَزَقَكُمُ) irad

buyurmuştur. Çünkü; Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile (من) ba'z manâsına delâlet ettiğinden âyet; rızkın bazısını ekle delildir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile, insanların bütün sa'ylerinin hulâsası yemek olduğundan ittikaa ile emir, helâlden ekil ile emri te'kid içindir. Çünkü; herşeyde ittikaa lazımsa da ekilde daha ziyade lâzımdır. Zira; her türlü sa'yin hulâsası ekil olduğundan ekilde muharrematı irtikâb etmek ihtimali ziyade olduğu cihetle Cenab-ı Hak helâldan ekletmekle emrini ittikaa emriyle te'yid etmiştir. İmanın muktezası ittikaa olduğuna işaret için «İman ettiğiniz Allah'a ittikaa edin» buyurmuştur. «Helâl ve tıyb ekledin» demek; «Necaset olan şeyler gibi tab-ı beşer.in sevmeyeceği ve toprak gibi vücuda mazarrat verecek şeyleri ekletmeyin» demektir.

Hulâsa; helâl olan rızktan eklin helâl ve Allah-u Tealâ'ya ittikaanın vacip ve rızık hususunda muharremattan ihtiraz etmek lâzım olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ helâl olan şeyleri yeminle ve nezirle haram kılmaktan nehyettikten sonra yeminin ahkâmını beyan etmek üzere :

لاَ يُؤَاخِذُكُمُ ا للهِ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِن يُؤَاخِذُكُم بِمَا عَقَّدتُّمُ الأَيْمَانَ فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشَرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعِمُونَ أَهْلِيكُمْ أَوْ كِسْوَتُهُمْ أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ

buyuruyor:

[Allah-u Tealâ yeminlerinizde lağıvla sizi muahaze etmez. Ve lâkin sizin akdettiğiniz yeminlerinizle muahaze eder ve yemininizin kefareti; kendi

ehlinize ve evlâdınıza it'am ettiğiniz taamın evsatından on fakire taam yedirmek veya on fakire elbise vermek veyahut bir köle azad etmektir.]

Yani; yemininizden hükm-ü şer'i taalluk etmeyen lağıvla sizi muahaze edip mesuliyet altma almaz. Lâkin ankasdin akdedip hilafını irtikâb ettiğiniz yeminlerinizle muahaze eder ve mesuliyet altına alır. Binaenaleyh; akdedip de hilafını irtikâpla hânis olduğunuz yemininizin kefareti orta halli evlât ve ehlinize yedirdiğiniz taamdan on kişinin karnını doyurmak veya on fakire elbise giydirmek veyahut bir köle âzâd etmektir.

Y e m i n - i l a ğ ı v ; zan üzere yemin edip zannın hilafı zuhur etmektir. Yemin-i lağva dair tafsilât Sûre-i Bakara'da geçtiği için burada tafsilâttan sarfınazar olunmuştur. [Cilt Bir, Sh: Üçyüzdoksanyedi.]

Y e m i n – i a k i d ; bir işi işleyeceğine veyahut işlemeyeceğine yemin etmektir. Eğer yemininde sebat ederse dünyada ve âhirette birşey lâzım gelmez ve eğer yemininin hilafını irtikâb etmekle hânis olursa kefaret lâzım gelir. Kefaret de üç suretle olur ki, metn-i âyette tafsîlen beyan olunmuştur. Çünkü; akdettiği yemini bozmak insan için bir hata olduğundan o hatayı tamir için kefaret vacip olur ve kefaretle hatası setrolunur. Şu kadar ki, kefarette; yemininde hânis olan kimse muhayyerdir. İsterse on fakire yemek yedirir. İsterse elbise giydirir. İsterse köle âzâd eder ve eğer bunlardan aciz olursa üç gün oruç tutar. Bunlardan hangisini edâ ederse üzerine vacip olan şeyi edâ ettiğinden mesuliyetten kurtulur. Taam hususunda a'lâ ve edna olduğu gibi gaayet az ve gaayet çok yiyenler bulunduğundan Cenab-ı Hak kullarına kolaylık olsun için her hususta orta hali vacip kılmıştır. Kefaret verecek kimse fukaranın ihtiyacını def etmeyecek surette pek âdı bir miktarla baştan savmak cihetini ihtiyar etmek veyahut fakir olan kimse en a'lâsını istemek ihtimallerine binaen her iki tarafın hukukunu muhafaza için Cenab-ı Hak kefaret verecek kimsenin evlâd ü ıyaline yedirdiği taamın evsatını vacip kılmıştır ki, borçlu ve alacaklı hukukuna razı olsun ve müşkülât çekmesinler. Taamı aynen vermek caiz olduğu gibi bir bedelini

vermek de caizdir. Veya on fakiri bir günde it'am etmesi caiz olduğu gibi, bir fakiri on günde it’am etmesi de caizdir. K i s v e ile murad; her tarafını ihata edecek bir libastır. Birkaç kat olmak lâzım değildir. İbadullah üzerine tekâlifte teshilât matlub olduğundan kefaret için verilecek şeylerden ehven olan taam takdim olunmuştur.

Hulâsa; kasid olmayarak veyahut zan üzere vâki' olan yeminin hilafı zuhur ettiğinden lâğvolduğu cihetle muahaze olunmayacağı ve kefaret lâzım gelmeyeceği ve akdolunan yeminin hilafını işlediğinden kefaret lâzım geleceği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ yemininde hânis olan kimse için üç şey ile kefaretin cevazını beyandan sonra bu üçten birini edadan âciz olanların kefaretini beyan etmek üzere:

فَمَن لَّمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلاَثَةِ أَيَّامٍ

buyuruyor:

[Eğer kefaret lâzım gelen kimse şu beyan olunan taam, kisve ve köle âzâd etmekten birini bulamaz, yani muktedir olamazsa onun kefareti üç gün oruç tutmaktır.] Ve o üç gün ise birbiri akabinde olup arada fasıla olmamak lâzımdır.

ذَلِكَ كَفَّارَةُ أَيْمَانِكُمْ إِذَا حَلَفْتُمْ وَاحْفَظُواْ أَيْمَانَكُمْ

[İşte şu beyan olunan dört suret, yemin edip hânis olduğunuzda yeminlerinizin kefaretidir ve yeminlerinizi hıfzedin. Hânis olmamak cihetine ikdam edin.]

كَذَلِكَ يُبَيِّنُ ا للهِ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿89﴾

[İşte şu tafsilât üzere ahkâmını beyan ettiği gibi Allah-u Tealâ âyetlerini sizin şükretmeniz için beyan eder.]

Yani; eğer yemininde hânis olan kimse it'am-ı taam ve kisve ve köle âzâd etmekle yemininin kefaretini edaya muktedir olamazsa onun kefareti arası fasılasız üç gün oruç tutmaktır. İşte şu âyette beyan olunan dört suret; hânis olduğunuz yemininizin kefaretidir. Yemininizi hânis olmaktan muhafaza edin ki, kefarete muhtaç olmayasınız. Vâcib Tealâ şu âyetlerde ahkâmım beyan ettiği gibi ahkâmına delâlet eden âyetlerini sizin şükretmeniz için beyan eder.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile kefaret; hânis olduktan sonra vacip olur. Binaenaleyh; hânis olmazdan evvel kefaret verse sonra hânis olsa hanefiye indinde caiz olmaz, tekrar kefaret vermesi vaciptir. Çünkü yeminini bozmaksızın verdiği kefaret; kefaret değildir.

Yeminleri hıfzile emir; yemini az yapmak ve yemin ederse hânis olmamak yani yemini bozmaktan muhafaza eylemek ve hânis olduktan sonra da kefaretle muhafaza etmektir. Şafiî indinde kefareti mümine vermek lazımsa da hanefiye indinde fakir zimmîye dahî vermek caizdir. Vâcib Tealâ bu misilli havadis-i beşerin ahkâmını beyan etmesi kullarını maslahatlarına irşad olup haklarında menfaat olan şeyleri tayin etmek ibadın işlerini teshil olduğu cihetle ni'net-i uzmâ olduğundan bu ni'metin şükrünü edâ etmeleri için âyetlerini beyan ettiğini zikretmiştir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyetin sebeb-i nüzulü; bundan evvelki âyetlerde zikrolunduğu veçhüzere Ashab-ı Resûlullah'tan birçok kimselerin dünya lezzetlerinden alâkayı kesmek üzere yemin edince Vâcib Tealâ helâlinden merzuk oldukları rızıktan yemelerini emretmesi üzerine yemin edenler «Ya Resûlallah ! Bizim yeminlerimiz ne olacak?» demelerine binaen yeminlerin ahkâmını beyan için bu âyetin nazil olduğu mervidir.

Eğer bir emr-i hayrı terk etmek üzere yemin olmazsa yemininde sebat etmek lâzımdır. Amma bir emr-i hayrı terk etmek üzere yemin ederse o emr-i hayrı işlemekle yeminini bozup kefaretini vermesi vaciptir. Meselâ «Namaz kılmayacağım veya pederime söylemeyeceğim» diyerek yemin eden kimsenin yeminini bozup kefaretini verip namazını kılması veya pederine söylemesi vaciptir.

***

Vâcib Tealâ tayyibâtın helâl ve tayyibâttan yemek mubah olduğunu beyan edince zaman-ı cahiliyede tayyibâttan ma'dud olan şarap ve kumarın helâl olan tayyibâttan hariç olduğunu beyan etmek üzere:

يَاأَيُّهَاالَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَاالْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُوَالأَنصَابُ وَالأَزْلاَمُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿90﴾

buyuruyor:

[Ey müminler ! Şarap, kumar ve insanları idlâl etmek için nasbolunan putlar ve üzerinde hayır veya şer yazılı bir iş tutacaklarında kur'a çekip hangisi çıkarsa onunla amel etmek üzere ittihaz olunan ağaç ve taş

parçaları ancak şeytan'ın amelinden necasettir. Binaenaleyh; bu misilli şeytan'ın amelinden felâhyâb olmanız için içtinab edin ki, rıza-yı ilâhiye nail olasınız.]

Bu âyette h a m i r le murad; sekir veren şeylerdir. Binaenaleyh; her neden ittihaz olunursa olunsun haramdır. Ve m e y s i r le murad; kumardır. Herhangi şeyle oynansa ve hangi nev'inden olsa haramdır. E n s a b la murad; ibadet etmek için vazettikleri putlardır. E z l â m la murad; bir iş tutacak olduklarında hayır ve şer olduğunu bilmek için üzerine hayır ve şer yazarak bir kese içinde hıfzedip icabında kur'a çektikleri taş ve ağaç parçalarıdır. Bu âyette beyan olunan dört şeyin şeytan'ın amelinden olup inşaları idlâl için istimal ettiğini ve necaset olduğunu beyanla Vâcib Tealâ ehl-i imanı bu gibi a'mâl-i habiseyi irtikâpla şeytan'ın tuzağına tutulmaktan kullarını nehyetmiş ve bu a'mâlden kullarını iki cihetle tenfir etmiştir.

B i r i n c i s i ; Şeytan'ın amelinden bulunması,

i k i n c i s i ; necaset olmasıdır. Zira; bunun ikisi de nefreti muciptir. Çünkü; şeytan habis olduğundan ameli de habis olduğu cihetle şeytan'a nispet olunan herşeyin habis olacağında şüphe yoktur. Binaenaleyh; bu gibi habis olan şeylerden içtinab etmek vacip olduğunu ve bunlardan içtinab etmek insanın necatına ve felahına sebep olacağını beyanla behemehal içtinap lâzım olduğunu te'kid için (إِنَّمَا) 'yı meselenin kuvvetine delâlet eden cümle-i ismiye ile irad buyurmuştur ki, bunlarla vakit zayi etmenin akıl ve hikmete muhalif olduğunu beyan etmiştir.

Hulâsa; şarap içmek ve kumar oynamak gibi şer'in takbih ettiği şeylerden insanların içtinab etmeleri vacip olup bunlardan içtinab eylemenin sebeb-i necat ve felah olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ şu dört şeyden müminler için kaçınmak vacip olduğunu beyan ettiği gibi bunların mucip olduğu mefâsidi dahi beyan etmek üzere:

إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَن يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاء فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَن ذِكْرِ اللّهِ وَعَنِ الصَّلاَةِ فَهَلْ أَنتُم مُّنتَهُونَ ﴿91﴾

buyuruyor.

[Şeytan, gerek şarapta ve gerek kumarda sizin beyninize adavet ve buğz koymak ve zikrullahtan ve namazdan menetmek ister ve şeytan'ın muradı bu olunca siz bu gibi fena şeylerden vazgeçer misiniz, yoksa bunları irtikâpla helâk olur gider misiniz?]

Yani; şarap, kumar ve putlar şeytan'ın ameli olunca bunlar sebebiyle şeytan sizin beyninize adavet koymak murad eder ki, bu adavet sizi evvelâ münazaaya sonra mukaateleye kadar götürür ve birbirinizi bigayrihakkın izrara sebep olur ve bunlarla da iktifa etmeyerek içkiyle ve kumarla sizi Allah'ın zikrinden ve dinin direği olan namazdan menetmek ister. Şeytan'ın hâli böyle olduğu size beyan olununca, bundan müteessir olarak bunlardan vazgeçer misiniz? Vazgeçin. Zira; bunları terketmek üzerinize vaciptir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile içki içen kimsenin maksadı ahbap ve yaranıyla ülfet edip onların muhabbetleriyle telezzüz etmekken, bilâkis çok kere bu maksat, hilaf ma inkılâb eder. Zira; şarap aklı izale ve şehveti ve gazabı tezyid ettiği cihetle pek sevgili ahbap arasında münazaa ve mukaateleye sebep olduğundan şeytan da maksadına nail olur. Kumarda dahi hâl böyledir. Çünkü; aldanan kimse aldatırım ümidine binaen devam ettikçe mağlûp olur. Hatta hiçbir malı kalmayıncaya kadar

devam eder; akıbet fakir düşer, miskin olur ve bu cihetle adavet tezayüd eder. Binaenaleyh; şeytan, şarap ve kumar vasıtasıyla insanlar arasında adavet ve fitne ateşlerini alevlendirir ve fitne ateşleri gittikçe artar ve binnetice hanümanlar harap ve nizam-ı âlem muhtel olur.

Bu işte bu misilli ahval-i redie, umur-u dünyayı ihlâl ettiği gibi umur-u âhireti dahî ihlâl ettiğini beyan için Vâcib Tealâ şeytan'ın bunlar vasıtasıyla zikrullahtan ve namazdan menettiğini beyan etmiştir. Çünkü; içki içen kimsenin aklı, içkiden hasıl olan sürür ve lezzet-i cismaniye ve şehevat-ı nefsaniyeyle meşgul olduğundan ibadetten bilkülliye gaflet eder, zikrullahı ve namazı tamamiyle unutur. Binaenaleyh; âyetin âhirinde umur-u dünya ve umur-u âhireti ihlâl eden şarap ve kumardan vazgeçmelerini Cenab-ı Hak emretmiştir. Çünkü; (فَهَلْ أَنتُم مُّنتَهُونَ) zahirde sual ve istifham ise de, hakikatta bunlardan vazgeçmeyi emirdir. Yani «Siz bunlardan vazgeçmez misiniz? Geçmemeniz emr-i münkerdir. Binaenaleyh; vazgeçin» demektir.

Şarap ve kumar ibadâtın cümlesinden gaflete sebep olduğu halde salâttan menetmek bütün ibadetten men'e sebeb olacağına binaen salâttan men'i tahsis buyurmuştur. Binaenaleyh; ibadât içinden salâtın imad-ı din olmasına kıyam, kıraat, rükû', sücud, teşbih ve tehlil gibi enva-ı ibadâtı cami' olduğundan salâttan menetmek bu ibadâtın cümlesinden menetmek olduğuna işaret etmiştir. Şarabın ve kumarın mefsedetlerini beyandan sonra bunlar hakkında varid olan emr ü nehyin şiddetleri nihayete baliğ olduğuna ve müptelâ olanların i'tizara mecalleri kalmadığına ve i'tizar etseler dahî i'tizarlarının kabul olunmayacağına işaret için Cenab-ı Hak âyetin âhirinde (فَهَلْ أَنتُم مُّنتَهُونَ) buyurmuştur. Çünkü; muhaverâtımızda dahî kelâmın âhirinde bu mealde söylenen söz te'kid içindir. Meselâ bir kimseye tutacağı bir işten vazgeçirmek için birçok nasihat edip o işin mazarratını beyandan sonra «Sözüm tesir etti mi vazgeçtin mi, hakikati anladın mı? Yoksa halâ eski inadında ısrar eder misin?» denilir.

Hulâsa; şarap ve kumar sebebiyle şeytan'ın insanlar arasına buğz ve adavet koyduğu ve bunlardan herbiri vasıtasıyla şeytan insanları zikrullah ve namaz gibi ibadât-ı mühimmeden menettiği ve bu misilli şeylerden vazgeçip şeytan'a fırsat vermemek lâzım olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ şarap ve kumar gibi bünye-i beşeri tahribe ve idame-i hayatına hadim olan mal gibi kıymettar olan şeyi izaaya sebep olan fena şeylerden nehyettiği gibi kendi emrine ve resûlünün emrine itaatin lüzumunu beyan etmek üzere :

وَأَطِيعُواْ اللهِ وَأَطِيعُواْ الرَّسُولَ وَاحْذَرُواْ

buyuruyor.

[Ey müminler ! Allah'a ve resûlüne itaat edin ve Allah'ın haram kıldığı şeylerden hazer edin.]

فَإِن تَوَلَّيْتُمْ فَاعْلَمُواْ أَنَّمَا عَلَى رَسُولِنَا الْبَلاَغُ الْمُبِينُ ﴾92﴿

[İtaat vâeip olunca eğer îraz ederseniz iyi bilin ki, bizim resûlümüz üzerine vacip olan şey ancak açıktan tebligat icra etmektir. Resûlümüz vazife-i tebliği edâ edince her vebal size aittir.]

Yani; şeytan'ın sözüne aldanmayın, ancak; her umurunuzu tedbir eden Allah'a ve sizi saadetinize irşad eden resûlüne itaat edin, onların emirlerini tutun ve şarap, kumar gibi haram kıldığı şeylerden hazer edin; onların semtine uğramayın. Binaenaleyh; Cenab-ı Hakka ve resûlüne itaatin vücubuna dair deliller geldikten sonra eğer siz delâilden îraz eder ve itaattan çıkarsanız iyi bilin ki bütün günâh size aittir. Çünkü bizim resûlümüzün üzerine vacip olan; ancak tebliğdir, yoksa size kabul ettirmek değildir. Allah'a ve resûlüne itaatla murad; evamir ve nevahinin kâffesinde itaattir. H a z e r le murad; bilûmum menhiyattan ve bilhassa âyet-i sabıkada beyan olunan içki ve kumardan kaçınmaktır. Binaenaleyh; âyette menhiyatı irtikâb edenleri tehdid vardır. Yani «Siz şu beyan olunan tekâliften yüz döndürürseniz sizin üzerinize delil kaaim oldu ve resûlümüz tebliğ borcundan kurtuldu. Zira resûl; üzerine borç olan tebliği edâ etti. Binaenaleyh; her vebal size teveccüh etti, hiç kimseye bir diyeceğiniz kalmadı» demektir.

***

Vâcib Tealâ şarabın haram ve şarap hakkında Allah'ınve resûlünün emrine İtaat vacip olduğunu beyan ettiği gibi, şarap haram olmazdan evvel istimal edenlere zarar olmadığım beyan etmek üzere:

لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُواْوَعَمِلُواْالصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُواْإِذَامَااتَّقَواْ وَّآمَنُواْ وَعَمِلُواْالصَّالِحَاتِ ثُمَّ اتَّقَواْوَّآمَنُواْثُمَّ اتَّقَواْ وَّأَحْسَنُواْ وَاللّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴿93﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler üzerine şarap haram olmazdan evvel şaraptan tattıklarında günâh yoktur ki, onlar iman ettiler ve amel-i salih işlediler. Onlar şarabın

hürmetine delil varid olduktan sonra şaraptan ittikaa ettiklerinde evvelce içtikleri şaraptan dolayı onlar üzerine günâh yoktur ve şaraptan nefislerini vikaaye ettikleri gibi hürmetine iman ettiler ve amel-i salih işlediler, sonra ittikaada sebat ettiler ve iman ettiklerinden sonra ruhsat-ı şer'iyeyle dahi amelden ittikaa ettiler ve azimetle amele sa'yettiler ve ittikaalarında sebatla a'mâl-i cemile taharrisinde ihsan ettiler. Halbuki, Allah-u Tealâ ihsan edenlere muhabbet eder.]

Yani; iman edenler ve amel-i salih işleyenler üzerine şarabın hürmetine delil varid olmazdan evvel içtikleri şaraptan günâh yoktur. Eğer hürmetine delil geldikten sonra ittikaa eder ve hürmetine imanla beraber amel-i salih işlerlerse.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile (شربوا) , (طَعِمُواْ) manâsına olduğundan «Haram olmazdan evvel içtikleri şarapta günâh yok» demektir. Gerçi bu âyette ittikaa emri tekerrür etmişse de hakikatta tekerrür yoktur. Zira; herbiri ayrı ayrı manâya delâlet eder. Çünkü

b i r i n c i i t t i k a a ; şarap ve şarabın emsali muharremattan içtinab etmektir.

İ k i n c i i t t i k a a ; günâhtan kaçınmakta devam ve sebat etmek manâsınadır.

Ü ç ü n c ü i t t i k a a ; Allah'ın kullarına zulümden ittikaadır. Binaenaleyh; âyette tekrar yoktur. Yani; «Günâhtan sakının ve günâhtan sakınmakta sebat edin ve zulümden korkun» demektir. Yahut

b i r i n c i i t t i k a a ; bu âyet nazil olmazdan evvel bilûmum günâhlardan ittikaadır.

İ k i n c i i t t i k a a ; bu âyet nazil olduktan sonra şarap, kumar ve onların emsalinden ittikaadır.

Ü ç ü n c ü i t t i k a a ; bu âyetin nüzulünden sonra hadîs olan muharremattan ittikaadır. Yahut küfürden ittikaa, sonra kebairden

ittikaa, daha sonra da sağairden ittikaadır. Herhangi manâya hamlolunsa iman ve takvaya terğipte mübalağa vardır. Çünkü takva; insanın kendi nefsinde tatbiki lâzım olduğu gibi nas'la kendi arasında ve kendiyle Allah'ın ahkâmı arasında tatbiki lâzım olduğundan ehemmiyet-i fevkalâdesi vardır.

Vâcib Tealâ günâh işlememekte ihsanın şart olduğunu beyandan sonra ihsanın tesiri yalnız günâhı işlememekte değil belki muhabbet-i ilâhiyeyi celbe dahi vesile olduğunu beyan etmiştir. Binaenaleyh, ihsanın derecesi; insanın ihraz edeceği derecelerin efdalidir. Zira; meratibin en yükseği olan ihsan; marzî-i ilâhiyeyi caliptir.

Tefsir-i Taberi ve Hâzin'in beyanları veçhile bu âyetin sebeb-i nüzulü; şarabın hürmetine delil nazil olunca, ashaptan bazıları «Ya Resûlallah ! Şarap içip vefat eden ihvanımızın hali nasıl olur?» deyince, şarabın hürmetine delil varid olmazdan evvel içtiklerinin zararı olmadığını beyan hakkında bu âyetin nazil olduğu mervidir.

Beyzavi, bu âyette tekerrür eden ittikaaları şöyle tevcih ediyor : İnsanın azab-ı ilâhiden kurtulmak için haram olan ve haramda vaki olmamak için şüpheli olan şeylerden ve nefsini hisset ve denâetten vikaaye için bazı mübahattan ittikaa ve ihtiraz etmesi lâzımdır.

Tefsir-i Taberi'de manâ-yı âyet şöyledir:

(لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُواْ وَعَمِلُواْ الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُواْ)

[Şol kimseler üzerine günâh yoktur ki, onlar iman ettiler ve amel-i salih işlediler ve şarap haram olmazdan evvel şarap içtiler ve şarabın hürmetine dair âyet gelmeksizin vefat ettiler. Binaenaleyh; onların içtikleri şaraptan dolayı günâh yoktur. Çünkü hürmetine delil yoktu.]

(إِذَامَااتَّقَواْ وَّآمَنُواْ وَعَمِلُواْالصَّالِحَاتِ)

[Onlardan hal-i hayatta bulunanlar; haram olan şeylerde Allah-u Tealâ'ya ittikaa ettiler ve haramı irtikâpta Allah'tan korktular, Allah'ın ve resûlünün emrettikleri şeylerde onları tasdikle iman ve itaat ettiler, Rablerinin teklif ettiği amali kisbe sa'yettiler ve rızasını tahsile çalıştılar. Onlar üzerine hürmetine delil gelmezden evvel içtikleri şarapta günâh yoktur.]

(ثُمَّ اتَّقَواْوَّآمَنُوا)

[Şarabın hurmetiyle tekliften sonra, onlar şarap içmekten korktular, hürmetine iman ettiler ve Allah'tan korktular ve ittikaa ve imanda sebat ettiler, iman ve ittikaalarını tebdil ve tağyir etmediler. Onlar üzerine de evvel içtikleri şarap için günâh yoktur.]

(ثُمَّ اتَّقَواْ وَّأَحْسَنُواْ)

[Bundan sonra onlar Allah'tan korktular. Onların korkuları onları nafile ibadetleriyle ihsana şevketti. Binaenaleyh; rızay-ı ilâhiyi tahsil için feraizi edadan sonra nevafili edâ ile Rablerine takarruba çalıştılar.]

(وَاللهِ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ)

[Allah-u Tealâ nevafili edâ ile takarruba çalışanları sever ve muhabbet eder.]

***

Vâcib Tealâ şarabın ve kumarın haram olduğunu beyan ettiği gibi bazı avın haram olduğunu dahi beyan etmek üzere :

يَاأَيُّهَاالَّذِينَ آمَنُواْلَيَبْلُوَنَّكُمُ اللهُ بِشَيْءٍمِّنَ الصَّيْدِ تَنَالُهُ أَيْدِيكُمْ وَرِمَاحُكُمْ لِيَعْلَمَ اللهِ مَن يَخَافُهُ بِالْغَيْبِ

buyuruyor.

[Ey müminler ! Avdan ellerinizin ve süngülerinizin isabet ettiği şeyle Allah-u Tealâ sizi elbette imtihan eder ki, anilgıyab azabından korkan kimseyi bilsin ve ihram halinde ihramın hukukunu muhafaza edip avdan içtinab edenlerle içtinab etmeyip ihramın hukukunu pâyimal edenleri tefrik etsin.]

فَمَنِ اعْتَدَى بَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿94﴾

[Eğer bir kimse avın ahkâmı beyan olunduktan sonra şu ahkâmı tecavüz ederek ihramda av avlarsa o kimse için azab-ı elim vardır.]

Yani; ey müminler ! Zat-ı ulûhiyetime yemin ederim ki, Allah-u Tealâ avdan sizin elinizin ve silâhınızın isabet ettiği şeyle elbette size imtihan muamelesi yapar ki, muti' olanlarla âsî olanlar beyni tefrik olunsun ve anilgıyab intikaam-ı ilâhiden korkanlar bilinsin. Eğer bir kimse şu ahkâmı

beyandan sonra ahkâmı tecavüz ederse o kimse için âhirette acıtıcı azap vardır.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran (Hudeybiye) senesinde hayvanât-ı vahşiye Ashab-ı Resûlullah'ın huruçları ve râhileleri arasında gezer, hatta elleriyle tutmak ve firar edenleri süngüleri ve kargılarıyla avlamak mümkün olduğundan Ashab-ı Kiram avlamaya meyletmeleri üzerine Cenab-ı Hakkın bu âyetle onları nehyettiği mervidir. Bu gibi şeyler Cenab-ı Hakkın kullarını imtihanı ve iptilâsıdır. İhram içinde av haram olup; mutlak olarak av haram değildir.

Tefsir-i Taberi'de beyan olunduğu veçhile e l l e r i n i n t e n a v ü l ü yani ahzettiğiyle murad; avın yavruları ve zayıf olanlarıdır. R i m a h yani süngüleri ve kargılarının isabet edip nail olduğu ile murad; avın firar eden ve kaçanlarıdır. Vâcib Tealâ Benî İsrail'i denizde balık avlamaktan nehyile müptelâ kıldığı gibi ümmet-i Muhammed'i de ihramdayken karada av avlamaktan nehyile müptelâ kılmıştır. «Görmediği halde anilgıyab Allah'tan korkan kimler olduğunu bilmek için müptelâ kıldı» demek; «Allah'ın dostları ve âsî olanları bilinsin için müptelâ kıldı» demektir. Çünkü; Allah'ın ilmi ezelî olduğundan imtihana ihtiyacı yoktur. Binaenaleyh; kullarını müptelâ kılar ki, iyilerini kötülerine bildirmek için imtihan eder. Şu halde kullarını imtihan; kulların kendi hallerini kendilerine bildirmek içindir.

Şu ahkâmı beyandan sonra bu ahkâmı tecavüz eden kimse için a z a p la murad; azab-ı dünyevî olursa (İbn-i Abbas) Hazretlerine nazaran değnekle darbetmektir. Ve azab-ı âhiret ise, azab-ı cehennemdir.

Hulâsa; ihram içinde ehl-i imanı imtihan için av avlamayı haram kıldığı ve bu hürmetin sebebi anilgıyab Allah'ın azabından korkanları kullarına bildirmek olduğu ve bu ahkâmı beyandan sonra hudud-u ilâhiyeyi tecavüz eden kimse için azab-ı elîm olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ av avlamaktan nehyile müptelâ kıldığına işaretten sonra sarahat suretiyle ihram içinde av avlamaktan nehyetmek üzere :

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ لاَ تَقْتُلُواْ الصَّيْدَ وَأَنتُمْ حُرُمٌ وَمَن قَتَلَهُ مِنكُم مُّتَعَمِّدًا فَجَزَاء مِّثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ يَحْكُمُ بِهِ ذَوَا عَدْلٍ مِّنكُمْ هَدْيًا بَالِغَ الْكَعْبَةِ أَوْ كَفَّارَةٌ طَعَامُ مَسَاكِينَ أَو عَدْلُ ذَلِكَ صِيَامًا لِّيَذُوقَ وَبَالَ أَمْرِهِ

buyuruyor.

[Ey müminler ! İhramda olduğunuz halde av öldürmeyin. Eğer sizden bir kimse ihram içinde kasdî olarak avı katlederse, katlettiği hayvanın misli hayvanat-ı ehliyeden birini ceza olarak kurban etmek vacip olur ve katlettiği hayvan-ı vahşi ile ceza vereceği hayvan-ı ehli beyninde mümaselete sizden adalet sahibi iki kimse hükmederler ve onların mümaseletle hükmettikleri hayvanı Kabe'ye hediye olarak gönderir, kurban eder ve Kabe'de bulunan fukara onunla ihtiyaçlarını temin ederler veyahut katlettiği hayvanın bedelini miskinlere taam olarak verir. Cezası kefaret olur veyahut günâhın cezasını tatmak için kefaretin misli oruç tutar.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyette s a y d la murad; ikiden halı olamaz. Av eti ya yenmeyen hayvandan olur veyahut eti yenen hayvandan olur. Eğer eti yenmeyenden olursa İmam-ı A'zam indinde öldürdüğü hayvanın kıymetini fukaraya verir. Fakat ne kadar büyük olsa bir koyun kıymetini tecavüz etmez. Eti yenen hayvandan olursa mislini kurban eder. Av haram olan ihramın; hac veya umre için olması müsavidir. Binaenaleyh; muhrim olan kimsenin kendi avlaması caiz olmadığı gibi başkasına delâlet edip göstermesi dahi caiz olmaz. Kezalik silâhla avlamakla kelb ve kuş gibi şeylerle avlamak beyninde fark yoktur.

İhram içinde harem dahilinin avı haram olduğu gibi, harem haricinin avı dahi haramdır ve avladığı avın mislini Kabe'ye hediye olarak göndermek bizzat Kabe'ye vasıl olmak manâsına değildir, belki harem dahiline girmek matluptur. Zira; bu makamda K â b e ' yle murad; harem dahilidir. Aynen katletmiş olduğu hayvana muadil bir hayvan kurban etmek caiz olduğu gibi o hayvanın kıymetini her fakire bir fitre bedeli vermek suretiyle fukaraya tasadduk etmek dahi caizdir. Yahut her fitre bedelinde bir oruç tutar.

Avladığı hayvanın cezasını vermek ve kefaretini edâ etmek tabiat-ı insana ağır olduğu için ağır ve sakil manâsına olan v e b a l ile tâbir olunmuştur. Zira; kefarette sıklet bedihidir. Çünkü; gerek kurban ve gerek fukaraya it’am suretiyle olsun insan için kıymetli olan malı tenkis ettiği cihetle tabiat-ı beşer üzerine ağır olduğu gibi oruç da bedene zaaf iras ettiği cihetle o dahi tabiat üzere ağırdır. Binaenaleyh; her suretle kefarette tabiat-ı beşer üzerine bir sıklet vardır. Hal-i ihramda nehy-i ilâhiye muhalefet ederek av avlayan kimsenin ihramın hürmetini ihlâl ettiğinden Vâcib Tealâ o kimseyi tedib için bu âyette beyan olunan üç suretten biriyle kefareti vacip kılmıştır.

***

Vâcib Tealâ ihram içinde av avlayan kimsenin cezasını beyandan sonra zaman-ı cahiliyede vaki olan kusurun affolunduğunu ve tekrar cahiliye adetine avdet edenlerden intikaam alacağını beyan etmek üzere :

عَفَا اللهِ عَمَّا سَلَف وَمَنْ عَادَ فَيَنتَقِمُ اللهِ مِنْهُ وَاللهِ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ ﴿95﴾

buyuruyor.

[İhram içinde av avlamaktan nehiy varid olmazdan evvel vukubulan günâhı Allah-u Tealâ affetti ve amel defterinizden sildi ve avdan nehyolunup hürmetine tenbih geldikten sonra tekrar avdet ederse Allah-u Tealâ ondan intikaamını alır. Zira; Allah-u Tealâ intikam sahibidir ve intikam almaya kuvvet ve kudreti kâfi bir uludur ve cümleyle gaaliptir.] Bu manâ; şeriat-ı Muhammediyenin zuhurundan evvel zaman-ı cahiliyede vaki olan hatanın affına hamlolunduğuna nazarandır. Amma bir kere cinayete kefaret verdikten sonra avdet edenlerin cezası kefaretle sakıt olmaz diyenlere nazaran manâ-yı âyet şöyledir: [İhram içinde bir kere av avlayanların hataları kefaretle sakıt olduktan, sonra tekrar o cinayete avdet ederlerse ikinci cinayetin cezası kefaretle sakıt olmaz; belki, Allah-u Tealâ ondan intikaamını alır. Zira; Allah-u Tealâ intikam sahibi bir kaviy-yi gaaliptir.] Binaenaleyh; cinayet sahiplerini cezasız bırakmaz.

***

Vâcib Tealâ karada olan hayvanatın ihram içinde avlanması haram olduğunu beyandan sonra, deniz hayvanatını avlamak helâl olduğunu beyan etmek üzere:

أُحِلَّ لَكُمْ صَيْدُ الْبَحْرِ وَطَعَامُهُ مَتَاعًا لَّكُمْ وَلِلسَّيَّارَةِ وَحُرِّمَ عَلَيْكُمْ صَيْدُ الْبَرِّ مَا دُمْتُمْ حُرُمًا وَاتَّقُواْ اللهَ الَّذِيَ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿96﴾

buyuruyor.

[Ey ihramda olan müminler ! Size ve ticaret için gelip giden yolculara denizin avı ve taamı menfaat olarak helâl kılındı. Binaenaleyh; onunla intifa edersiniz ve siz ihramda devam ettikçe karanın avı sizin üzerinize

haram kılındı ve ancak amelinizin cezasını görmek üzere canib-i manevîsine cem' olunacağınız Allah-u Tealâ'nın azabından nefsinizi vikaaye edin ve Allah'tan korkun.]

Haram olan avı avlamaktan ve Allah-u Tealâ'dan ruhsatsız mahlûkaatına tecavüzden nefsinizi muhafaza edin ki, azab-ı ilâhiye müstehak olmayın ve bilhassa hac için ihrama girdiğinizde tecavüz ve taarruzdan kendinizi sakının. Çünkü; ihramda mevt-i iradî ile nefsinizi vefat etmiş farz ederek kusurunuzun affını istirham etmek ve sûrî bir kefen içinde herşeyden kat'-ı alâka eylemek suretiyle bir meyyit-i müteharrik olarak dergâh-ı ulûhiyetten enva-ı atıfet beklediğiniz bir sırada hayvanata taarruz etmek ihramdan maksadın hilâfına hareket etmek olduğundan taarruz eden kimse cezasız kalamaz.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile deryada a v ; üç nevidir:

B i r i n c i s i ; balıktır ki, cemi-i envai helâldir.

İ k i n c i s i ; kurbağa ve haşerât-ı sairedir ki, cemi-i envâı haramdır.

Ü ç ü n c ü s ü ; bunlardan maada denizde bulunan hayvanât-ı sairedir. İmam-ı A'zam indinde bunlar da haram olup ekseri fukaha indinde helâldir. Ve d e n i z le murad; tatlı ve acı mutlaka sudur. Binaenaleyh; göller ve nehirler ve büyük denizlerin cümlesi ahkâmda müsavi ve hepsi deniz hükmündedir. Denizde av yalnız yemek için olmayıp kemiğinden ve dişinden veyahut inci gibi şeyleri çıkararak intifa için avlamak helâl olduğunu Vâcib Tealâ bu âyetle beyan buyurmuştur.

S a y d -ı b a h i r le murad; daima suda yaşayan hayvandır. Binaenaleyh; bazan suda ve bazan karada yaşayan hayvanat da sayd-ı bahirden ma'duddur.

Hulâsa; ihram içinde olan kimseler için deniz avının helâl kılındığı ve ihramda oldukça karada avlamak huzur-u manevisine haşrolunacağınız Allah-u Tealâ'dan korkmak vacip olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ ihramda olan kimse için av avlamak haram olduğunu beyan ettiği gibi, harem dahilinde tuyur, vuhuş taarruzdan masun ve insanlar korkulacak afattan emin olup saadet-i dareynin husulüne Harem-i Şerif sebep olduğunu ve nazar-ı ilâhinin Harem dahiline her yerden ziyade bulunduğunu dahi beyan etmek üzere:

جَعَلَ اللهِ الْكَعْبَةَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ قِيَامًا لِّلنَّاسِ وَالشَّهْرَ الْحَرَامَ وَالْهَدْيَ وَالْقَلاَئِدَ

buyuruyor.

[Allah-u Tealâ Kabe'yi Beyt-i Haram kıldı ki, o mevki-i mübarek nâs'ın ibadet için kıyam mahalli olsun ve şehr-i haram olan Zilhicce ayını ve, hac edecek kimsenin kurban için Mekke'ye gönderdiği hediye ve alâmetti olan kurbanları nâs'ın menasik-i haccı edalarının kıvamı kıldı.] Zira; bunlar ef'al-i haccı edanın mahalli, zamanı ve sair âdabıdır.

ذَلِكَ لِتَعْلَمُواْ أَنَّ اللهِ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الأَرْضِ وَأَنَّ اللهِ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿97﴾

[İşte şu Harem-i Şerifi cümle enama merci, nâs'ın ibadetine, ziyaretine, tavafına mahal ve şehr-i haramı ef'al-i haccın zamanı ve alâmetti, alâmetsiz kurbanları haccın âdabından kılmak Allah-u Tealâ'nın semavât ve arzda olan mevcudatı bildiğini ve Allahü Tealâ'nın herşeye âlim olduğunu ey insanlar ! Sizin bilmeniz içindir. Çünkü; Cenab-ı Hak Harem-

i Şerife hürmet ve ta'zim etmeyi nâs'a emrettiği gibi nâs'ın kalbinde ta'zimi icab eder sebepler halketti ve ilminin vüsatına ve kudretinin kemâline delâlet eder alâmetler dahî halk etti ki, o alâmetler sebebiyle herkes Allah-u Tealâ'nın herşeye âlim olduğunu bilirler.]

Yani; Mekke Vâdîsi ottan, sudan ve ziraattan hâlî ve her nimetten ârî bir mahal olduğu halde Allah-u Tealâ'nın Kabe'yi bütün dünya halkının kalplerinde bir meyi halk edip etraf-ı âlemden yüzbinlerce kimseye ziyaret mahalli kılmasıyla Beyt-i Haram ve nâs'ın ibadetlerine kıyam mahalli ve şehr-i haramı haccın zamanı ve alâmetti, alâmetsiz kurbanları haccın âdabından kılmıştır ki, sizler Allahü Tealâ'nın yerde ve gökte bulunan mevcudatın cümlesini ve herşeyi bildiğini bilesiniz.

Harem-i Şerifi bütün ehl-i İslâma ziyaretgâh kılmakla Mekke ahalisini her yerden ziyade nimet sahibi ve dünyaca etraftan her türlü nimetleri göndermekle mebzul ve ahaliyi refah ve saadetle yaşatması kudret-i kaahire ve irade-i bahire sahibi olduğuna pek büyük delildir. Harem-i Şerifte erkân-ı İslâmiyeden olan haccın edâsını şart kılmakla ibadat-ı azîmeyi edaya mahal kılmak ve o ibadâtı hataların mahvına ve derecâtın ref ine sebep kılmakla Vâcib Tealâ o mahalle şeref vermiş ve o mahalde meskûn olan ahaliyi o şerefle müşerref kılmıştır. Çünkü; Mekke'de menafi-i âhiretin ve cemi' afattan emniyetin husulü ve mazarratın defi ve din-i mübînin kıvamı her yerden ziyade hasıl olduğundan enva-ı ta'zim ve şerefe mazhar olmuştur.

Mekke-i Mükerreme; nâs'ın ibadetini edanın bazısından kıyam olmuştur. Zira; umur-u dinde kıyama vesile olarak bu âyette zikrolunan dört şeydir:

B i r i n c i s i ; Kâbe-i Muazzamadır ki, erkân-ı haccın edâsına sebep olduğu için nâs'ın ibadeti edâsına mahall-i kıyam olmuştur.

İ k i n c i s i ; şehr-i haramdır. Zira; Arablar ceng ü cidal, nehb ü gaarât gibi âdât-ı kabihalarını şehr-i haramda terkettikleri için şehri haram ibadet için kıyamın zamanı olmuştur. Çünkü; şehr-i haram gelince Araplar ceng ü cidali terkeder ve herkes malından ve canından emin

olur, ticaret için seyr ü sefer yolları açılır ve birbirlerinden korku ve endişe zail olur ve bir senelik maişetlerini kazanırlar. Eğer şehr-i haram olmasa maişet için müşkülât çekerlerdi. Şu halde şehr-i haram dünyada emniyet ve kesbi maişetlerine sebep olduğu gibi, âhirette sevab-ı azîme nail olmaya dahi sebep olduğundan, şehr-i haram nâs'ın ibadet için kıyamına sebep kılınmıştır.

Ü ç ü n c ü s ü ; nâs'a kıyam olan hediydir. Çünkü h e d i y ; bir kimse tarafından Mekke fukarasına hediye olarak gönderilen kurbandır. Gönderen kimsenin çok sevaba nail olmasına ve Mekke fukarasının maişetine sebep olmakla hediy; nâs'ın ibadetlerinden bir kısmını ikaameye sebep olduğundan nâs'a kıyam olduğu beyan olunmuştur.

D ö r d ü n c ü s ü ; kalâiddir. Çünkü k a l â i d ; bu sûre-i şerifenin bidayetinde tafsil olunduğu üzere alâmetle sevk olunan kurbandır. Zira; asıl hediy nâs'a kıyam olduğu gibi kılâdeli olan hediynin sevabı çok olduğundan kalâid nâs'ın umur-u dinlerini edaya ve kıyama ayrıca vesile olmuştur.

Arap kavminin ceng ü cidal, nehb ü gaarât üzere hırsları şiddetli olduğunu ve bu halin senenin on iki ayında devamı ise onların büsbütün helâklerine bâdî olacağını Cenab-ı Hak bildiğinden Beyt-i Şerife ve şehr-i harama ta'zim hususunu kalplerine ilhamla şehr-i haramda emniyet hasıl olarak maişetlerini temin ettiklerinden şehr-i haramın bir mevki-i muallâsı bulunduğunu ve bu tedbir-i latifinin ilm-i kâmile müstenid olduğunu beyan etmiştir. Semavât ve arzda mevcud olan mahlûkaatı bildiğini beyandan sonra ilm-i ilâhinin mevcudatın bazısına şâmil olup, bazı âhare şâmil olmamak vehmini def için umum üzere herşeyi bildiğini beyan etmiştir.

Hulâsa nâs'ın dininin bazısını ikaameye Kabe'yi ve şehr-i haramı ve hedyi ve kılâdeli olan kurbanları vesile kıldığı ve bu suretle de insanların — Allah-u Tealâ'nın yerde ve gökte olan mevcudatı ve herbirinin istidad ve

istihkaklarını bildiğini ve herşeye ilminin lâhik olduğunu— bilmeleri lâzım olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ Kabe ve Harem-i Şerif ve şehr-i haram ve huccac tarafından gönderilen kurbanlar vesilesiyle kullarına vaki olan in'ammı beyan ettiği gibi azabının şiddetini dahi beyan etmek üzere:

اعْلَمُواْ أَنَّ اللهِ شَدِيدُ الْعِقَابِ وَأَنَّ اللهِ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿98﴾

buyuruyor.

[Ey mükellef olan insanlar ! İyi bilin ki, Allah'ın âsî kullarına azabı şiddetlidir ve ibadatta tekâsül edip Kabe'ye ve şehr-i harama hürmetsizlik edenlere intikaamı dehşetlidir. Binaenaleyh; Vâcib Tealâ'nın size mühlet vermesine mağrur olmayın, belki daima satvet-i kahrından hazer edin ki, gazabından kurtulasınız ve şunu da bilin ki, Allah-u Tealâ istiğfar edenleri mağfiret eder ve dergâhına rücu edenlere merhamet buyurur.] Şu halde sizin korkuyla ümid arasında yaşamanız icab eder. Zira; azabı şiddetli olduğundan korkmak ve mağfireti bol olduğundan ümid etmek lâzımdır. Binaenaleyh; Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran Resûlullah'ın «Müminin havfı ve ricası tartılmış olsa ikisi müsavi olması lâzımdır» buyurduğu mervidir.

Vâcib Tealâ'nın lûtfu fahri üzerine gaalip olduğuna işaret için âyette mağfiret ve rahmet sahibi olduğunu beyanla hitam vermiştir. Çünkü; bu âyetten evvel birçok âyetlerde rahmetinden bahsetmişken arada azabının şiddetinden ba'dehu rahmetinden bahsetmesi «İki rahmet

arasında bir azab var» demektir. Binaenaleyh; âyet âsîlere nazaran tehdidi ve itaat edenlere nazaran terğibi mutazammındır.

Hulâsa; kullarda mevcut olan iki hâl ki, isyan ve itaattir. Bu iki hâl mukaabilinde Allah'ın iki sıfatı beyan olunmuştur ki,

b i r i n c i s i ; azabının şiddeti,

i k i n c i s i ; mağfiret ve rahmetinin vüs'atıdır. Binaenaleyh; âsî olanlara azabı ve muti' olanlara rahmeti hazır olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ resûlünün tekâlifi tebliğ ettikten sonra mes'uliyetten kurtulduğunu ve mesuliyet ancak ümmet üzerinde kaldığını beyan etmek üzere:

مَّا عَلَى الرَّسُولِ إِلاَّ الْبَلاَغُ وَاللهِ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ ﴿99﴾

buyuruyor.

[Resûl üzerine vacip olmadı, ancak ümmetine ahkâmını tebliğ etmek vacip oldu ve Allah-u Tealâ sizin izhar ettiğiniz iman ve itaatinizi ve gizlediğiniz küfür ve dalâletinizi bilir. Binaenaleyh; hiçbir ameliniz Cenab-ı Hakka gizli değildir.]

Yani; resûl üzerine vacip olan ümmetine ahkâm-ı ilâhiyi tebliğdir. Resûl, tebliğ vazifesini edâ ettikten sonra uhdesine terettüb eden vazifesini bitirdiğinden mesuliyetten kurtulur. Şu halde mesuliyet tamamen ümmet üzerinde kalır. Allah-u Tealâ gizli ve aşikâr herşeyinizi bilir.

Binaenaleyh; davete icabet edip etmediğinizi, itaat ve isyanınızı bilir ve cümlenin muktezasını verir.

***

Vâcib Tealâ kullarını tâata terğib ve masiyetten tenfir etmek üzere :

قُل لاَّ يَسْتَوِي الْخَبِيثُ وَالطَّيِّبُ وَلَوْ أَعْجَبَكَ كَثْرَةُ الْخَبِيثِ

buyuruyor.

[Habibim ! Sen nasihat tarikıyla de ki, muti' ile âsî ve kâfirle mümin müsavi olmaz; velevse habisin çokluğu sana taaccüp versin.]

فَاتَّقُواْ اللّهَ يَا أُوْلِي الأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿100﴾

[Habis ile tayyib müsavi olamayınca, ey akıl sahipleri ! Felâhyâb olmanız için Allah'ın azabından korkun ve nefsinizi habasetten vikaaye edin.] Zira; iyi ve kötü mertebede müsavi olamayınca akıl sahibinin iyiliğe çalışması lâzımdır ki, mertebesi âlî olsun.

Beyzavi'nin beyanı veçhile gerek eşhas, gerek a’mâll, gerek ecsam ve gerek emval hususunda iyi ile kötü müsavi olmadığına bu âyet kaaide-i külliyedir. E ş h a s t a h a b a s e t ; küfür, cehil ve masiyetledir. A' m a l d e h a b a s e t ; zulüm, fısk u fücur olmakladır. E c s a m d a h a b a s e t ; zatında necaset olmak yahut hariçten necasetle mülevves olmakladır. E m v a l d e h a b a s e t ; haram olmak ve zulümle ve yalanla

kesbolunmakladvr. R û h t a h a b a s e t ; cehl-i alâllah iledir. Tayyib ise cümlesinde bunlarınaksiyledir. Şu halde âlem-i cismaniyette habis ile, tayyib müsavi olmadığı gibi âlem-i ruhaniyette dahi müsavi olamaz. Zira; marifet-i ilâhiye ve tâat-ı subhâniyeyle müzeyyen olan rûh-u tayyib küfür ve masiyetle mülevves olan rûh-u habise müsavi olmaz. Binaenaleyh; habis, tayyibe hiçbir zaman ve hiçbir şeyde müsavi olamaz. Velevse o habisin çokluğu insanlara hayret versin ve taaccübe sevk eylesin ve cismaniyatta lezzeti çok olsun. Çünkü; Feth-ül Beyan'da zikrolunduğu veçhile habasetle beraber kesret; yok hükmündedir. Zira; habaset o şeyin faydasını iptal ve bereketini izale eder. Şu halde zahirde çok gibi görülse de hakikatta yok menzilindedir. Binaenaleyh; zulümle toplanan servetler ve haramdan kesbolunmuş emval, nâs'ın gözüne çok görülüp az zaman içinde de mahv ü münkariz olduğu her zaman ve herkesin gördüğü malûm bir hakikattir. İşte bu esasa binaen Cenab-ı Hak habisin tayyibe müsavi olmadığını beyandan sonra akıl sahiplerine habisi irtikâptan ittikaa etmelerini tavsiye etmiş ve habisten ittikaa velev az olsa bile tayyibi ihtiyar etmelerini beyanla tayyibi ihtiyarın fevz ü felaha sebep olacağına tenbih buyurmuştur.

Hz. Cabir'den rivayeten Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran bir kimse Huzur-u Risalete gelerek «Ya Resûlallah ! Benim ticaretim şarap satmaktır; malım ondandır. Bu malın bana menfaati olur mu?» deyince Resûlullah «Allah-u Tealâ tayyibdir, tayyibi kabul eder» buyurması üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir.

Hulâsa; herhangi nevi'den olsa hasibin tayyibe müsavi olamayacağı ve habis her ne kadar çok olsa onun çokluğuna itibar olmadığı ve felâhyab olmak isteyenlerin habasetten ittikaalan vacip olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ resûlü üzerine vacip olan şeyin ancak tebliğ olduğunu beyan ettiği gibi, tebliğ ettiği ahkâmı kabul edip itaat vacip olduğunu ve tebliğ etmediği şeyi sual etmek caiz olmadığını dahî beyan etmek üzere:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ لاَ تَسْأَلُواْ عَنْ أَشْيَاء إِن تُبْدَ لَكُمْ تَسُؤْكُمْ وَإِن تَسْأَلُواْ عَنْهَا حِينَ يُنَزَّلُ الْقُرْآنُ تُبْدَ لَكُمْ

buyuruyor.

[Ey müminler ! Eğer hakikati zuhur ederse sizi mahzun edecek şeylerden sual etmeyin. Eğer Kur ân'ın nazil olduğu ve vahyin geldiği zamanda o eşyadan sual ederseniz sizin için hakikat zahir olur ve lâkin siz memnun olmazsınız.]

عَفَا اللّهِ عَنْهَا

[Bu misilli sualden nehiy varid olmazdan evvel vaki olan suali ve ondan neşet ederek kesbettiğiniz seyyiatınızı Allah-u Tealâ affetti.]

وَاللّهِ غَفُورٌ حَلِيمٌ ﴿101﴾

[Halbuki Allah-u Tealâ kullarının seyyiatını mağfiret edici ve hataları üzerine azabı ta'cil etmeyerek hilimle muamele buyurucudur.]

Yani; insanların Huzur-u Risalette ahkâm beyan olunup ve kullarının ihtiyacına göre ahkâm nazil olup dururken, hakkında henüz ahkâmı

beyan olunmayan şeyi sual etmek doğru birşey değildir. Çünkü; vahiy zamanında lüzumu olan birşey beyan olunacağından, beyan olunmadığı bir zamanda suale, bir cevabın ağır bir surette zuhur edip pek suûbetli olan birşeye sebep olmak ihtimaline binaen Cenab-ı Hak bu misilli suali nehyetmiştir. Amma vahiy münkatı olup şeriat tekemmül ettikten ve Resûlullah'ın irtihalinden sonra insanların bilmedikleri şeyleri erbabından sual etmeleri caizdir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile «Mecliste zikrolunmayan şeyden sual etmek» bazı gizli esrarın zuhurunu ve o ahvalin zuhuru ise hüznü icab edeceğine binaen Cenab-ı Hak teklif olunmayan şeyden suali nehyetmiş ve kezalik bazı sual üzerine tekâlif-i şâkka meydana gelip halkm meşakkatını mucip olacağından insanlar için mükellef olmadıkları şeyi zikretmek muvafık olmadığını Cenab-ı Hak beyan buyurmuştur. Binaenaleyh; âkil olan kimee için teklif olunmayan şeyden sükût etmek lâzımdır.

Hatta Resûlullah'ın «Müslimlerin diğer müslimler üzerine cinayetleri büyük olan şol kimselerdir ki, onlar helâl olan birşeyin haram olmasına sebep olurlar» buyurduğu mervidir. Bu Hadîs-i Şerîf; teklif olunmayan şeyi sual etmek iyi birşey olmadığına delâlet eder.

Âyetin evvelinde nehyolunan sual; kitapta ve sünnette zikri geçmeyen şeyden sualdir. Âyetin âhirinde sual; Kur'ân nazil olup da işiten bir kimse manâsını anlayamadığında sual ederse, anlayacağı derecede vahyin geleceği veyahut suret-iuhrâ ile hüküm beyan olunup zuhur edeceği zikrolunmuştur. Şu tevcihe nazaran âyetin evveliyle âhiri beyninde münafât yoktur. Yahut âyetin tevcihi şöyledir: «Eğer vahiy zamanında bazı eşyadan sual ederseniz, sual ettiğiniz şey sizin için zuhur eder ve lâkin zuhur eden şey kötülük verir ve sizin sevmeyeceğiniz şey zuhur eder ki, sualinizden nedamet edersiniz.»

Ashabının bazı sualinden Resûlullah gazab edip sevmediği cihetle hatalarının affolunduğunu Cenab-ı Hak beyan buyurmuştur. Yani «Sizin

için lüzumu olmayan şeyi sual ettiniz ve peygamberinizi gazaplandırdınız. Bundan sonra bu misilli suale cüret etmeyin» diyerek evvelki sualden vaki olan hatanın affolunduğunu beyan etti. Zira; evvelki sual nehiy gelmezden evvel olduğu cihetle günâh değilse de Resûlüllah'ın gazabına sebep olduğundan affolunduğu beyan olunmuştur.

Fahr-i Razi, Kazi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran âyetin sebebe nüzulü; bazı ashabın Resûlullah'tan lüzumsuz şeyi sual etmeleri olmuştur. Çünkü; Resûlullah minberde hutbe okurken ashabı tarafından birçok sual irad edilince Resûlullah gazab ederek «Bugün sorun ne soracaksanız, hepsine cevap vereceğim» dedi. Bu söz üzerine öteden beri nesebine ta'nettikleri (Abdullah b. Huzafe) ayağa kalktı ve «Benim babam kimdir ya Resûlallah?» dedi. Resûlullah «Huzafe'dir» buyurdu. Pederi vefat etmiş diğer bir kimse kalktı «Benim babam nerededir?» dedi. Resûlullah «Cehennem ateşindedir» dedi. Diğer birisi «Haccın her sene farz olup olmadığından» sual etti. Resûlullah sükût buyurdu. Birkaç kere tekrar edince Resûlullah «Ben size her sene hac farz oldu demiş olsaydım her sene farz olurdu, lâkin siz her sene edâsına muktedir olamaz, terk eder âsî olursanız, helâkinize sebep olurdu. Ben sizi terk ettiğim ahkâmla iktifa edin ve beni terkedin. Sizden evvel geçen milletler çok sual etmekle helâk oldular, binaenaleyh; ben size emrettiğim şeyi muktedir olduğunuz kadar yerine getirin ve nehyettiğim şeyden içtinab edin» deyince Hz. Ömer ayağa kalkarak «Rab yönünden Allah-u Tealâ'ya ve din yönünden din-i İslâma ve nebi yönünden Muhammed (A.S.)'e razı olduk» demesi üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir. îşte şu sebeb-i nüzule nazaran insanların lüzumu olmadık şeyden sual etmesi memnudur. Bilhassa cevap fena olması muhtemel olan şeyden hiç sual etmemek lâzımdır. Meselâ babasının nerede olduğunu sualde cevabın Cennet'te olmasıyla zuhuru muhtemel olduğu gibi Cehennem'de olmasıyla cevap da muhtemel iken sual etmemesi daha evlâ idi. Çünkü «Cehennem'dedir» cevabını alınca bittabi müteellim oldu. Sormasaydı pederinin ahvali meçhul olduğu için kalbi müsterih idi ve sair hususatta

dahi hâl böyle olduğundan, insanın rahatı şeriata teslimiyettedir. Zira; teslimiyeti terkte kalbi ıztıraptan halî olmadığı gibi ne yaptığını dahi bilmez.

***

Vâcib Tealâ resûlün, mevcud vahyin nüzulü zamanında insanların hikmetini bilmedikleri şeylerden sual etmeleri ağır bir teklife sebep olmak ihtimaline binaen iyi birşey olmadığın ! ve ümem-i salifeden sual edenlerin zarar gördüklerini beyanla ispat etmek üzere:

قَدْ سَأَلَهَا قَوْمٌ مِّن قَبْلِكُمْ ثُمَّ أَصْبَحُواْ بِهَا كَافِرِينَ ﴿102﴾

buyuruyor.

[Sizden evvel geçen kavim bazı şeyden muhakkak sual ettiler, sonra sual ettikleri şeylere kâfir oldular, iman etmediler.]

Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanları veçhile Salih (A.S.)'ın kavmi taştan deve çıkmasını istediler ve deve çıkarsa iman edeceklerine söz yerdiler. İstedikleri veçhile mucize olarak fevkattabia taştan deve çıktı. İman etmedikleri gibi deveyi itlaf ettiler ve kendileri de ihlâk olundular. Kezalik Hz. Musa'nın kavmi «Ya Mûsâ ! Allah'ı bize alenen göster» dediler ve bu sözleri kendilerine azap oldu. Sûre-i Bakara'da beyan olunduğu veçhile Benî İsrail peygamberlerine, «Bize bir melik tayin et, bizi başına toplasın, biz mukaatele edeceğiz» dediler. O nebi, Talût'un padişah tayin olunduğunu beyan edince sözlerinden döndüler. Mukaatele etmemek istediler. Hz. İsa'nın kavmi semadan mâide gelirse iman edeceklerini beyan ettiler, mâide nazil olunca iman etmediler. Binaenaleyh;

istediklerine iman etmediklerinden bunlarıncümlesinin kendi sualleri kendilerine azab oldu. İşte Vâcib Tealâ lüzumsuz şeylerden suali nehyettikten sonra, lüzumsuz şeyden sual etmek geçmiş ümmetlerin âdetleri olduğunu ve ümmet-i Muhammed'in de lüzumsuz şeyden sual etmekte eski milletlere benzediklerini ve ümem-i salifenin sual sebebiyle helâk olduklarını beyanla bu ümmet de sualde ısrar ederlerse helâk olacaklarına işaretle tehdid ve nehyini te'kid etmiştir. Binaenaleyh; vazifesi olmayan şeyden insanın hazer etmesi lâzımdır. Zira; sualinin cevabı sevmediği birşey zuhur etmesi muhtemel olduğundan kendi sualinin kendine zararı olması gaalip olduğu cihetle lüzum olmadık şeyden bahsetmek tehlikeden salim değildir.

Vâcib Tealâ insanları teklif olunmadıkları ahkâmdan sual etmekten menettiği gibi teklif olunmadıkları ahkâmı iltizam etmekten dahi menetmek üzere:

مَا جَعَلَ اللهِ مِن بَحِيرَةٍ وَلاَ سَآئِبَةٍ وَلاَ وَصِيلَةٍ وَلاَ حَامٍ وَلَكِنَّ الَّذِينَ كَفَرُواْ يَفْتَرُونَ عَلَى اللهِ الْكَذِبَ وَأَكْثَرُهُمْ لاَ يَعْقِلُونَ ﴿103﴾

buyuruyor.

[Allah-u Tealâ beşinci boduğu erkek olan deveyi bahire kılmadı ve bahîreye riayeti de meşru kılmadı ve nezirle şaibeyi de meşru kılmadı, intifamdan sizi menetmedi ve ikiz kuzu kuzulayıp biri erkek diğeri dişi olan iki kuzvıyu ki, vasîleyi kurfoan kesmeyi size meşru kılmadı ve on baduk bodlayan deveyi ki, faamdlır. Onu intifadan âzâd etmeyi size meşmı kılmadı. Ve lâkim kâfirler Allah-u Tealâ üzerine yalanı iftira ve bu misilli iftiraları Allah'a isnad ederler ve kâfirlerin ekserisinin akılları

yoktur, Allah'ın kadtakdir edemezler, şuur ve idrakten hâli birtakım cahillerdir.]

Nimetullah Efendi ve Kazi'nin beyanları veçhile b a h i r e ; şol deveye denir ki, beş boduk bodlamış beşinci erkek olursa o devenin kulağını yararlar. Hali mahalle türerler, binmezler ve yük yükletmezler ve asla sütünü sağmazlar ve ona bahire derler ve bu misilli müzahrefâtı ibadet addederlerdi. Binaenaleyh Allah-u Tealâ bahîrenin ibadet olmadığını bu âyetle reddetmiştir.

S a i b e ; zaman-ı cahiliyede; hastalığımdan şifa bulursam veyahut şu işim şöyle hasıl olursa devem saibedir diyerek nezir ve o deveyi bilkülliye intifadan âzâd ederler ve o nezrettiği deveye

s a i b e dedikleri gibi intifadan âzâd etmeyi dahi ibadet addederlerdi. Cenab-ı Hak İslâmiyette şaibe caiz olmadığını bu âyette beyan buyurmuştur.

V e s i l e ; zaman-ı cahiliyede bir koyun dişi kuzularsa kendilerine ve erkek kuzularsa putlara tahsis ederler ve bir batından erkek ve dişi iki kuzu gelirse erkeği önde ve dişiyi arkada kurban keserler ve buna vesile derler ve bu hali ibadet itikad ederlerdi. Cenab-ı Hak İslâmiyette bunu da reddetmiştir.

H a m ; on boduk [Boduk;bodlamaktan gelir. Devenin doğurmasına (bodlamak) ve yavrusuna (boduk) derler.] meydana getiren deveye h a m derlerdi. O deveden bilkülliye intifaı terkederler ve deveyi başıboş salarlar ve hiçbir şeyden menetmezler. İstediği yerden otlar ve dilediği sudan içer, yükten ve sair meşakkattan himaye ettikleri için hâm derler ve intifaı terketmleri ibadet addederlerdi. Cenab-ı Hak zaman-ı cahiliyede ve bu gibi isimlerle develere tesmiye etmediğini ve bu isimlerin cahiliye ismi olduğunu bu âyetle beyan buyurmuştur ki, İslâmiyette Cenab-ı Hakkın kullarına intifaı için halketmiş olduğu şeylerden insanlarin o intifadan nefsini mahrum etmesi caiz olmadığına bu âyet delâlet eder.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyette k â f i r l e r l e murad; (Amr b. Hayy) ve onun etbaıdır. Çünkü; (Amr b. Hayy) Mekke'ye malik olduğu zamanda Hz. İsmail'in dinini tağyir edip, putları ma'bud ittihaz ederek Kabe'nin etrafına put nasbeylemiş ve develere bahire, sâibe, ve hâm ve koyunlara vesile isimlerini vermiş ve onları meşru addeylemiş ve Allah-u Tealâ'ya bu gibi iftiraları icad etmiştir. Bu gibiler; helâli haramdan, meşrûu gayrı meşrûdan farketmediklerinden Cenab-ı Hak akılları olmadığını beyanla cahil olduklarına işaret etmiştir.

Hulâsa; vazifesi olmadık şeyden sual etmek caiz olmadığı gibi şeriatta beyan olunmayan şeyleri irtikâpla «Allah'ın emridir» diyerek Allah'a iftira etmek ukalâ şanından olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ kâfirlerin ekserisinin aklı olmadığını ispat etmek üzere :

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْاْ إِلَى مَا أَنزَلَ اللهِ وَإِلَى الرَّسُولِ قَالُواْ حَسْبُنَا مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءنَا أَوَلَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لاَ يَعْلَمُونَ شَيْئًا وَلاَ يَهْتَدُونَ ﴿104﴾

buyuruyor.

[Kâfirlere Allah'ın inzal ettiği ahkâmına ve sizi irşad için gönderilen resûlün hükmüne ve şeriatına gelin denildiğinde onlar «Bizim babalarımızı, üzerine sülük etmiş bulduğumuz dini terketmeyiz, bize onların dini kâfidir» derler. Onlar, babaları cahil olsa ve doğru yola vasıl olmasalar dahi babalarının mesleğini terk etmezler mi ve babaları cahil ve doğru yolu bilmedikleri halde dahi taklide devam ederler mi?]

Yani kâfirlere «Gelin Allah'ın inzal ettiği kitabına ve resûlünün şeriatına ! Onunla amel ve iman edin» diyerek nasihat olunduğunda onlar cevapta «Bize babalarımızın dini kâfidir. Binaenaleyh babalarımızı ne ile amel eder bulduksa o bize yeter, biz onu terkedemeyiz» derler. Onların babalan birşey bilmez ve doğru yola ihtida etmez olsa dahi babalarının mezhepleri kâfi olduğunu iddia ederler mi?

Bu âyet ehl-i taklidi zem ve mesleklerini takbihi mutazammındır. Çünkü; usul-ü itikaadiyede taklit caiz değildir. Zira; mesail-i itikaadiyenin delile müstenid olması lâzımdır. Amma furu-u a'mâllde sarih nâs olmayan mesailde avam-ı nâs'ın âlim ve müçtehidi taklid etmeleri caizse de Allah'ın kitabının ve resûlünün şeriatının hilâfına taklit caiz değildir.

Kâfirlerin inatları taaccüp ve inkârı mucip olduğuna işaret için inkâra ve taaccübe delâlet eden hemzenin varid olduğu ve dalâlette olan cehelenin mesleklerine sülük ederek gittikleri tarika iktida etmek velevse insanın babası olsa dahi sahih olmadığı Ebussuud Efendi'nin cümle-i beyânâtındandır.

Zamanımızda şeriatın ahkâmmı bir tarafa bırakarak ecanibin bir takım menfur mesleklerini kabul etmek isteyenlerin halleri ne gariptir? Çünkü; insanın rûhunu ve cismini dinlendiren ve intizam-ı âleme hadim ve âmmenin hukukunu taht-ı te'ınine alan ve insanlara hürriyet-i tâmme veren ahkâmı bırakıp da enva-ı ıztırap ve halecanı mucip olan ve âlemin intizamsızlığına meydan veren birtakım külfetli şeyleri irtikâb etmekten daha garip birşey olur mu? Elbette olamaz.

***

Vâcib Tealâ kâfirleri, babalarını taklid etmeleriyle zemmettikten sonra müminlere ilm-i yakın ve ilm-i istidlali tahsilini tavsiye eylemek ve tekâlif-i ilâhiyeye inkıyad etmeyen kâfirlere mübalât etmemelerini müminlere emretmek üzere:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ عَلَيْكُمْ أَنفُسَكُمْ لاَ يَضُرُّكُم مَّن ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ

buyuruyor.

[Ey müminler ! Sizin üzerinize nefsinizi muhafaza etmeniz vaciptir. Binaenaleyh; Cehennem azabından nefsinizi vikaaye edin. Zira; siz ihtida ettiğinizde yoldan çıkıp delâleti irtikâb edenler size zarar etmez ve edemez.]

إِلَى اللهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿105﴾

[Ancak cümlenizin merciiniz Allah-u Tealâ'nın huzur-u manevîsidir. Allah'ın huzuruna rücu edince, Allah-u Tealâ sizin amelinizi size haber ve muktezasına göre cezasını verir.]

Yani; ey müminler; size herşeyden evvel nefsinizin ıslahı lâzımdır. Binaenaleyh; nefsinizi ıslah edin ve azab-ı Cehennem'den kurtulmanın çaresini düşünün. Çünkü; siz tarîk-ı savaba ihtida edip nefsinizi azaptan kurtarınca, doğru yoldan çıkıp dalâleti irtikâb edenlerin dalâleti size zarar vermez. Cümlenizin mercii ancak huzur-u ilâhidir. Huzura varınca Allah-u Tealâ sizin hidayetinizi ve hidayetiniz neticesi olan a'mâllinizi ve dalâlette olanların dalâletlerini birer birer haber verir.

Vâcib Tealâ bu âyette herkes kendi amelinden mesul olup aharın masiyetinden mutazarrır olmayacağını ve âsînin isyanından ve kâfirin küfründen zarar ancak kendine ait olacağını beyan buyurmuş ve

müminlerin ancak kendi nefislerini ıslaha çalışması ve âsîlerin ahvaline ehemmiyet vermemesi lâzım olduğunu tavsiye etmiştir.

Bu âyet-i celile, emribilmarufun terkine delâlet etmez.Zira; emribilma'ruf ve nehyianilmünkerin vücubu kitap ve sünnetle sabittir. Resûlullah «Bir kimse münkerattan birşey gördüğünde o münkerâtı eliyle tağyir etsin, eğer eliyle tağyire kaadir olamazsa diliyle tağyir etsin ve eğer diliyle de tağyire kaadir olamazsa kalbiyle buğz etsin» buyurmuştur. Hatta Sıddîk-ı A'zam (R.A.) Efendimiz Hazretleri «Ey nâs ! Siz bu âyeti okursunuz ve lâkin mevzi-i lâyıkına vaz' etmez ve maksadın neden ibaret olduğunu anlamazsınız. Ben Resûlullah'tan işittim. Eğer bir kimse zâlimi görür de onu zulümden menetmezse Allah-u Tealâ o zalimin zulmü sebebiyle azabını umuma tamim eder» buyurmuştur. Sûre-i Âl-i İmran'da bu ümmetin hayır ümmet olduğunu Cenab-ı Hak emribilma'ruf nehyianilmünkerle meşgul olmasıyla beyan etmiştir. Binaenaleyh; emribilmaruf ihmal olunacak mesailden değildir.

İşte bu esasa binaen Beyzavi bu âyetin emribilma'ruf ve nehyi anilmünkere şamil olduğunu beyan etmiştir. Buna nazaran mana-yı nazım: [Ey müminler ! Nefsinize mülâzemet ve isyandan muhafaza edin ve nefsinizi ıslah edip emribilma'ruf ve nehyianillünker edince nasihatinizi dinlemeyerek dalâleti irtikâb ve ısrar eden kimselerin dalâleti size zarar vermez] demektir. Şu halde lerin isyanının zarar vermemesi emribilma'ruf ve nehyianilmunker etmek şartıyla meşruttur. Binaenaleyh; emribilmaruf olmadiği surette âsîlerin şerri muti' olanlara isabet edeceğine şüphe yoktur ve âlemde her zaman vukuat buna şahittir. Çünkü; âsîlerin isyanına ve zalimlerin zulmüne âmmenin sükûtu zımnen rızayı müstelzim olduğundan belâ cümlesine şamil olur. Zira; günâhı işleyen kimseyle işlemeyip men'ine çalışmayarak sükût eden kimse dünya azabında müsavî ve müşterektir.

(Abdullah b. Mübarek) Kur'ân'ın emribilma'ruf hakkında en kuvvetli âyeti bu olduğunu beyan etmiş ve demiştir ki, «Bu âyette e n f ü s le murad; cümle müminlerdir. Zira; bir dine mensup olan cümle nâs şahs-ı

vahid menzilesindedir.» Binaenaleyh; buna nazaran manâ-yı âyet: [Ey müminler ! Siz kendi dininiz erbabına ve dindaşlarınıza mülâzemet edin ve onları vaaz u nasihatla ıslah edin ve emribilma'ruf ve nehyianilmünkerle ihvan-ı dininizi doğru yola sevk edip ihtida edince ehl-i dalâlin dalâleti size zarar vermez] demektir. Bu manâya nazaran âyet; emribilma'rufu şiddetle âmirdir.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile (Abdullah b. Mes'ud) ve İbn-i Ömer (R.A.) Hazretleri bu âyetin tevilinin âhir zamanda zuhur edeceğini beyan etmişler ve «Ahir zamanda siz fırkalara ayrılıp bazınız bazınıza zarar edip birbirinizin acınızı tatmadıkça emribilma'ruf ve nehyianilmünker edin. Yalnız kendi nefsinizi ıslaha hasr-ı himmet etmeyin. Amma âhir zamanda fırkalar zuhur edip, kalpler müteferrik olup, sözleriniz biraraya gelmediğinde ve herkes birbirini tanımaz olduğunda bu âyetin sırrı zuhur eder, herkes kendi nefsine sahip olup âhara emir ve nehiy edemezler.» demişlerdir. Gerçi âyette hitap umuma ve her zamana şamil olduğundan Fahr-i Razi âhir zamana tahsisini zayıf addediyorsa da şu tevcih zamanımıza pek muvafıktır. Çünkü; zamanımızda söz dinlemek ve dinletmek ve büyüklerin nasihatına kulak vermek ve birbirinden utanmak geçmiştir. Zira; herkes kendinden büyük kimseyi görmüyor ve tanımıyor. Binaenaleyh; emribilma'ruf menfaat yerine zarar verdiğinden köşe-i vahdette erbab-ı isyana buğz-u fillâhtan başka çare kalmamıştır. Çünkü; emribilma'ruf ta nefsine, malına ve ırzına zarar muhtemel olursa vacip olan buğz-u fillâhtır. Ancak kendi nefsine sahip olur. İşte o vakitte erbab-ı salâha âsîlerin isyanının zararı olmaz. Çünkü; sükût zarurîdir. Tefsir-i Taberi'de bu tevcihi te'yid etmektedir.

Fahr-i Razi, Kazi ve Hâzin'in beyanları veçhile âyetin sebeb-i nüzulü; müminlerin kâfirler üzerine küfürlerinden dolayı mahzun olmaları ve bilhassa kendi aşiretleri, kabileleri ve akrabalarının küfürde ısrar etmelerine son derece keder etmeleri üzerine âyetin nazil olduğu mervidir.

Hulâsa; insanların kendi nefislerini ıslah edip azaptan vikaaye etmeleri vacip olduğu ve emribilma'ruf yaptıkça erbab-ı tâata ehl-i isyanın isyanlarının zararı olmayacağı ve herkesin mercii huzur-u ilâhi olduğu ve Allah-u Tealâ'nın her şahsa amelini haber vereceği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ nefsi muhafazayla emrettiği. gibi malı muhafazayla da emretmek üzere:

يِا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ شَهَادَةُ بَيْنِكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ حِينَ الْوَصِيَّةِ اثْنَانِ ذَوَا عَدْلٍ مِّنكُمْ أَوْ آخَرَانِ مِنْ غَيْرِكُمْ إِنْ أَنتُمْ ضَرَبْتُمْ فِي الأَرْضِ فَأَصَابَتْكُم مُّصِيبَةُ الْمَوْتِ

buyuruyor.

[Ey müminler ! Sizin üzerinize vacip olan umurdan birisi de sizden birinize mevt hazır olduğunda emvalinize ve evlâdınıza müteallik vasiyet ettiğiniz zaman sizden ve akrabanızdan adalet sahibi iki kimsenin şehadetüıi muhafaza etmenizdir. Binaenaleyh; hîn-i vasiyetinizde kendinizden iki kimse veyahut akrabanızın gayrı ecanipten iki kimseyi vasiyetinize şahit tayin ve şehadete dikkat ve itina edin ki vasiyetiniz ve vasiyete şehadetiniz zayi olmasın. Eğer siz arz üzerinde müsaferet eder de size ölüm emmareleri isabet ederse sizin; velev akrabanızın gayrıdan olsun iki şahit tayin etmeniz üzerinize vaciptir.]

Yani; size kendi beldenizde ölüm hazır olup vasiyet ettiğiniz zamanda kendinizden adalet sahibi iki kimsenin vasiyetinize şehadeti lâzımdır.

Eğer ölüm emmaresi hal-i seferde isabet ederse şahitler kendi cinsinizin gayrı ecanipten de olabilir.

Vasiyet hususunda verese ve sair nâs arasında mücadele ve münazaa vukuunda kat'-ı niza' için vasiyet zamanı iki şahidin lüzumuna bu âyet delâlet eder. Zira; Cenab-ı Hak «Beyninizde şehadeti muhafaza edin» buyurmuştur. M e v t i n h u z u r u yla murad; ölüm emmarelerinin huzurudur. Çünkü; vasiyetin imkânı mevtten evvel olur, mevt emmaresi insanın kendi memleketinde olduğu gibi hal-i seferde dahi olmak ihtimaline binaen Cenab-ı Hak şahidi ikiye taksim buyurmuş ve «Hal-i hazarda olursa kendinizden iki şahit, hal-i seferde olursa kendinizin gayrı ecanipten olsun iki şahidi bulundurun» buyurmuştur. Ulema, vasiyet eden kimsenin kendinden olan şahitlerle gayrıdan olanların kimler olduğunda ihtilâf etmişlerse de Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran k e n d i n d e n o l a n ş a h i t le murad; müminler ve e c n e b i d e n o l a n l a r la murad; müminlerin gayrıdır. Çünkü; âyette hitap müminlere olduğundan a ğ y a r la murad; müminin gayrı olmak lâzımdır. Zira; müminlere sizden ve sizin gayrıdan deyince o gayrıyla murad; müminin gayrı olmak zarurîdir. Şu halde müsaferette vasiyete şehadet edecek mümin bulunmazsa ehl-i zimmetin şehadeti kabul olunacağına işaret buyurulmuştur. Binaenaleyh mümin; hal-i hazer ve hal-i seferde şahit olur. Amma kâfirin şehadeti; hal-i seferde müminin bulunmadığı yerde olur.

Ekser-i fukahanın beyanları veçhile k e n d i n i z d e n o l a n l a r la murad; vasiyet edecek kimsenin akrabasıdır. Hal-i seferde g a y r la murad; akrabasının gayrı müminlerdir. Şu halde akraba, vasiyet edecek kimsenin ve veresesinin hallerini iyi bildiklerinden gerek sefer ve gerek hazarda akrabanın şahit olması evlâdır. Amma akraba bulunmayan yerde akrabanın gayrı müslümanlardan da olabilir. Binaenaleyh; şehadete kaabiliyetli akraba varken akrabayı takdim etmek lâzım olduğuna işaret olunmuştur. Çünkü; insanın kendi memleketinde alelekser akrabası mevcut olup akraba ise dahilî ve haricî meyyitin

ahvaline muttali olduğu gibi verese tarafından vaki olacak itirazı akrabanın, başkalarından ziyade ıslâh edeceği cihetle akrabanın vasiyete şehadetleri elbette evlâdır.

***

Vâcib Tealâ hal-i seferde ecnebî şahit tayin eden kimsenin veresesi şahitlerden şüphe ederlerse şahitlere yemin teklif etmeleri caiz olduğunu ve yeminin keyfiyetini ve suret-i edâsını beyan etmek üzere :

تَحْبِسُونَهُمَا مِن بَعْدِ الصَّلاَةِ فَيُقْسِمَانِ بِاللهِ إِنِ ارْتَبْتُمْ لاَ نَشْتَرِي بِهِ ثَمَنًا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَى وَلاَ نَكْتُمُ شَهَادَةَ اللهِ إِنَّا إِذًا لَّمِنَ الآثِمِينَ ﴿106﴾

buyuruyor.

[Eğer siz şahitlerin hiyanetinden şüphe ederseniz cemaatla namaz kılındıktan sonra mescidin önünde şahitleri durdurur, onlara yemin teklif edersiniz. Onlar yeminlerinde «Allah-u Tealâ'ya yemin ederiz. Biz şu şehadetimizle, velevse lehine şehadet ettiğimiz kimse akrabamız olsa dahi gaayet az bir para ile iştira teklif etmedik ve menfaat-ı dünya mukaabilinde şehadetimizde yalan söylemedik ve emanetullah olan şehadeti saklamadık ve saklamayız. Eğer şehadetimizde bir habbe ye bir zerre miktarı şey irtikâb eder ve emanetullah olan şehadeti saklarsak bu surette elbette biz günâhkârlardan oluruz» demekle mescid önünde cemaat içinde yemin ederler ve eğer yeminden nükûl ederlerse veresenin iddiası sabit olur.]

Bu âyette h a p i s le murad; şahitleri mescidin önünde durdurmaktır. S a l â t la murad; ikindi namazı veyahut mutlaka cemaatla eda olunan namazdır. Namaz vakti huzur vakti olup, her millet bir derece yalandan ihtiraz ettikleri için Cenab-ı Hak şahitlere yemin teklifini namazdan sonraya tahsis buyurmuştur. Akrabaya insanın meyli ziyade olduğundan, akraba hatırı için yalan irtikâb etmek ihtimali gaalip olmasına binaen yeminin suretinde akraba zikrolunmuştur. «Allah'ın şehadeti» demek; «Allah'ın bize emanet ettiği şehadeti yelev akrabamız hakkında olsa bile saklamayız, eğer saklarsak günâh işlemişlerden oluruz.» demektir.

Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran bu âyetin sebeb-i nüzulü; (Temim Darî) ile biraderi (Adî)'dir. Çünkü; bu iki birader (Amr b. Âs)'ın âzâdlısı (Büdeyl) Hazretleriyle ticaret için Şam cihetine müsaferet ettiler. (Temim Darî) ile biraderi henüz şeref-i imanla müşerref olmamış, Nasraniyet üzereydiler. Şam'a geldiklerinde Büdeyl (R.A.) hastalandı. Malının kâffesini bir pusulaya yazdı. Hurcunun içine koydu, badehu vasiyet eyledi ve eşyasını veresesine vermelerini emretti. (Temim Darî) ile biraderi şahit oldular. (Büdeyl) biemrillâh vefat etti. (Temim) ve biraderi vereseye vermek üzere (Büdeyl)'in eşyasını aldılar. Fakat eşyanın içinden gaayet ağır nakışlı üç yüz miskal sıkletinde bir gümüş kâseyi sakladılar. Medine'de kâseden başka eşyayı vereseye verdiler. Verese eşyayı teftiş edip, eşyanın adedini beyan eden pusula meydana çıkınca, şahitlerden pusula mucibince eşyanın içinde kâsenin mevcut olmadığını sorarlar. Onlar da «Bize teslim ettiği eşyayı biz size verdik. Başka bildiğimiz yoktur.» derler. Verese Resûlullah'a şikâyet edince bu âyetin nazil olduğu mervidir. Bu âyet nazil olunca Resûlullah ikindi namazından sonra Mescid-i Şerifte minder yanında (Temim Darî) ile biraderini çağırır ve yemin teklif eder. Tefsir-i Taberi'de (İmam-ı Şuayb)'dan naklen beyan olunduğuna nazaran ashaptan (Ebu Mûsel Eş'arî) Kûfe'de vali iken bu âyetin ahkâmını Resûlullah'tan sonra bir daha icra etmiştir. Çünkü; bir mümin hal-i seferde hastalanıp vasiyete mümin olarak şahit bulamayınca ehl-i kitaptan iki kimseyi şahit tayin eder ve orada vefat eyler. Şahitler Kûfe'de (Ebu Mûsâ)'nın huzuruna gelir, vasiyete şehadet ve malım teslim

ederler. (Ebu Mûsâ) Hazretleri «Bu emir, Resûlullah'tan sonra vaki olmamıştır» deyip Kûfe'nin mescidinde namazdan sonra cemaat içinde yalan söylemediklerine ve şehadeti saklamadıklarına ve malı tebdil ve tağyir etmediklerine ve meyyitin malı bundan ibaret olup başka malı olmadığına yemin teklif ettiği ve yeminleriyle şehadetlerini kabul ettiği menkuldür.

Hulâsa; insan için vasiyet lâzım olup, vasiyet ettiği zaman akrabası varsa akrabasından, eğer akrabasından bulunmazsa canipten iki şahit bulundurmak lâzım, hattâ hal-i seferde olursa zımmîleri dahi şahit tayin etmek caiz olduğu ve eğer verese şahitlerden şüphe ederlerse, şehadette ve vasiyette yalan söylemediklerine ve mala hiyanet etmediklerine yemin teklif etmek haklan olup, yeminin namazdan sonra bir mescid önünde, cemaat içinde olması lâzım geldiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ; verese, şahitlerden şüphe ederlerse bir mescit önünde namazdan sonra cemaat içinde yemin teklif etmek hakları olduğunu ve yeminin keyfiyetini beyan ettikten sonra şahitlerin hiyanetleri zuhur ederse, yeminin vereseye avdet edeceğini beyan etmek üzere:

فَإِنْ عُثِرَ عَلَى أَنَّهُمَا اسْتَحَقَّا إِثْمًا فَآخَرَانِ يِقُومَانُ مَقَامَهُمَا مِنَ الَّذِينَ اسْتَحَقَّ عَلَيْهِمُ الأَوْلَيَانِ فَيُقْسِمَانِ بِاللهِ لَشَهَادَتُنَا أَحَقُّ مِن شَهَادَتِهِمَا وَمَا اعْتَدَيْنَا إِنَّا إِذًا لَّمِنَ الظَّالِمِينَ ﴿107﴾

buyuruyor.

[Eğer şahitlerin yeminlerinde yalan ve meyyitin emvalinde hiyanetleri sebebiyle günâha müstehak olduklarına muttali olunursa, müstehakkunaleyhim olan vereseden meyyite en yakın olan iki kimse o şahitler makaamına kaaim olurlar ve yemin ederler ve yeminlerinde «Allah-u Tealâ'ya yemin ederiz ki, elbette bizim şehadetimiz o şahitlerin şehadetlerinden elyak ve kabule şayandır ve biz şu şehadetimizde şahitlerin hukuukuna tecavüz etmedik. Eğer tecavüz etmiş olsak tecavüz suretinde biz zalimlerden oluruz» demekle şahitlerin hıyanetlerini izhar ederler.]

Yani; eğer şahitlerin hiyanet ettikleri anlaşılırsa, verese tekrar dava eder ve yeminle hiyanetlerini meydana korlar ve derler ki: «Meyyitin bu malı şahitlere satmadığına yemin ederiz. Bizim şehadetimiz, vasiyete şahitlerin şehadetlerinden evlâdır ve bu yemin ve şehadetimizle biz evvelki şahitlerin haklarına tecavüz etmedik, eğer tecavüz etmişsek zalimler zümresinden oluruz.»

Âyette e v l e y a n la murad; meyyitin en yakın veresesidır. Çünkü; vasiyete şahit olanlar ellerinde zuhur eden meyyitin malını meyyitten satın aldıklarını iddia edip satın aldıklarını isbattan izhar-ı aczederlerse, verese inkâr edince yemin vereseye lâzım geldiği cihetle veresenin yemine şahitlerden evlâ olduğu beyan olunmuştur. Binaenaleyh; verese meyyitin o malı satmadığına ve şahitlerin satın almadıklarına yemin eder ve şahitlerin ellerinden mallarını alırlar.

V e r e s e n i n ş e h a d e t l e r i yle murad; evvelki şahitlerin hiyanet ettiklerine şehadetleridir. Çünkü; verese «Bunlar hiyanet ettiler ve buna şehadet ederler ve bizim şehadetimiz onların şehadetinden evlâdır.» derler ve onlar hiyanet etmeyip satın aldıklarını iddia edince, bunlar satın almadıklarına yemin eder ve yeminleriyle şehadetlerini takviye ederler.

Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran âyetin sebeb-i nüzulü; bundan evvelki âyet nazil olup, Resûlullah (Temim Darî) ve biraderine mescitte yemin

teklif edip onlar da yemin edince, hallerine bırakmışlardı. Bir müddet sonra kâseyi Mekke'ye bin dirhem gümüşe sattıkları anlaşılır. (Büdeyl)'in veresesi tekrar kâseyi isterler. (Temim Darî) ve biraderi «Biz bu kâseyi Büdeyl'den satın aldık» derler. Halbuki verese (Temim Darî)'den «Evvelce size birşey sattı mı?» diye sormuşlar, onlar da satmadığını beyan etmişlerken, şimdi satın aldığını iddia edince verese; «Size birşey satmadı mı dediğimiz zaman siz, satmadı demiş ve yemininizde satın almadığınızı da dere etmiştiniz.» demeleri üzerine (Temim) ve biraderi «Biz satın aldığımıza şahidimiz olmadığından ispat edemeyeceğimizi bildiğimizden sakladık.» derler ve bu mesele Huzur-ü Risalete aksedip bu âyetin nazil olduğu ve ikindi namazından sonra mescidde verese (Temim Darî) ile biraderinin hiyanet ettiklerine ve kâsenin onlarda olduğuna» şehadet ederler. «Ve bizim şehadetimiz onların şehadetinden evlâdır.» derler ve kâseyi Temim'in, satın almadıklarına yemin ederler. Binaenaleyh; kâseyi Resûlullah'ın alıp vereseye teslim ettiği mervidir. (Temim Darî) Hazretleri iman ettikten sonra «Allah-u Tealâ ve resûlü sâdıktır. Ben kâseyi saklamıştım, Allah'a tevbe ederim.» dediği mervidir. İşte lisanımızda «Er geç hak sahibini bulur.» darbımeselinin pek doğru bir söz olduğu bu vaka ve âyetle sabittir.

Ayette (مِنَ الَّذِينَ اسْتَحَقَّ عَلَيْهِمُ) ile murad; meyyitin veresesidir. Çünkü; (اسْتَحَقَّ عَلَيْهِمُ) demek; (جنى عَلَيْهِمُ) yani «Kendi üzerlerine hiyanet olunanlar.» demektir. Vasiyete şahitler tarafından kendi üzerlerine cinayet olunan ve mallan saklanan meyyitin veresesidir. Ve onlar şahitlerin hiyanetlerini dâva edince hıyanetlerine şehadet ve satın almadıklarına yemin bunlara intikaal ettiğinden bunlar evvelki şahitler makaamma kaaim ve onların şehadetleri ve şehadetlerini yeminleriyle takviye ettikleri gibi bunlar da aynı muameleye tâbi olmuşlardır.

Hulâsa; şahitlerin hıyanetleri verese indinde zahir olup, verese hiyanetlerini dava ederlerse, şehadet ve yemin vereseye intikaal edeceği ve veresenin şehadetleri evvelki şahitlerin şehadetlerinden elyak olduğuna yemin edecekleri ve yeminlerinde biz şehadetimizle şahitlerin

hukukuna tecavüz etmedik. Eğer tecavüz edersek zalimlerden oluruz demeleri lâzım olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ vasi veya şahitlerin hiyanetleri zuhur ederse şehadet ve yeminin vereseye intikaal edip tekrar davanın mesmu' olması vasiler ve şahitlerin doğru şehadet etmelerine sebep olduğunu beyan etmek üzere:

ذَلِكَ أَدْنَى أَن يَأْتُواْبِالشَّهَادَةِ عَلَى وَجْهِهَاأَوْ يَخَافُواْأَن تُرَدَّ أَيْمَانٌ بَعْدَ أَيْمَانِهِمْ

buyuruyor.

[Şu zikrolunan hüküm ve meşru kılman tarîk; hâdiseye olduğu gibi şehadeti edaya veyahut olduğu veçhüzere şehadet etmezlerse onların yeminlerinden sonra yeminin vereseye reddolunmasıyla kendilerinin yalanları zuhur edip rüsvây-ı âlem olmalarından korkmalarına en yakın bir tarîktir. Binaenaleyh; bu usul doğru şehadet edip hiyanet etmemelerine sebeptir.]

وَاتَّقُوا اللهِ وَاسْمَعُواْ

[Emanete hiyanet etmekten nefsinizi vikaaye edin ve yalan yere şehadet etmekten Allah'tan korkun ve bu gibi ahkâmda Allah'ın âyetlerini işitin ve mev'ize ve nasihatlarıyla amel edin.]

وَاللهِ لاَ يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ ﴿108﴾

[Halbuki Allah-u Tealâ fasık olan kavmi sevmez ve hidayette kılmaz.] Binaenaleyh; emanete hiyanet edip yalan şehadet etmeyin ki, fasık olmayasımz ve doğru yola vasıl olasınız.

Bu âyette (ذَلِكَ) lâfzı; müsaferette vasiyet edilmesine ve vasiyete şahitler bulundurmasına ve şahitlerin keyfiyet-i şehadetlerine ve eğer verese şüphe ederlerse şahitlerin yemin etmelerine ve yemin ettikten sonra hiyanetleri zuhur ederse, yeminin vereseye intikaal etmesinden ibaret olarak zikrolunan ahkâmın kâffesine işarettir. Ahkâmın bu minval üzere cereyan etmesinde iki fayda olup b i r i n c i s i ; şahitlerin doğru şehadet etmelerine sebep olacağı, i k i n c i s i ; doğru şehadet etmediklerinde yeminin vereseye intikaal etmesiyle rüsvâ-yı âlem olmalarından korkmalarıdır. Binaenaleyh; bu âyetin ahkâmına muhalefet edenlerin fasık olacaklarını ve fasık olanları tarîk-i müstakime muvaffak kılmayacağını âyetin âhirinde beyanla Cenab-ı Hak ahkâmına riayet etmeyenleri tehdid etmiştir. Çünkü; f ı s k la murad; şehadette hiyanet etmek ve vasiyette yalan söylemek ve eşyadan birşey saklamak gibi şeylerdir. Gerçi lâfzın umumuna nazaran masiyetin kâffesine şamilse de makam itibariyle f a s ı k , ahkâm-ı sabıkaya riayet etmeyenlerle tefsir olunmuştur.

Bu âyet-i celile beş hüküm üzerine müştemildir:

B i r i n c i s i ; şehadeti olduğu gibi eda edip yalan karıştırmamak lâzım olduğu,

i k i n c i s i ; şehadete yalan karıştırırlarsa yalanları meydana çıkıp rüsvâ-yı âlem olmalarından korkmaları,

ü ç ü n c ü s ü ; emanete hiyanet etmekten nefislerini vikaaye etmeleri vacip olduğu,

d ö r d ü n c ü s ü ; Allah'ın emrini işitmek ve dinlemek elzem olduğu,

b e ş i n c i s i ; yalan yere yemin ve şehadet eden kimselerin fasık oldukları ve fasıkları Allah'ın hidayette kilmayacağıdır.

***

Vâcib Tealâ bazı tekâlifi beyan ettiği gibi tekâlife itaata daveti dahi beyan etmek üzere:

يَوْمَ يَجْمَعُ اللهِ الرُّسُلَ فَيَقُولُ مَاذَا أُجِبْتُمْ قَالُواْ لاَ عِلْمَ لَنَا إِنَّكَ أَنتَ عَلاَّمُ الْغُيُوبِ ﴿109﴾

buyuruyor.

[Şol günde fasık olan kavmi Allah-u Tealâ hidayette kılmaz ki, o günde Allah-u Tealâ rusûl-ü kiramı cem' eder ve «Hangi icabetle ümmetleriniz tarafından icabet olundunuz? Yoksa ümmetleriniz tarafından inkâr mı olundunuz? Veyahut davetinize icabet olundunuz mu?» demekle Allah-u Tealâ Rasûllerinden sual eder. Rusûl-ü kiram bu suale cevapta bizim için ilm-i kâmil yoktur. Zira; gaaip olan şeyleri herkesten ziyade zat-ı ulûhiyetin bilir dediler.] Ve cevaplarında ilmi, Allah'a tefviz ederler ki, nasıl icabet olunduklarını bildikleri halde Cenab-ı Hakka karşı acizlerini izharla tevazu ederler ve bu sualden maksat icabet etmeyen ümmetleri tekdir ve âleme karşı mahcup etmektir.

Enbiyanın nasıl icabet olunduklarını bildikleri halde «Bizim için ilim yok» demeleri «Ya Rabbi ! Sen bizden daha iyi bildiğin halde bu sualden

hikmetine ilmimiz yok» demek olup hakikat-i ilmi inkâr olmadığından enbiyanın bu cevapları hilafı vakidir denilemez. Enbiyanın ilimleri Vâcib Tealâ'ya nispetle yok mesabesinde olduğundan «Bizim ilmimiz senin ilmine nispetle yoktur, iyisini sen bilirsin.» demektir. Yahut ümmetlerinin halinden enbiyaya hasıl olan zan olup ilm-i kat'î olmadığından «Bizim ilm-i kafimiz yoktur, ancak ilm-i kat'î ile sen bilirsin.» demişlerdir.

Hulâsa; Vâcib Tealâ'nın yevm-i kıyamette rusûl-ü kiramı cem' edip ümmetlerinin icabetleri ne yolda olduğunu sual edeceği ve resûllerin ümmetlerinin icabet edip etmediklerine dair ilmi, Cenab-ı Hakka tefviz etmekle tevazularını izhar edecekleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ rusûl-ü kirama ümmetlerinin icabetlerinden nasıl icabet olunduklarını sual edeceğini beyan ettiği gibi rusûl-ü kiram içinden İsa (A.S.)'ın ahval-i hususiyesinden ve ümmetiyle vaki olan ahval-i umumiyesinden haber vermek üzere:

إِذْ قَالَ اللهِ يَا عِيسى ابْنَ مَرْيَمَ اذْكُرْ نِعْمَتِي عَلَيْكَ وَعَلَى وَالِدَتِكَ إِذْ أَيَّدتُّكَ بِرُوحِ الْقُدُسِ تُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلاً

buyuruyor.

[Zikret habibim ! Şol zamanı ki, o zamanda Allah-u Tealâ Meryem oğlu İsa (A.S.)'a «Ya İsa ! Sana ve validen üzerine benim nimetimi zikret ve unutma hatırında tut şol zamanda ki, o zamanda biz seni Rûh-u Kudüs'le

takviye ve emr-i nübüvvetini te'yid ettik. Halbuki sen beşikte çocukken ve hal-i kühûliyette nâs'a söz söylerdin ve söylediğin söz her iki halinde müsavi idi. Binaenaleyh; hal-i sahavetinle hal-i büluğundaki sözlerin arasında fark yoktur. Akim ve fikrin ve söylediğin sözün ma'kul olması müsavi idi» dedi.]

وَإِذْ عَلَّمْتُكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرَاةَ وَالإِنجِيلَ

[Ve şol zamanda dahî biz seni takviye ve nübüvvetini te'yid ettik ki, o zamanda zahir-i şeriatını tedbir ve takviye etmek üzere biz sana kitabı ve esrar-ı şeriattan ibaret olan hikmeti ve bütün ahkâmı cami' olan Tevrat'ı ve İncil'i talim ettik ki, beynennâs şeriatın takarrür etsin.]

وَإِذْ تَخْلُقُ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ بِإِذْنِي فَتَنفُخُ فِيهَا فَتَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِي

[Ya İsa ! Zikret nimetimi şol zamanda ki, sen çamurdan benim iznimle kuş sureti gibi bir suret yaptın ve tasvir ettin, badehu o surete sen nefesinle ürürdün ve sen üfürünce o suret benim iznimle bir kuş oldu. Bununla sen nübüvvet dâvanı ispat ettin.]

وَتُبْرِئُ الأَكْمَهَ وَالأَبْرَصَ بِإِذْنِي

[Sen anadan gözsüz olarak doğan a'mâlann gözlerini açtın ve körlüklerini giderdin ve benim iznimle tenleri ala olan kimselerin dertlerine şifaya sebep oldun.]

وَإِذْ تُخْرِجُ الْمَوتَى بِإِذْنِي

[Ve şol üzerine vaki olan nimetlerimi unutma zikret ki, o zamanda evvelce vefat etmiş olan ölüleri benim iznim ve muavenetimle diri olarak sen kabirlerinden çıkardın.]

وَإِذْ كَفَفْتُ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَنكَ إِذْ جِئْتَهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ

[Ve şol zamanı zikret ki, o zamanda sen Benî İsrail'e nübüvvet dâvanı ispata kâfi mucizelerle geldiğinde onların serlerini ben senden def ettim ve onlarınhücumuna karşı seni hıfzettim.]

فَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُواْ مِنْهُمْ إِنْ هَذَا إِلاَّ سِحْرٌ مُّبِينٌ ﴿110﴾

[Senin mucizelerine karşı Benî İsrail'den kâfir olanlar şu mucizeler olmadı, illâ açık ve meydanda bir sihir oldu, dediler ve mucizene sihir demekle itiraz ettiler, iman etmediler.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bundan evvelki âyette Vâcib Tealâ rusûl-ü kirama ümmetleri tarafından nasıl icabet olunduklarını sual edeceğini beyan etmişti. Ve bu sualden maksad rusûl-ü kirama karşı temerrüd eden ümmetleri tekdir olup ümmetler içinde tekdire ziyadece şayan olan Nasara olduğunu beyan için bu âyette Hz. İsa'nın mucizelerini ve o mucizeye karşı temerrüd edenleri beyan etmiştir. Zira; sair ümmetler rusûl-ü kiramın şanlarına taarruz etmişler, Nasara ise celâlet-i ilâhiye ve azamet-i subhâniyeye taarruz ettiklerinden Nasara'yı tevbih için Hz. İsa'nın mucizelerini ta'dad buyurmuştur. Çünkü; şu sayılan nimetlerin

cümlesi Hz. İsa'nın Allah'ın kulu ve resûlü olduğunu ve ma'bud olmadığını ispat etmiştir ki, ulûhiyetini itikaad edenleri reddetmiştir.

R û h - u K u d ü s 'le murad; Cibril-i Emin olduğuna nazaran Cenab-ı Hak, Hz. İsa'yı Cibril-i Emin'le te'yid ettiğini beyan etmiştir.

Hz. İsa'nın mümtaz olduğu mucizelerden ekserisi bu âyette zikrolunmuştur. Hal-i sabevetindeki sözünün hal-i buluğunda olan sözünün aynı olması İsa (A.S.)'ın hassasıdır ve duâsıyla hastaların şifa bulması ve çamurdan tasvir ettiği kuş suretinin biiznillâh-i telâ kuş olup uçması ve kabirlerinden ölülerin diri olarak kalkıp tekrar yerlerine iade olunması, anadan doğma körlerin gözlerini açması Hz. İsa'nın mümtaz olduğu mucizelerdendir.

İsa (A.S.)'a verilen k i t a p la murad; hüsn-ü hat olmak ihtimali varsa da esah olan kütüb-ü semaviyedir. H i k m e t le murad; usul-ü itikaadiye ve ameliyeye müteallik ilimdir. Kitabı zikirden sonra Tevrat'la İncil'i zikretmek şanlarına tazim içindir. Hz. İsa'nın mucize ve nimetleri pek büyük olduğundan Yahudilerin hased ederek küfredip katline cüret ettikleri beyan olunmuştur ve kuş suretinin yarasa kuşu olduğu (Sûre-i Âl-i İmran).da beyan olunmuştu. [Cilt II – Sahife: Altıyüzdört]

Hulâsa; Hz. İsa'nın Rûh-u Kudüs'le te'yid olunduğu ve hal-i sabavet ve hal-i buluğunda nâs'a tekellüm ettiği, kitap, hikmet, tevrat ve İncil'in kendisine talim olunduğu ve çamurdan yapmış olduğu kuş suretinin biiznillâh kuş olduğu ve anadan 'gözsüzleri gözlendirdiği ve ebrasların biiznillâh illetlerini izale ettiği ve ölüleri biiznillâh kabirlerinden diri olarak çıkardığı ve Benî İsrail'in şerrinden muhafaza ettiği ve Benî İsrail'den kâfir olanların işbu mucizelere sihir dedikleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ İsa (A.S.)'ın mucizelerini nimet olarak beyan ettiği gibi Hz. İsa'ya iman eden ashabını ve onların menakıbını beyan etmek üzere:

وَإِذْ أَوْحَيْتُ إِلَى الْحَوَارِيِّينَ أَنْ آمِنُواْ بِي وَبِرَسُولِي قَالُوَاْ آمَنَّا وَاشْهَدْ بِأَنَّنَا مُسْلِمُونَ ﴿111﴾

buyuruyor.

[Ya İsa ! Zikret nimetlerimi şol zamanda ki, o zamanda ben havariyyîne ilham ettim; dedim ki: «Bana ve benim resûlüme iman edin. Zira; iman etmek üzerinize vaciptir» ve onlar: «Biz iman ettik ya Rabbi ! Sen şahid ol. Biz sana ve resûlüne muti' olan müslimleriz» demeleriyle imanlarını izhar ettiler.]

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile H a v a r i y y û n ; Hz. İsa'nın ashabı ve ona evvel iman edenlerdir. Bu makamda v a h i y ; Taberi'de beyan olunduğu veçhile ilham ve kalbe koymak manâsınadır. Yahut Beyzavi'nin beyanı veçhile resûl vasıtasıyla iman etmelerini emretmektir. Havariyyûnun kimler olduğu ve sanatlarının neden ibaret bulunduğu Sûre-i Âl-i İmran'da mufassalan geçtiği için burada tekrarına lüzum görülmemiştir. [Cilt II – Sahife: Altıyüzon]

Feth-ül Beyan'da zikrolunduğu veçhile i m a n ; a’mâll-ı kalpten olup İ s l â m ; inkıyad-ı zahirî manâsını müş'ir olduğundan havariyyûn imanı takdim etmişlerdir. Zira; amal-i kalbe, dikkat ziyadedir. Çünkü; havariyyûn evvelâ Hz. İsa'nın nübüvvetini kalpleriyle tasdik ve kalplerinde olan imanlarını zahirde itaat ve inkıyadlarıyla ilân ettiler ve itaatlarımn muhakkak olduğunu beyan için sözlerini edât-ı te'kidle irad eylediler. Binaenaleyh; diyanet-i İslâmiyede bir kimseye (Müslüman mısın?) denildiğinde kat'iyet ifade eder cümle ile (Müslümanım

Elmdülillah) demek vaciptir. Şek ve tereddüd ifade eden cümleyle cevap vermek caiz değildir.

***

Vâcib Tealâ havariyyûnun imanlarını beyandan sonra onların Hz. İsa'dan bazı tahkikatlarını beyan etmek üzere:

إِذْ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ أَن يُنَزِّلَ عَلَيْنَا مَآئِدَةً مِّنَ السَّمَاء قَالَ اتَّقُواْ اللهِ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ﴿112﴾

buyuruyor.

[Yâ Isa ! Zikret şol zamanı ki, o zamanda Havariyyûn «Ey Meryem oğlu İsa ! Şenin Rabbin bizim üzerimize semadan içi nimet dolu bir maide, yani sofra inzal etmeye kaadir olur mu?» dediler. İsa (A.S.) cevapta «Eğer hakîkî iman ettinizse Allah'tan korkun ve bu gibi suâli irad etmeyin. Nasıl oluyor ki, siz Allah'ın kudretinde şekkeder ve maide inzaline kaadir olur mu diyerek suâle cesaret edersiniz?» demekle böyle suâlin münasip olmadığını onlara anlattı.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile Havariyyûn iman etmişlerse de henüz imanları icmâlî olup, akaaidî yoluyla tetkik etmediklerinden bu suâli irad etmişlerdi. Bundan sonraki âyette beyan olunacağı veçhile bu talepleri kalpleri mutmain olsun içindi. Yoksa şekkettikleri için değildi. Binaenaleyh; suâlleri tetkik içindir, tereddüt için değildir.

İnsanın takvası umur-u mühimmenin husulüne vesile olduğundan istedikleri matlûplarının husulüne mukaddeme olmak üzere Havariyyûna ittikaayla emretmiştir.

Hulâsa; Havariyyûnun Hz. İsa'dan Rabbinin semâdan içi taamla dolu bir maide inzaline kaadir olup olmadığını suâl ettikleri ve onların suâline Hz. İsa cevapta hakîkî mümin oldukları takdirde Allah'tan korkmak ve nefislerini bu gibi suâlden vikaaye etmek vacip olduğu ve bu gibi suâlin hata olduğunu işaret tarikıyla kendilerine tefhim ettiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ Hz. İsa'nın Havariyyûna ittikaa ile emrinden sonra Havariyyûnun cevabını beyan etmek üzere :

قَالُواْ نُرِيدُ أَن نَّأْكُلَ مِنْهَا وَتَطْمَئِنَّ قُلُوبُنَا وَنَعْلَمَ أَن قَدْ صَدَقْتَنَا وَنَكُونَ عَلَيْهَا مِنَ الشَّاهِدِينَ ﴿113﴾

buyuruyor.

[İsa (A.S.)'ın ittikaa ile emrine havariyyûn dediler ki: «Biz o mâideden yemek ve kalbimiz lâyıkıyla mutmain olmak ve senin bize doğru söylediğim bilmek ve mâide üzerine şahid olmak murad ederiz ve mâide istemekten maksadımız lûtf-u ilâhiye nail olmak ve imanımız kuvvet bulmak içindir, yoksa bir garaz-ı fasidimiz yoktur.»] demekle mâide istemekten maksatlarını beyan ettiler.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile İsa (A.S.)'ın mucizelerinden sonra mucize istemeleri muvafık olmadığını beyan zımnında Hayariyyûna ittikaa ile emredince Havariyyûnun mâide istemeleri, gördükleri mucizeye kanaatsizlik olmayıp belki kendilerinin müptelâ oldukları açlığı izale etmek ve re'yül ayn mâidenin nüzulünü görmekle kalpleri mutmain olmak ve yakînleri kuvvet bulmak ve evvelce gördükleri mucize, mucizât-

ı arziyeden olup bir de mucizât-ı semaviyeyi müşahede etmek istedikleri ve mucizâtı müşahedeyle o mecliste bulunmayanlara şehadet edeceklerini beyanla garazlarının garaz-ı sahih olup mâide istemekten niyetlerinde fesad olmadığını beyan etmişlerdir.

Vâcib Tealâ Havariyyûnun serd ettikleri şu makaalelerinden İsa (A.S.) maksadlarının sahih olup fasid olmadığını bilince taleplerinin is'âfını Cenab-ı Hak'tan istirham etmek üzere irad eylediği duâyı beyan zımnında :

قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ اللَّهُمَّ رَبَّنَا أَنزِلْ عَلَيْنَا مَآئِدَةً مِّنَ السَّمَاء تَكُونُ لَنَا عِيداً لِّأَوَّلِنَا وَآخِرِنَا وَآيَةً مِّنكَ وَارْزُقْنَا وَأَنتَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ ﴿114﴾

buyuruyor.

[Havariyyûnun itizarlarına ve garazlarının sıhhatına karşı Meryem oğlu İsa (A.S.) Cenab-ı Hakka niyaz tankıyla dedi ki: «Ey bizim Rabbimiz ! Bizim üzerimize semadan mâide indir ki, o mâide bizim evvelimize ve âhirimize bayram ve senin kudretine, benim nübüvvetime alâmet olsun ve bizi hayırlı rızıkla merzuk et. Halbuki rızkı verenlerin hayırlısısın» demekle mâidenin nüzulünü Rabbinden istirham etti.]

M â i d e ; üzerinde taam olan sofradır. «Mâide bizim için bayram olsun» demek; «Mâidenin nazil olduğu günü bayram ittihaz edelim» demektir. Bayram insanlara sürür verecek bir gün olduğundan i y d denilmiştir. Binaenaleyh; mâide nazil olduğu gün sürür bahşettiğinden İsa (A.S.) o günde bulunanlara ve ondan sonra geleceklere o günün bayram olmasını kelâmına ilâve ve duâsına dercetmiştir. Mâide pazar günü nazil olduğundan Nasara'nın pazar günü bayram ittihaz ederek ta'zîm ettikleri

Beyzavi'nin cümle-i beyanatındandır. Gerçi pazar gününe ta'zîm, şeriat-ı Muhammediyede nesholunmuşsa da Nasara ta'zîmi terketmemişlerdir.

Havariyyûn, mâide istemekten maksatlarını beyan sırasında garaz-ı dünyevî olan ekli takdim etmişlerse de İsa (A.S.) garaz-ı uhrevîyi takdim buyurmuş ve âhiret umurunun takdime şayan olduğuna işaret etmiştir. Duânın keyfiyeti: Feth-ül Beyan'da zikrolunduğuna nazaran Hz. İsa evvelâ gusleder ve yünden aba giyer ve başmı eğer, ağlar ve iki rekât namaz kılar ve duâ eder. Cenab-ı Hak duâsını kabul eder ve mâide nazil olur. Binaenaleyh; insan mühim bir iş için duâ etmek isterse kemal-i taharetle tetahhur etmek ve namaz kılmak ve kemal-i tevazula duâ etmek müstehabdır ki, bu şeraite riayet, duânın kabulüne sebeptir.

İsa (A.S.) Vâcib Tealâ'ya iki kere nida etmiştir. Çünkü; Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile bir kere cemi' sıfât-ı kemaliyeyi cami olan ulûhiyet vasfıyla (اللَّهُمَّ) demiştir. İ k i n c i d e envâ'-ı nimetle terbiyeyi müş'ir olan rububiyet vasfıyla (ربنا) diyerek nida etmiştir ki, kemalile tevazu ve tazarruunu izharla duâsının kabulünü rica eylemiştir. Binaenaleyh; Rabbisi istirhamını kabul buyurmuş ve mâide gibi mühim bir mucizeyle Hz. İsa'yı taltif ve Havariyyûnu mesrur kılmıştır.

***

Vâcib Tealâ Hz. İsa'nın duâsını kabul etmekle Havariyyûnun mes'ûlünü isaf ettiğini beyan etmek üzere :

قَالَ اللهِ إِنِّي مُنَزِّلُهَا عَلَيْكُمْ فَمَن يَكْفُرْ بَعْدُ مِنكُمْ فَإِنِّي أُعَذِّبُهُ عَذَابًا لاَّ أُعَذِّبُهُ أَحَدًا مِّنَ الْعَالَمِينَ ﴿115﴾

buyuruyor.

[İsa (A.S.)'ın duâsı üzerine Allah-u Tealâ «Ben muhakkak sizin üzerinize mâideyi inzal ederim. Eğer mâidenin inzalinden sonra sizden bir kimse küfrederse ben o küfreden kimseye bir azapla azab ederim ki, âlem efradından hiçbir ferde o azapla azab etmem» dedi.]

Yani; Ya İsa ! Ben istediğiniz mâideyi istedikleri veçhile semadan indiririm. Lâkin maide geldikten sonra küfreden olursa o kâfire öyle bir azab ederim ki, âlemden hiçbir kimseye o azabın emsali sebketmemiştir.

Âyette, Vâcib Tealâ mâideyi inzal edeceğini beyanla beraber mâidenin şükrünü edâ etmeyip küfredenlere azab edeceğini dahî beyan etmesi duânın kabulüne delâlet eder. Binaenaleyh; küfredenler suratlarını hınzır suratına tebdil etmiştir.

Beyzavi ve Fahr-i Razi'nin beyanları veçhile mâidenin keyfiyet-i nüzulü şöyledir : İki bulut arasında bir kırmızı sofra olup, sofrada bulunan taam ise kılçıksız ve pulsuz kendi yağıyla kızarınış kebap olmuş balık ve balığın baş tarafında tuz ve kuyruk tarafında bir kâse içinde sirke ve etrafında envâ-ı sebze ve beş adet çörek ve onlardan birincinin üzerinde zeytin, ikincinin üzerinde bal, üçüncünün üzerinde yağ, dördüncünün üzerinde peynir, beşincinin üzerinde kurumuş et mevcut olduğu halde ahalinin önüne nazil olduğu ve İsa (A.S.)'ın duâ edip «Ya Rabbi ! Bize nimet kıl, nikmet kılma» diyerek (بِسۡمِ ٱللهِ خَيۡرَّ ٱلرَّازِقَنَ) ismiyle sofrayı açtığı ve Havariyyûnun reisi «Ya Rûhullah ! Bu taam dünyadan mı, âhiretten mi?» dediğinde Hz. İsa'nın «İkisinden de değil, Allah'ın kudretiyle icad ettiği taamdır, istediğinizi yiyin ve Allah'ın nimetine şükredin» dediği ve sofradan fukara, ağniya, hasta, sağ, kör ve topal hep yedikleri mervidir.

Binlerce halk sofradan yedikleri halde asla noksan târî olmamıştır. Nâs'tan birçokları iman ettikleri gibi küfredenler de olduğu ve küfredenler, iman edenlerin itikadlarını ifsada çalıştıkları ve onların suretlerini Cenab-ı Hakkın hınzır suretine tahvil ettiği mervidir. Bu rivayete nazaran a z a p la murad; azab-ı dünyevî olmak lâzımdır. Hınzır suretine tahavvül edenlerin de üç gün yaşadıkları mervidir.

Feth-ül Beyan'da zikrolunduğuna nazaran mâidenin nüzulünde hıyanet etmemek ve yarınki gün için idhar olunmamak şart iken idharla hiyanet edenlerin suretleri tebdil olunduğu mervidir.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile İsa (A.S.)'ın duâsını inzal kelimesiyle yaptığı halde Vâcib Tealâ lûtfunun çokluğuna işaret için çokluğa delâlet eden tef'il babından (مُنَزِّل) lafzıyla beyan ettiği gibi vaadinin kat'i olduğuna işaret için de tahkika delâlet eden (ان) lafzıyla irad buyurmuştur.

***

Vâcib Tealâ Nasara'nın Hz. İsa'ya iftiraları üzerine İsa (A.S.)'a hitabını beyan etmek üzere :

وَإِذْ قَالَ اللهِ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ أَأَنتَ قُلتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَأُمِّيَ إِلَهَيْنِ مِن دُونِ اللهِ

buyuruyor.

[Zikret habibim ! Şol zamanı ki, o zamanda Allah-u Tealâ İsa (A.S.)'a hitaben «Ey Meryem oğlu İsa ! Sen nâs'a beni ve validemi Allah'ın gayrı ma'bud ittihaz edin» dedin mi? buyurdu.]

قَالَ سُبْحَانَكَ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أَقُولَ مَا لَيْسَ لِي بِحَقٍّ

[Bu suale cevap olarak İsa (A.S.) «Ya Babbi ! Seni cemi' nekaaisten tenzih ederim. Benim için hak olmayan birşeyi söylemek ve iddia etmek sahih

olmaz. Böyle bana lâyık olmayan şeyi söylemek nasıl sahih olur ve ben nasıl söyleyebilirim?» dedi.]

إِن كُنتُ قُلْتُهُ فَقَدْ

[Eğer ben böyle birşey söyledimse muhakkak söylediğimi sen bilirsin. Zira; ilmin herşeyi muhittir.] Binaenaleyh:

تَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِي وَلاَ أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ

[Ya Rabbi ! Sen benim nefsimde olanı bilirsin. Halbuki ben senin zatında olan şeyi bilmem.]

إِنَّكَ أَنتَ عَلاَّمُ الْغُيُوبِ ﴿116﴾

[Zira sen gaaibi bilirsin, biz gaaibi bilmeyiz.] Demekle Cenab-ı Hakkın sualine cevap verdi.

Vâcib Tealâ'nın bu suali Nasara'yı ilzam ve itikadlarının batıl olduğunu meydana koymak için olduğu cihetle Hz. İsa'nın böyle bir şey söylemediğini bildiği halde Allah-u Tealâ neden sual etti denilemez. Zira; sual haşa bilmediği birşeyi öğrenmek için değil, belki Nasara'ya hakikati bildirmek içindir. Hz. İsa cevabında Cenab-ı Hakkı evvelâ beşere hulul etmek ve şeriki olmak gibi nekaaisten tenzih ile beraber böyle bir sözü söylemeye hakkı olmadığını beyanla hakikat-ı hâlin ilmini Allah'a tefviz etmiştir ki, huzur-u ilâhide kemâl-i edeb ve ta'zîmle teslimiyetini meydana koymuş ve kul için vazife-i ubudiyetin neden ibaret olduğunu göstermiştir.

Bu âyette n e f i s ; zat manâsınadır. Vâcib Tealâ, hakkında nefis lâfzını zikretmesi Hz. İsa'nın kendi hakkında zikrettiği lâfza mutabakat tarîkıyladır.

Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile (سبحان) lâfzı tef'il babından teşbihin ismidir. Binaenaleyh; Vâcib Tealâ'nın cemi' nekaaisten ve bilhassa şerikten münezzeh olduğunu beyanda mübalâğa için teksire delâlet eden tef'il babından irad olunmuştur.

Nasara'nın iftira ettikleri sözü söylemekte hakkı olmadığını beyanda istimrara delâlet eden (لَيْسَ) kelimesi ve nefyi te'kidde mübalâğa için haberinde (با) lafzıyla (بِحَقٍّ) varit olmuştur ki, «Hiçbir veçhile hakkım yok» demektir ve bu misilli sözleri söylemeye hakkı olmadığını delil-i burhanıyla irad etmiştir. «Çünkü; ben söylemiş olsam, sen bilirdin, halbuki benim söylediğime ilmin taalluk etmedi. Senin ilmin taalluk etmemesi benim söylemediğime delildir. Çünkü; söylesem elbette bilirdin» demek olur.

***

Vâcib Tealâ İsa (A.S.)'ın sözünün bakiyesini hikâye etmek üzere:

مَا قُلْتُ لَهُمْ إِلاَّ مَا أَمَرْتَنِي بِهِ أَنِ اعْبُدُواْ اللهِ رَبِّي وَرَبَّكُمْ وَكُنتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَّا دُمْتُ فِيهِمْ

buyuruyor.

[İsa (A.S.) sözüne devam ederek «Ya Rabbi ! Ben nâs'a söylemedim. Ancak senin bana emrettiğin sözü söyledim ve dedim ki: Benim ve sizin de Rabbimiz olan Allah-u Tealâ'ya ibadet edin. Zira; Allah-u Tealâ cümlemizi her türlü nimetleriyle terbiye eden rabbimizdir. Binaenaleyh;

ibadetinizi ona hasredin ve Ben nâs içinde bulunduğum müddet onlar üzerine hazır olur ve onların hallerini muhafaza eder ve onların hallerini bilir ve şehadet ederim.»]

فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي كُنتَ أَنتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ

[Vakta ki, sen beni vefat ettirip irtihal ettirince, sen ancak onlar üzerine gözetici ve onların hallerini bilirsin.]

وَأَنتَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ ﴿117﴾

[Halbuki ya Rabbi ! Sen herşey üzerine hazır ve mekândan münezzeh olduğun halde herşeyi bilirsin.] Binaenaleyh; cümlenin amali indinde hazırdır.

إِن تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ

[Ya Rabbi ! Eğer onların iftiraları ve günâhları üzerine sen onlara azab edersen, mülkünde tasarruf edersin.] Zira; onlar senin kullarındır ve onlar hakkında tasarruf; mülk-ü hakikiyende tasarruftur. Binaenaleyh; kimsenin bir diyeceği yoktur.

وَإِن تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿118﴾

[Ve eğer. sen onların kusurlarını afla onları mağfiret edersen, sen herkes üzerine gaalip bir ulusun ve ef alin hikmeti mutazammın bir hakîm-i mutlak ve cümleye hükmü nafiz bir galibi kahirsin demekle Cenab-ı Hakka tefviz-i umur etmiştir.]

M a ğ f i r e t ; tevbe edenlere olacağına binaen küfrüzere vefat edenlere şümulü yoktur. Yani «Eğer onların kusurları üzerine azab edersen senin kullarındır. Dilediğini işlersin ve eğer tevbe ederler de sen de mağfiret edersen, azabın hikmete muvafık olduğu gibi mağfiretin de hikmetine muvafıktır.» demektir.

Bu âyette t e v e f f î ile murad; hakikaten vefat olmak ihtimali olduğu gibi semaya ref'olunmak ihtimali daha ziyade gaaliptir. Zira; İsa (A.S.) semaya ref'olunmuş ve vefat etmemiştir. Semaya ref'olunmasına vefat denmiştir. Zira; bu dünyadan müddet-i muvakkatada irtihal ve intikaal manâsına vefat denmek de caizdir ve bu muhaverenin dünyada ve âhirette olması muhtemeldir. Çünkü; bir mâni yoktur. Cenab-ı Hak Nasara'yı ilzam için dünyada sual ettiği gibi arsa-i mahşerde dahi sual edebilir.

***

Vâcib Tealâ İsa (A.S.)'ın sözlerini hikâye ettiği gibi sadıkları razı olduğunu ve yevm-i kıyamette sıdıklarından dolayı menfaat olacağını beyan etmek üzere:

قَالَ اللهِ هَذَا يَوْمُ يَنفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا

buyuruyor.

[Allahü Tealâ «Şu yevm-i kıyamet ol bir gündür ki, o günde sadıklara sıdıkları menfaat verir ve sadıklar için ebeden içinde kalıcı oldukları halde altından nehirler cereyan eder cennetler vardır» dedi.]

رَّضِيَ اللهِ عَنْهُمْ وَرَضُواْ عَنْهُ

[Allahü Tealâ sadıklardan razı oldu ve sadıklar da Allah'tan razı oldular.]

ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿119﴾

[İşte Cennet'te ebeden kalmak ve Allah'ın onların a'mâllinden razı olması ve onların da Allah'ın lûtfundan razı olması onlar için büyük bir necat ve fevz ü felahtır.]

Feth-ül Beyan'da zikrolunduğu veçhile s a d i k î n ile murad; enbiya ve müminlerdir. Onların s ı d ı k l a r ıyla murad; tevhidleri ve imanlarıdır. Şu halde manâ-yı âyet: [Yevm-i kıyamet ol bir gündür ki, ehl-i tevhidin tevhidleri kendilerine o günde menfaat verir, amma kâfirlerin küfrü ve müşriklerin şirki ve yalancıların yalanı menfaat vermediği gibi haklarında ayn-ı mazarrattır. Zira; ebeden Cehennem'de kalmalarına sebeptir.] demektir. Allah'ın sadıklardan rızası; onların imanlarına ve amellerine rızadır. Onların Allah-u Tealâ'dan rızaları; Allah'ın onlara vermiş olduğu nimetlerden razı ve hatırlarına gelmeyen eltâf-ı subhâniyeden memnun olmalarıdır.

Allah-u Tealâ'nın rızasını tahsilden daha büyük bir mertebe olmadığından rızay-ı ilâhinin husulüne fevz-i azîm denmiştir.

«Doğru sözlü ehl-i imanın, Allah'ın rızasına nail ve Allah'ın nimetlerinden de onların razı olacaklarını» beyan etmek; «Ehl-i imanın âhirette kemal-i emniyet ve rahata nail olacaklarını» beyan etmektir. ünkü; tarafeynin birbirinden razı olmaları kulların istirahat-i tâmmelerini müstelzimdir.

Hulâsa; ehl-i imanın imanları ve doğru söyleyenlerin doğru sözlerinin yevm-i kıyamette kendilerine menfaat vereceği ve menfaat cümlesinden olarak ebeden onların Cennet'te kalacakları ve Allah-u Tealâ'nın onların imanlarından ve onlar da Allah'ın lûtfundan razı olacakları ve Allah'ın rızasının onlar için pek büyük kurtulmak olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ ehl-i imana «fevz-i azîmi veren kimdir?» sualine cevap olmak üzere:

لِلّٰهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ وَمَافِيهِنَّ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍقَدِيرٌ ﴿120﴾

buyuruyor.

[Semavât ve arzın ve onların derununda olan mevcudatın mülkü Allah'ındır ve Allah-u Tealâ herşeye kaadirdir.] Binaenaleyh; dilediğini işler ve bilûmum mülkünde keyfe mâyeşâ' tasarruf eder ve istediğini icad ve istediğini i'dam eder, hiç kimsenin itiraza hakkı ve salâhiyeti yoktur.

Beyzavi'nin beyanı veçhile bu âyet Hz. İsa hakkında Nasara'nın dâvalarının fesadına delâlet eder ve ukalânın gayrısını ukalâ üzerine tağlib için (وَمَافِيهِنَّ) 'de gayrı ukalâda istimali gaalip olan (مَا) lâfzı varid olmuştur. Çünkü; âyet-i celile Nasara'nın dâvalarını red ve Hz. İsa'nın

kulu ve memlükü olduğunu beyan için varid olup Nasara'nın itikaadı ise akim harici ve mantığın hilafı olduğundan onları gayrı ukalâ menziline tenzil etmiştir.

Sûrenin âhiri birtakım esrarı mutazammındır. Zira herşey Allah'ın mülkü olmak; mahlûkaatın küllisi mümkün ve vâcib Tealâ'nın icadıyla mevcud olup Cenab-ı Hak cemi'i mümkünât ve kâinata malik, ervah ve ecsadın kâffesini mucid ve her cümlesinde emr ü nehyi icad ve i'damı nafiz, sevap vermek ve azab etmek suretiyle tasarruf, Allah'a mahsus olduğuna delâlet eder. Binaenaleyh; dilediği gibi teklif ederek kullarını ibadetine davet eder ve herşeye malik olması ve şeriat-ı Musa'yı neshederek şeriat-ı İsa'yı onun makaamma ikaame ve badehu şeriat-ı İsa'yı neshederek şeriat-ı Muhammediyeyi onun makaamma ikaame etmesi mülkünde tasarruf kabilindendir. Hz. İsa'yı babasız halka da kaadirdir. Binaenaleyh; Nasara'nın Hz. İsa hakkındaki iddiaları batıldır. Zira; Allah'ın kulunun ulûhiyetle münasebeti yoktur ve olamaz.